੧ੳ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ

ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ

ਕਿਵ ਕਰਿ ਆਖਾਂ ਚਲਿਤ ਤੁਮਾਰੇ?

ਡਾ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇਕੀ

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਤ ਸਦਨ
ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਮਾਰਗ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ-110001

Pritam Ji

Bhai Vir Singh

Kiv Kar Akhan Chalt Tumhare

Dr. Jaswant Singh Neki

ISBN : 978-93-80854-78-6

ਨਵੀਂ ਐਡੀਸ਼ਨ: ਮਾਰਚ, 2011

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ :

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਤ ਸਦਨ

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਮਾਰਗ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ

Email : info@bvsss.org

Printer

Printograph

2966/41, Beadon Pura

Karol Bagh, New Delhi-110 005

ਮੁੱਲ : 55/- ਰੁਪਏ

ਪ੍ਰਵੇਸ਼ਕਾ

"ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਮਿਟਿ ਜਾਤ ਬਿਕਾਰ॥
ਸਭ ਤੇ ਊਚ ਏਹੋ ਉਪਕਾਰ॥"
(ਗਉ. ਮ. ੫, ਪੰਨਾ-੧੯੮)

'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ' ਨਾਮਕ ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਕਲਗੀਧਰ ਚਮਤਕਾਰ ਚੋਂ ਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ ਟ੍ਰੈਕਟ ਰੂਪ 'ਚ ਬਹੁਤ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ 22 ਪੋਹ ਸੰ. ਗੁ. ਨਾ. ਸਾ. 442 (5 ਜਨਵਰੀ, 1911) ਦੇ ਗੁਰਪੁਰਬ ਸਪਤਮੀ ਪਰ ਛਪਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਕਈ ਵਾਰੀ ਛਪਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਚੁਕਾ ਹੈ ਇਸ ਟ੍ਰੈਕਟ ਰਾਹੀਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਮੰਡਲ ਅੰਦਰ ਵਿਚਰਦੇ ਸ੍ਰੀ ਕਲਗੀਧਰ ਜੀ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਨਾਮ ਰਸ ਮੱਤੇ, ਉਚੇ ਰੂਹਾਨੀ ਔਜਾਂ ਵਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੇ ਕਰਣੀ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਦੀ ਪਾਠਕਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਪਵਾਈ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਜਗਤ ਜਲੰਦੇ ਵਿੱਚ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਠੰਢ ਵਰਤਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਮਿਲਾਪ ਦੇ ਰਾਹ ਖੋਲਦੇ ਹਨ। ਪੂਰੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਸੰਨਿਆਸ, ਜੋਗ, ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਨਾਮ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਹੋਈ ਹੈ।

ਇਸ ਟ੍ਰੈਕਟ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਡਾ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇਕੀ ਜੀ ਦਾ ਇੱਕ ਲੇਖ 'ਕਿਵ ਕਰਿ ਆਖਾਂ ਚਲਿਤ ਤੁਮਾਰੇ?' ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਕਿ ਉਹਨਾ ਨੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਦਾ ਗੁਣਗਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਸਾਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਟ੍ਰੈਕਟ ਜਿਸ ਦੀ ਕਿ ਸੰਗਤਾਂ ਬੜੀ ਚਿਰ ਤੋਂ ਮੰਗ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਮੁੜ ਛਪ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਸੰਗਤਾਂ ਜਿਥੇ ਆਪ ਇਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨਗੀਆਂ ਉਥੇ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਟ੍ਰੈਕਟ ਤੋਂ ਲਾਹਾ ਲੈਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਣਗੀਆਂ।

ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਤ ਸਦਨ
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ

੧ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥

ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ*

(ਪਰਿਮਲਯਾ ਤੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ਦਾ ਸਿਪਾਹੀ)

❖ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ

1.

ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਨ ਦੀ ਖਿੜੀ ਹੋਈ ਬਹਾਰ-ਬਹਾਰ ਦੇ ਰਸੀਏ ਨੈਣਾਂ ਦੇ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ-ਐਵੇਂ ਗਈ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਆਲ ਦੀਆਂ ਲੰਮੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਦੀ ਤ੍ਰੇਲ ਨਾਲ ਭਿੰਨੀ, ਇਕ ਟੱਕ ਬੱਝਵੀਂ ਤੇ ਤਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਛਟਕ ਕੇ ਨਿਰਮਲ ਆਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਪੈਂਦੀ ਹੋਈ ਸਰਦ ਚਾਂਦਨੀ-ਚਾਂਦਨੀ ਦੇ ਰਸੀਆਂ ਦੇ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ-ਮਾਨੋਂ ਐਵੇਂ ਹੀ ਚਲ਼ੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਠੰਢ ਐਤਨੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਬਾਹਰ ਮੰਜੇ ਡਾਹ ਕੇ ਸੁੱਤਾ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਅੰਦਰ ਸੁੱਤਿਆਂ ਛੱਤ ਦਾ ਸਰਪੋਸ਼ ਚੰਦ ਦੇ ਨੂਰ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ ਆਕਾਸ਼ ਦਾ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਕਰਨ ਦਿੰਦਾ। ਪਰ ਇਹ ਸ਼ੌਕ ਕਿ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਦੀ ਨਿਰਮਲ ਚਾਂਦਨੀ-ਭਰਕੇ ਪੈਂਦੀ ਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਤੱਕ ਪਾਰੇ ਦੀ ਭਾਹ ਵਾਂਙੂ ਝਲਕਾ ਦੇਂਦੀ ਚਾਂਦਨੀ-ਦਾ ਆਨੰਦ ਲਿਆ ਜਾਵੇ, ਅਕਸਰ ਕੁਦਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਖਿੱਚਦਾ ਤੇ ਖਿੱਚ ਖਿੱਚ ਲਿਆਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਐਹੋ ਜਿਹੀ ਇਕ ਸੁਭਾਗ ਚਾਂਦਨੀ-ਸਰਦ ਚਾਂਦਨੀ-ਦੀ ਰਾਤ ਹੈ। ਇਕ ਪਾਣੀ ਦਾ ਡਲ੍ਹ ਡਾਢਾ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਵਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਤੇ ਹੈ ਨੀਲਾ ਆਕਾਸ਼, ਡਲ੍ਹਕ ਰਹੇ ਹਨ ਚਿੱਟੇ ਤਾਰੇ, ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਹੈ ਚਾਂਦੀ

1. ਇਹ ਪ੍ਰਸੰਗ 22 ਪੋਹ ਸੰ: ਗੁ: ਨਾ: ਸਾ: 442 (5 ਜਨਵਰੀ 1911) ਦੇ ਗੁਰਪੁਰਬ ਸਪਤਮੀ ਪਰ ਟਰੈਕਟ ਹੋ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਆ ਸੀ।

ਵਾਂਙੂ ਚੰਦ, ਹੇਠਾਂ ਹੈ ਨਿਰਮਲ ਨੀਰ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਝਲ੍ਕ ਰਿਹਾ ਹੈ ਸਾਰਾ ਗਗਨ ਤਾਰਿਆਂ ਤੇ ਚੰਦ ਸਮੇਤ, ਵਿਚਕਾਹੇ ਜਲ ਤੋਂ ਅਸਮਾਨ ਤੀਕ ਭਰ ਰਹੀ ਹੈ ਛਟਕੀ ਹੋਈ ਚਾਂਦਨੀ, ਕੀਹ ਕਹਿਣਾ ਹੈ! ਇਕ ਮਾਨੋਂ ਚਿਟਿਆਈ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਲੋਕ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋ ਪਿਆ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਮਿੱਠੀ ਮਿੱਠੀ, ਪਿਆਰੀ ਪਿਆਰੀ ਹਵਾ ਇਸ ਦੇ ਅਡੋਲ ਡਲ ਪਰ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਉਤੇ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਬੇੜੀ ਸਹਿਜੇ ਸਹਿਜੇ ਟੁਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਕ ਸੁੰਦਰ ਸੁਡੌਲ ਮੁਟਿਆਰ ਕਾਕੀ ਦੋ ਚੱਪੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲਈ ਇਸ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਰਤਾ ਕੁ ਚੱਪੇ ਨੂੰ ਹਿਲਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹਵਾ ਦੇ ਨਰਮ ਵੇਗ ਦੇ ਆਸਰੇ ਬੇੜੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਔਹ ਸੁਣੋ ਬੇੜੀ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਡਾਢੀ ਉਦਾਸੀ ਤੇ ਵੈਰਾਗ ਦੀ ਸੁਰ ਆ ਰਹੀ ਹੈ:-

ਪਜਾਰੇ ਵਤਨ! ਮੈਂ ਚੱਲੀ, ਰੋਂਦੀ ਵਿਦਾ ਹਾਂ ਹੋਂਦੀ,
ਪਜਾਰੇ ਹੇ ਮਹਿਲ ਮੇਰੇ! ਚੱਲੀ ਘਰਾਂ ਤੋਂ ਰੋਂਦੀ।
ਕਿੱਥੇ ਚਲੀ? ਨ ਜਾਣਾ, ਸਾਥੀ ਨਹੀਂ ਮੁਹਾਣਾ,
ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਟਿਕਾਣਾ, ਚੱਕੀ ਵਿਰਾਗ ਝੋਂਦੀ।
ਵਿਛੁੜੇ ਜੋ ਸਨ ਪਿਆਰੇ, ਸੱਜਣ ਤੇ ਸਾਕ ਸਾਰੇ
ਕੱਲੀ ਚਲੀ ਵਿਰਾਗਨ, ਨੈਣਾਂ ਤੋਂ ਨੀਰ ਚੋਂਦੀ।

ਫਿਰ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਈ। ਚੱਪੇ ਹਿੱਲੇ, ਬੇੜੀ ਤਿੱਖੀ ਹੋਕੇ ਸਰਕੀ ਅਤੇ ਉਸ ਚੰਦ ਚਾਂਦਨੀ ਵਿਚ ਚਾਂਦਨੀ ਰੂਪ ਹੋਈ ਨਾਰ ਨੇ ਜਲ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਖੜੇ ਮਹਿਲ ਵੱਲ ਹਸਰਤ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਡਿੱਠਾ, ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਪਾਣੀ ਦੇ ਦੋ ਚਾਰ ਟੇਪੇ ਕੇਰੇ ਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਪਿਆਰੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕਰਕੇ ਇਕ ਹੋਰ ਗੀਤ ਛੇੜਿਆ:-

ਛੁਟਣਾ ਜੋ ਆਪ ਇਕ ਦਿਨ ਅੱਜੋ ਹੀ ਤਜਾਗ ਟੁਰੀਏ।
ਦਿੱਸੇ ਫਨਾ ਹੈ ਸਾਰਾ ਫਿਰ ਤਜਾਗ ਕੇ ਕਿਉਂ ਝੁਰੀਏ?

ਬੇੜੀ ਟੁਰੀ ਅਰ ਟੁਰਦੀ ਹੀ ਚਲੀ ਗਈ। ਦਰਯਾ ਭਾਵੇਂ ਲੱਥਾ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਾਣੀ ਮਾਨੋਂ ਖੜੇ ਵਾਂਙੂ ਸੀ, ਪਰ ਤਦ ਬੀ ਉਸ ਵਿਚ ਮੱਧਮ

ਵੇਗ ਸੀ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਬੇੜੀ ਨੂੰ ਲਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਖੇਉਣ(ਬੇੜੀ ਚਲਾਉਣ) ਵਾਲੀ ਮੁਟਿਆਰ ਨੇ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਕੰਢੇ ਦਾ ਰੁਖ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਮੰਝਧਾਰ ਵਿਚ ਬੇੜੀ ਨੂੰ ਛੱਡਿਆ ਅਰ ਐਸਾ ਛੱਡਿਆ ਕਿ ਆਪਣੇ ਚੱਪਿਆਂ ਦਾ ਨਿਰਾ ਆਸਰਾ ਜਿਹਾ ਰੱਖ ਲਿਆ ਜੋ ਸਿਧੀ ਧਾਰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲਈ ਚੱਲੇ। ਠੰਢ ਅਤਿ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ। ਕੀ ਜਾਣੀਏ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਖੇਉਣ ਕਰਕੇ ਜੋ ਡੌਲਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨਾਲ ਸਰੀਰ ਦੀ ਨਿੱਘ ਹਾਰ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦੀ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੁਰਦੀ ਨੇ ਰਾਤ ਬਿਤਾ ਦਿੱਤੀ। ਦਿਨ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ, ਸੂਰਜ ਨੇ ਬੀ ਲਾਸਾਂ ਛੱਡੀਆਂ। ਹੁਣ ਇਸ ਬੀਬੀ ਨੇ ਇਕ ਟਿਕਾਣੇ ਬੇੜੀ ਨੂੰ ਕੰਢੇ ਲਾਇਆ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ, ਇਕ ਪਟਾਰੀ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਕੁਛ ਖਾਧਾ ਅਤੇ ਫੇਰ ਬੇੜੀ ਦੇ ਵਿਚ ਹੀ ਸੌਂ ਗਈ। ਜਦ ਲੌਢਾ ਕੁ ਪਹਿਰ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਇਸ ਨੇ ਫੇਰ ਅਨਜਾਣੇ ਸਫ਼ਰ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਬੇੜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੁ ਦਰਯਾ ਵਿਚ ਛੱਡ ਦਿਤਾ। ਬੇਜ਼ੁਬਾਨ ਬੇੜੀ ਡਾਢੇ ਠਰੇ ਹੋਏ ਪਾਣੀ ਦੀ ਛਾਤੀ ਉਤੇ ਟੁਰੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਟੋਰਨ ਵਾਲੀ ਬੀ ਸਰੀਰ ਦੇ ਬਲ ਦੇ ਤਾਣ ਉਸ ਦੇ ਤ੍ਰਿੱਖੇ ਲਿਜਾਣ ਵਿਚ ਰਤਾ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਰਹੀ। ਜਦ ਰਾਤ ਹੋ ਆਈ, ਚਾਂਦਨੀ ਫੇਰ ਖਿੜ ਪਈ, ਤਦ ਉਸਨੇ ਫੇਰ ਬੇੜੀ ਨੂੰ ਉਸ ਰੌ ਦੀ ਚਾਲ ਉਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਮਾੜੇ ਮਾੜੇ ਹੱਥ ਹਿਲਾਉਂਦੀ ਰਹੀ, ਤਾਂ ਜੋ ਬੇੜੀ ਕਿਤੇ ਅੜ ਫਸ ਨਾ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਨਿੱਘ ਬੀ ਹਰੀ ਕੈਮ ਰਹੇ।

ਰਾਤ ਫੇਰ ਬੀਤ ਗਈ, ਦਿਨ ਹੋ ਆਇਆ, ਹੁਣ ਬੀਬੀ ਨੇ ਫੇਰ ਬੇੜੀ ਇਕ ਕਿਨਾਰੇ ਲਾਈ, ਬਨ ਦੇ ਘਾਸ ਫੂਸ ਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਅੱਗ ਬਾਲੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਥੋੜੇ ਜਿਹੇ ਲਟੇ-ਪਟੇ ਵਿਚੋਂ ਆਟਾ, ਦਾਲ, ਕੁਝ ਭਾਂਡਾ ਕੱਢ ਕੇ ਆਪਣੀ ਰੋਟੀ ਪਕਾਈ, ਖਾਧੀ ਤੇ ਫੇਰ ਬੇੜੀ ਵਿਚ ਸੌਂ ਰਹੀ। ਦਿਨ ਢਲੇ ਫੇਰ ਬੇੜੀ ਟੋਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਸੰਝ ਵੇਲੇ ਬੇੜੀ ਇਕ ਕਿਨਾਰੇ ਜਾ ਲੱਗੀ। ਇਹ ਇੰਕ ਐਸਾ ਰਮਣੀਕ ਕਿਨਾਰਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਜੀ ਨੂੰ ਭਾ ਗਿਆ। ਬੇੜੀ ਬੀ ਮੱਲੋਮੱਲੀ ਕਿਨਾਰੇ ਜਾ ਲੱਗੀ। ਇਸ ਨੇ ਬੀ ਹੁਣ ਹੋਰ ਸਫ਼ਰ ਕਰਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਬੇੜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਰੱਸਾ ਪਾਕੇ

ਰੁੱਖ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਤੇ ਆਪਣੇ ਰਾਤ ਦੇ ਆਰਾਮ ਦੇ ਫਿਕਰ ਵਿਚ ਕੱਖ ਉੱਖ ਕੱਠੇ ਕਰਕੇ ਅੱਗ ਬਾਲੀ, ਕੁਛ ਪਕਾਇਆ, ਖਾਧਾ ਤੇ ਫੇਰ ਆਪਣੀਆਂ ਲੋਈਆਂ ਭੂਰੀਆਂ ਵਿਚ ਆਪ ਨੂੰ ਵਲ੍ਹੇਟਕੇ ਸੌਂ ਗਈ।

2.

ਉਸ ਮਹਿਲ ਵਿਚ, ਕਿ ਜਿਸਦੇ ਹੇਠੋਂ ਇਹ ਕਾਕੀ ਬੇੜੀ ਵਿਚ ਬੈਠਕੇ ਟੁਰੀ ਸੀ, ਦੇਖੀਏ ਕਿ ਕੀਹ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਘਰ ਦਾ ਮਾਲਕ ਇਕ ਬੜਾ ਪੰਡਤ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹੈ, ਬੜਾ ਜਗੀਰਦਾਰ, ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਤੇ ਮਿਲਖਾਂ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਆਪਣੀ ਚੌਂਕੀ ਤੇ ਬੈਠਾ ਦੁਖ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਾਸ ਉਸਦੀ ਵਹੁਟੀ ਬੈਠੀ ਹੈ, ਜੋ ਹਾਵੇ ਭਰ ਭਰ ਕੇ ਰੋ ਰਹੀ ਤੇ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੈ:- "ਪੰਡਤ ਜੀ! ਤੁਹਾਡੀ ਇਸ ਪੰਡਤਾਈ ਨੇ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਜੋਗਾ ਨਾ ਛੱਡਿਆ। ਆਹ! ਮੇਰੀ ਮੁਟਿਆਰ ਸੁੱਖੇ ਲੱਧੀ ਧੀ, ਐਹ ਵਰੇਸ ਤੇ ਆਹ ਸੂਰਤ! ਰੱਬ ਜਾਣੇ ਇਸ ਵੇਲੇ ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਕੱਕਰਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਆਈ ਲੁੱਛ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਪੱਥਰ ਹੋ ਕੇ ਦਰਯਾ ਦੇ ਥੱਲੇ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਮੱਖਣਾ ਮਲਾਈਆਂ ਨਾਲ ਪਾਲਿਆ ਸਰੀਰ ਮਗਰ ਮੱਛਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਨਪੀੜ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਾਇ ਬੱਚੀਏ! ਉਹ ਅਭਾਗ ਦਿਹਾੜੇ ਕਿਉਂ ਚੜ੍ਹੇ ਜਦੋਂ ਤੈਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨੇ ਪਾਇਆ। ਅਲੋਕਾਰ ਦੀ ਗੱਲ, ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਧੀਆਂ ਵੀ ਪੜ੍ਹਾਈਆਂ ਹਨ। ਸੂਰਜ ਨਾ ਚੜ੍ਹਨਾ ਤੇ ਉੱਠ ਧੀਏ ਪੜ੍ਹ ਵਿਆਹ ਕਰਨ, ਐਸਾ ਵਿਆਹ ਕਰਨ[1] ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਕਿ ਇਕੀ ਵਰ੍ਹੇ ਲੰਘ ਗਏ, ਧੀ ਨੇ ਵਿਆਹ ਵਲ ਮੂੰਹ ਨਾ ਧਰਿਆ, ਬਥੇਰਾ ਪਿੱਟਦੀ ਸਾਂ ਕਿ ਨਾ ਪੜ੍ਹਾਓ, ਭਲਾ ਪੰਡਤ ਜਹਾਨ ਦੇ ਮਰ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਸਾਡੀ ਕਾਕੀ ਵਿਆਹ ਕਰਾਇਆ ਕਰੇਗੀ? ਰੋਜ਼ ਕਹਿਣਾ ਕੁੜੀਏ ਪੜ੍ਹ ਵਿਆਹ ਕਰਣ। ਉਹ ਪੜ੍ਹ ਗਈ ਵਿਆਹ ਕਰਣ, ਪੜ੍ਹ ਗਈ ਜਣੇ ਖਣੇ ਨਾਲ ਚਿੰਝੜੀ ਲਾਣੀ। ਆਪੇ ਝੱਸ ਸਿਖਾਏ, ਆਪਣੇ ਅੱਗੇ ਆਏ। ਹੁਣ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਬੀ ਕਦਮ ਅੱਗੇ, ਤੁਸਾਂ ਪੜ੍ਹਾਈ, ਹੁਣ ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪੰਡਤਾਂ ਦੇ ਕੰਨ ਕੁਤਰਦੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਮੈ ਕਿੰਨੀ ਵੇਰ ਕਿਹਾ, ਪੰਡਤ ਜੀ! ਕੁੜੀ ਆਪ ਬਰਾਬਰ ਹੋ

1. ਅਨਪੜ੍ਹ ਮਾਂ 'ਵਜਾਕਰਣ' ਨੂੰ 'ਵਿਆਹ ਕਰਣ' ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੈ।

ਗਈ ਹੈ, ਇਸ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਨਾ ਕਰਿਆ ਕਰੋ, ਇਸਨੂੰ ਚਾਰ ਭੁਆਟੜੀਆਂ ਦੇਕੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ ਟੋਰੋ, ਬਾਲ ਬੱਚੇ ਹੋ ਜਾਣ, ਘਰਾਂ ਦੀਆਂ ਭੂਮਣਾਂ ਪੈ ਜਾਣ, ਆਪੇ ਭੁੱਲ ਜਾਵੇਗੀ ਜੋ ਕੁਛ ਪੜ੍ਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਕਿੱਥੋਂ? ਤੁਸੀਂ ਇਹੋ ਕਹੀ ਗਏ ਜੋ ਲੀਲਾਵਤੀ ਤੇ ਮੰਦ੍ਰਾਲਸਾ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਲੰਘਾਉਣਾ ਹੈ ਤੇ ਗਾਰਰਗੀ ਬਣਾ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਲਓ ਹੁਣ ਗਾਰਰਗੀ ਬਣਕੇ ਗਈ ਜੇ ਜਹਾਨ ਵਿਚ ਗੰਦੌੜਾ(ਯਾ ਦੌਰਾ=Tour) ਕਰਨ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਗਾਰਰਗੀ ਵਾਂਕੂ ਵਿਚਰੇਗੀ ਕਿ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਨਾਲ ਲੜਕੇ ਤੇ ਦਿਗਬਿਜੈ ਕਰੇਗੀ, ਕਿ ਸ਼ਹੁ ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਮੱਛਾਂ ਕੱਛਾਂ ਦਾ ਭੋਜਨ ਬਣੇਗੀ। (ਠੰਢਾ ਸਾਹ ਲੈਕੇ) ਹਾਇ ਮੇਰੀ ਲਾਲੀ!"

ਪੰਡਤ ਜੀ— ਸਾਵਿੱਤ੍ਰੀ! ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਪਰ ਕਿਉਂ ਰੋਸ ਕਰਦੀ ਹੈਂ? ਮੈਂ ਤਾਂ ਵਿਦਜਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਤੇਰੀ ਕਾਕੀ ਨੂੰ ਵਿਹੁ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਿਲਾਈ। ਇਹ ਉਸ ਦਾ ਟੁਰ ਜਾਣਾ ਤੇ ਵਿਰਾਗੇ ਜਾਣਾ ਕੋਈ ਮੇਰੀ ਵਿਦਜਾ ਦਾ ਅਸਰ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਸੰਤਾਂ ਸਾਧਾਂ ਦੇ ਮੇਲ ਕਰਕੇ ਉਹ ਗੱਲ ਜੋ ਉਸਦੇ ਕੰਨੀ ਪੈ ਗਈ - ਜੋ ਇਕ ਸਿਧਾ ਜਿਹਾ ਸਾਧ ਪਾ ਗਿਆ ਸੀ-ਉਹ ਚੌੜ ਕਰ ਗਈ। ਮੇਰੀ ਵਿਦਜਾ ਤਾਂ ਸੁੱਚੇ ਮੋਤੀ ਹਨ।

ਸਾਵਿੱਤ੍ਰੀ— ਪਰ ਪੰਡਤ ਜੀ! ਇਹ ਸਾਧਾਂ ਨਾਲ ਚਿੰਜੜੀਆਂ ਲਾਉਣੀਆਂ, ਚਰਚਾ ਕਰਨੀਆਂ ਤੇ ਸਦਾ ਖੋਜ ਵਿਚ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਇਹ ਕਿਸ ਨੇ ਭੁਸ ਪਾਇਆ ਸੀ? ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਸੀ ਕਿ ਵਿਦਜਾ ਚਰਚਾ ਨਾਲ ਵਧਦੀ ਹੈ, ਸੋ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਸੁਭਾਉ ਪੈ ਗਿਆ। ਮਾਛੀ ਰੋਜ਼ ਜਾਲ ਵਿਚ ਮੱਛੀਆਂ ਫੜਦਾ ਹੈ, ਕਦੇ ਸੰਸਾਰ(ਮਗਰ ਮੱਛ) ਦਾ ਬੱਚਾ ਬੀ ਜਾਲ ਵਿਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਦੋਂ ਮਾਛੀ ਹੁਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਭਾ ਮਲੂਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਧਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਆ ਗਿਆ ਕੋਈ ਸਾਧ ਜੋ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਉ ਧੀ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਵਿਦਜਾ ਦੇ ਖਲਵਾੜੇ ਵਿਚ ਇਕ ਚੰਗਿਆੜੀ ਧਰਕੇ ਟੁਰਦਾ ਹੋਇਆ। ਧੀ ਤਾਂ ਰੋ ਬੈਠੀ ਵਿਦਜਾ ਨੂੰ ਤੇ ਆਪੇ ਨੂੰ, ਸ਼ੁਦੈਣ ਹੋ ਗਈ; ਤੇ ਮੈਂ ਰੋ ਬੈਠੀ ਧੀ ਨੂੰ, ਦੋਵੇਂ ਖਲਵਾੜੇ ਸੜ ਗਏ। ਹੁਣ ਦੱਸੋ ਮੈਂ ਕਿੱਧਰ ਜਾਵਾਂ! ਮੇਰਾ ਕਲੇਜਾ ਥਾਂਵੇਂ ਨਹੀਂ ਬੈਠਦਾ, ਉਡਦਾ ਹੀ ਉਡਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੱਜ ਤੀਸਰਾ ਦਿਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਨਾ ਅੰਨ ਨਾ ਜਲ।

ਪੰਡਤ— ਦੱਸ ਹੁਣ ਕੀ ਕਰੀਏ? ਆਦਮੀ ਦੂਰ ਦੂਰ ਦੁੜਾਏ, ਸੂੰਹੀਏ ਛੱਡੇ, ਬੇੜੀਆਂ ਮਗ਼ਰ ਦੁੜਾਈਆਂ, ਜਾਲ ਪੁਆਏ, ਪੰਜਾਹ ਪੰਜਾਹ ਕੋਹ ਤਕ ਕੰਢੇ ਕੰਢੇ ਪੁੱਛਾਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਕੋਈ ਉੱਘ ਮੁਹਰ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਥਹੁ ਲਗੇ, ਸਾਡੇ ਕੀਹ ਵੱਸ? ਹੋਣੀ ਪ੍ਰਬਲ ਹੈ! ਰਾਮ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨਾਲ ਹੋਕੇ ਰਹੀ, ਅਸੀਂ ਕਿਸ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹਾਂ?

ਪੰਡਤਾਣੀ— ਇਹ ਤਾਂ ਸੱਚ ਹੈ, ਪਰ ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਆਂਦ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਠੰਢ ਨਹੀਂ ਪੈ ਸਕਦੀ।

ਪੰਡਤ— ਤੇ ਪਿਉ ਕੀਹ ਕਰੇ, ਜਿਸਦੀਆਂ ਆਂਦ੍ਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਆਸਾਂ ਤੇ ਉਮੈਦਾਂ ਬੀ ਰੁੜ੍ਹ ਗਈਆਂ? ਨਾ ਨਿਰੀ ਪਲੀ ਪੋਸੀ ਧੀ ਗਈ, ਸਗੋਂ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਸਿਆਣੀ ਧੀ ਗਈ।

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੀਰਨੇ ਕਰ ਹੀ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਸੰਤੋ ਗੋਲੀ ਦੌੜੀ ਦੌੜੀ ਆਈ ਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਘਾਟ ਉਤੇ ਜੋ ਪਿੱਪਲ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਟਾਹਣੀ ਨਾਲ ਇਕ ਡੱਬੀ ਧਾਗੇ ਨਾਲ ਬੱਧੀ ਹੋਈ ਲਟਕ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਇਕ ਕਾਗਤ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਹੈ, ਪਰ ਅੱਖਰ ਮੇਰੀ 'ਬੀਬੀ ਜੀ' ਦੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ।

ਪੰਡਤ ਜੀ ਨੇ ਛੇਤੀ ਨਾਲ ਕਾਗਤ ਲਿਆ ਤੇ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਠੋਰ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚੋਂ, ਜੋ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਰੋਏ ਸੇ, ਅੱਜ ਅੱਥਰੂ ਕਿਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਸ ਵਿਜੋਗ ਭਰੇ ਮਨ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਦੀ ਰੱਸੀ ਨੂੰ ਤੋੜਕੇ ਬਨ ਦਾ ਰਾਹ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਜੋਗੀ ਹੱਥਾਂ ਨੇ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਕਿ ਪੰਡਤ ਜੀ ਰੋਂਦੇ ਵੈਰਾਗ ਵਿਚ ਉਸ ਨੂੰ ਗਾਉਣ ਲੱਗ ਗਏ:-

ਸਖੇ ਧਨਯਾ:

ਕੇਚਿਤ੍ਰ ਤ੍ਰੁਟਿਤ ਭਵ
ਬੰਧਵਜਤਿਕਰਾ ਵਨਾਂਤੇ ਚਿੱਤਾਂਤ੍ਰ ਵਿਸ਼ਮ
ਵਿਸ਼ਜਾਸ਼ੀ ਵਿਸ਼ਗਤਾ:। ਸ਼ਰੱਚ੍ ਚੰਦ੍ਰ
ਜਜੋਤਸਨਾਂਧਵਲਗਗਨਾ ਭੋਗ
ਸੁਭਗਾਂ ਨਯੰਤ੍ਰੇ ਯੇ ਰਾਤ੍ਰੀਂ
ਸੁਕ੍ਰਿਤਚਯ ਚਿੰਤੈਕ ਸ਼ਰਣਾ:॥੨॥ (ਪੰਨਾ-੮੩)

ਪੁਨਾ:

ਪੁਣਯੈਰ ਮੂਲ ਫਲੈਮਤਥਾ ਪ੍ਰਣਯਿਨੀਂ
ਵ੍ਰਿਤਿੰ ਕੁਰੁਸ਼ਵਾਪੁਨਾ ਭੂਸ਼ਜਯਾਂ
ਨਵਪਲ੍ਲਵੈਰ ਕ੍ਰਿਪਣੈਰੁਤ੍ਰਿਸ਼ਠ ਯਾਵੋ
ਵਨਮ੍। ਕੁਸ਼ੁਦ੍ਰਾਣਾਮ੍ ਵਿਵੇਕ
ਮੂਢ ਮਨਸਾਂ ਯਤ੍ਰੇਸ਼੍ਰਰਾਣਾ ਸਦਾ
ਵਿਤਯ ਵਯਾਧਿ ਵਿਕਾਰ-ਵਿਹ੍ਵਲਗਿਰਾਂ
ਨਾਮਾਪਿ ਨ ਸ਼੍ਰੂਯਤੇ॥੨੬॥ (ਪੰਨਾ-੨੧)

(ਸ੍ਰੀ ਭਰਤ੍ਰਹਰੀ ਵੈਰਾਗਯਸ਼ਕਤਮ,
ਸੰਪਾਦਿਕ- ਡਾ. ਬਲ਼ਵਾਨ ਸਿੰਹ ਯਾਦਵ ਐਡੀਸ਼ਨ-2010)

ਪੰਡਤਾਣੀ— ਕੀ ਏਹ ਕਾਕੀ ਕੁਛ ਲਿਖ ਕੇ ਛੱਡ ਗਈ ਹੈ?

ਪੰਡਤ— ਜੀ ਹਾਂ!

ਪੰਡਤਾਣੀ— ਫੇਰ ਕੁਛ ਮੈਂ ਨਿਖੁੱਟੀ ਨੂੰ ਬੀ ਦੱਸੋ ਜੋ ਕਿਥੇ ਗਈ ਹੈ ਤੇ ਕੀਹ ਲਿਖ ਗਈ ਹੈ?

ਪੰਡਤ— ਲਓ ਸੁਣੋ! ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਲੋਕ ਦਾ ਇਹ ਅਰਥ ਹੈ:-

"ਹੇ ਮਿੱਤ੍ਰ! ਧੰਨ ਹਨ ਓਹ ਸੱਜਣ ਜੋ ਸਰਦ ਚਾਂਦਨੀ (ਦੀ ਖਿੜੀ ਹੋਈ ਰਾਤ) ਵਿਚ ਗੋਰੀ(ਗੋਰੀ ਚਾਂਦਨੀ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੋਏ) ਆਕਾਸ਼ ਦੇ ਫੈਲਾਉ ਹੇਠ ਸੁਹਣੀ ਤੇ ਮਨ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਐਉਂ ਬਿਤਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੁੰਨਾ ਦੇ ਸਮੂਹ ਦੀ ਸ਼ਰਣ ਦੀ ਮਨ ਵਿਚ (ਕੇਵਲ) ਟੇਕ (ਧਾਰਕੇ ਬੈਠੇ ਹਨ), ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਬੰਧਨਾਂ ਦੇ ਕਲੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਭੰਨ ਘੱਤਿਆ ਹੈ, ਅਤੇ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਭਯਾਨਕ ਤੇ ਸਰਪ ਸਮਾਨ ਕਰੜੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।"

ਹੇ ਭਗਵਾਨ, ਬਾਲਕੀ ਵਿਰਾਗਵਾਨ ਹੋ ਗਈ।

ਪੰਡਤਾਣੀ— ਹਾਇ! ਗਿਆਨਾਂ ਨੇ ਪਟ ਘੱਤੀ! ਕੁਛ ਹੋਰ ਬੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਇਹੋ?

ਪੰਡਤ— ਹੋਰ ਜੋ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਅਰਥ ਹੈ:-

"ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਬਨ ਨੂੰ ਚਲੇ ਹਾਂ, ਹੇ ਮਨ (ਹੇ ਬੁਧੀ ਸਾਨੂੰ) ਪਿਆਰ ਕਰਨੇ ਵਾਲੀ, (ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸੁਆਦਾਂ ਤੋਂ ਹੁਣ) ਤੂੰ ਬੀ ਉੱਠ, ਅਤੇ ਪਵਿੱਤਰ (ਜੰਗਲੀ) ਫਲਾਂ ਫੂਲਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰ, ਬਣੇ ਬਣਾਏ ਸੱਥਰ ਤੇ ਆਪਣੀ ਛੇਜ ਬਣਾ, ਅਤੇ ਤਿਆਰ ਮਿਲਦੇ ਬਲਕਲ (ਭੋਜ ਪੱਤ੍ਰਾਂ) ਦੇ ਕਪੜੇ ਪਹਿਨਕੇ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰ, ਜਿਸ ਬਨ ਵਿਚ ਬੈਠਿਆਂ ਅਗਿਆਨ ਨਾਲ ਮੂਰਖ ਪੁਰਖਾਂ ਦਾ ਅਤੇ (ਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ) ਨੀਚਾਂ ਦਾ ਅਤੇ ਧਨ ਦੇ ਲਾਲਚ ਤੋਂ ਦੁਖਮਈ ਅਗਿਆਨ ਨਾਲ ਘਬਰਾਈ ਹੋਈ ਅਕਲ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਨਾਮ ਤਕ ਸੁਣਾਈ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ।"

ਪੰਡਤਾਣੀ— ਬਸ, ਪੱਟੀ ਗਈ ਧੀ। ਪੜ੍ਹਾਓ ਵਿਆਹ ਕਰਣ, ਕਿਹਾ ਕੁ ਵਿਆਹ ਕਰਾ ਗਈ ਹੈ? ਪਤੀ ਜੀ! ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਘੋਟਦੇ ਰਹੇ, ਬੜੇ ਸਾਧ ਤੇ ਤਪੱਸ੍ਰੀ ਆਪ ਤੋਂ ਵਿਦਜਾ ਪੜ੍ਹ ਪੜ੍ਹ ਗਏ, ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਦੌਲਤ ਵਧਦੀ ਹੀ ਗਈ ਤੇ ਸੁਖਾਂ ਦੇ ਸਮੂਹ ਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਗਏ; ਬਨ ਤੇ ਕੰਦ੍ਰਾ ਤੇ ਭੋਜ ਪੱਤ੍ਰ ਸੁਪਨੇ ਵਿਚ ਨਾ ਆਏ। ਇਹ ਕਾਕੀ ਨੂੰ ਕੀਹ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਸਾਜੇ ਜੋ ਰੂੰ ਦੇ ਗੁਹੜਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਅੱਗ ਲੱਗ ਉੱਠੀ।

ਪੰਡਤ— ਪ੍ਰਿਯੇ! ਇਹ ਅੱਗ ਮੇਰੀ ਵਿਦਜਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਹ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਧੜਾ ਲਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਹੋ ਹੀ ਰਹੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਬਾਹਰੋਂ ਇਕ ਮਾਲਕੌਂਸ ਦੀ ਵੈਰਾਗ ਭਰੀ ਤੇ ਦਿਲ ਕੁੱਠਵੀਂ ਸੁਰ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਕੁਛ ਐਸਾ ਇਸ ਦਾ ਅਸਰ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਉਧਰ ਲੱਗ ਗਿਆ ਅਰ ਸਾਰੇ ਮੂਰਤਾਂ ਵਾਂਙ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਏ। ਜਦ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਆਵਾਜ਼ ਦੀ ਇਹ ਸਮਝ ਪਈ:-

"ਹਰਿ ਬਿਸਰਤ ਸਦਾ ਖੁਆਰੀ॥
ਤਾਕਉ ਧੋਖਾ ਕਹਾ ਬਿਆਪੈ
ਜਾ ਕਉ ਓਟ ਤੁਹਾਰੀ॥ਰਹਾਉ॥
ਬਿਨੁ ਸਿਮਰਨ ਜੋ ਜੀਵਨੁ
ਬਲਨਾ ਸਰਪ ਜੈਸੇ ਅਰਜਾਰੀ॥

ਨਵ ਖੰਡਨ ਕੋ ਰਾਜੁ ਕਮਾਵੈ
ਅੰਤਿ ਚਲੈਗੋ ਹਾਰੀ ॥੧॥
ਗੁਣ ਨਿਧਾਨ ਗੁਣ ਤਿਨਹੀ ਗਾਏ
ਜਾਕਉ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰੀ॥
ਸੋ ਸੁਖੀਆ ਧੰਨੁ ਉਸੁ
ਜਨਮਾ ਨਾਨਕ ਤਿਸ ਬਲਿਹਾਰੀ॥੨॥੨॥"
(ਟੋਡੀ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ ੭੧੧)

ਜਾਂ ਇਹ ਵੈਰਾਗ ਤੇ ਪਿਆਰ ਭਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਮੁੱਕੀ ਤਾਂ ਪੰਡਤ ਜੀ ਤਾਂ ਬਾਘ (ਸ਼ੇਰ) ਵਾਂਙ ਭੂਏ ਹੋਕੇ ਭੁੜਕ ਉਠੇ "ਮਿਸ਼ਰਾਣੀ! ਇਹ ਤਾਂ ਉਹੋ ਬਾਉਲਾ ਹੈ ਜੋ ਸਾਡੇ ਘਰ ਨੂੰ ਵਾ ਵਰੋਲੇ ਵਾਂਙ ਉਡਾ ਗਿਆ ਹੈ।" "ਜਾਹ ਓਏ ਗਣੂਏਂ, ਮੋਤੀ ਤੇ ਜੀਉਣੇ! ਜਾਓ ਸਾਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆਓ।"

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਉੱਠ ਨੱਸੇ। ਕੁਛ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਇਕ ਲੰਮੇ, ਸੁਡੌਲ, ਤ੍ਰਿਖੀ ਨੁਹਾਰ ਤੇ ਗੋਰੇ ਜਿਹੇ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਲੈ ਆਏ। ਇਸ ਸੱਜਣ ਪੁਰਖ ਦੀ ਅਜੇ ਛੋਟੀ ਛੋਟੀ ਦਾੜ੍ਹੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਵਰੇਸ ਕੋਈ 25 ਕੁ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ ਲੱਗਦੀ ਸੀ, ਮੱਥਾ ਚੌੜਾ ਤੇ ਕੁਛ ਲਿਸ਼ਕਦਾ ਸੀ, ਅੱਖੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਜਬ੍ਹੇ ਵਾਲੀਆਂ ਸਨ, ਪਰ ਐਸ ਵੇਲੇ ਕੁਛ ਮਸਤਾਨੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਭਾਰੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦੇ ਸਾਰ ਪੰਡਤ ਜੀ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਕੁਛ ਕਾਂਪ ਖਾ ਗਿਆ, ਭਬਕ ਕੇ ਪੈਣ ਦੀ ਥਾਂ ਕੁਛ ਨੈਣ ਦਬਾ ਖਾ ਗਏ। ਉਹ ਮੋਹਨੀ ਮੂਰਤਵਾਲਾ, ਜਿਸਦੀ ਪਿਆਰੀ ਸੂਰਤ ਖੱਦਰ ਦੇ ਝੱਗੇ ਤੇ ਸਿੱਧੀ ਜਿਹੀ ਖੱਦਰ ਦੀ ਪੱਗ ਵਿਚ ਲਸ ਲਸ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਅਜੇ ਆਪਣੇ ਗਾਉਣ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ ਅਤੇ **'ਜਾਕਉ ਕਿਰਪਾ ਧਾਰੀ'** ਦੀ ਤੁਕ ਅਜੇ ਤੱਕ ਅਸਥਾਈ ਦੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਮਿਲਕੇ ਆਪੇ ਹੀ ਗਾਵੀਂ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਨਿਰਭੈ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਅਰ ਐਸਾ ਬੇਪਰਵਾਹ ਖੜੋਤਾ ਕਿ ਅਜੇ ਤੱਕ ਸਮਝਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਿਥੇ ਸਾਂ ਤੇ ਕਿਥੇ ਆ ਗਿਆ ਹਾਂ। **"ਤਾਕਉ ਧੋਖਾ ਕਹਾ ਬਿਆਪੈ ਜਾ ਕਉ ਓਟ ਤੁਹਾਰੀ"** ਦਾ ਰੰਗ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸੇ ਹੀ ਮੌਜ ਵਿਚ ਗਲਤਾਨ ਖੜਾ ਸੀ।

ਕੁਛ ਸਮਾਂ ਚੁਪ ਚਾਪ ਲੰਘ ਗਿਆ। ਪੰਡਤਾਣੀ ਦੇ ਹੁਣ ਅੱਥਰੂ ਨਿਕਲ ਪਏ ਤੇ ਰੋ ਕੇ ਬੋਲੀ, "ਹੇ ਬੇਪਰਵਾਹ ਦਾਤਾ ਲੋਕ! ਮੇਰੀ ਲਾਲੀ ਕਿੱਥੇ ਹੈ?" ਪਰ ਦਾਤਾ ਲੋਕ ਤਾਂ ਅਜੇ ਤੱਕ **'ਜਾਕਉ ਓਟ ਤੁਹਾਰੀ'** ਦੀ ਲੈ ਵਿਚ ਰਤੇ ਪਏ ਹਨ। ਪੰਡਤਾਣੀ ਨੇ ਫੇਰ ਪੈਰ ਫੜਕੇ ਇਹੋ ਗੱਲ ਆਖੀ, ਤਾਂ ਉਹ ਤ੍ਰਬ੍ਰਕ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ:- "ਹੇ ਸ਼ੀਲਵੰਤੀ! ਤੇਰੀ ਲਾਲੀ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ? ਤੇਰੇ ਘਰ ਵਿਚ ਹੋਸੀ ਜਾਂ ਤੇਰੇ ਜੀ ਵਿਚ ਹੋਸੀ।" ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਪੰਡਤ ਜੀ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਕੁਛ ਹੋ ਆਇਆ ਤੇ ਬੋਲੇ:- "ਬਾਬਾ! ਪੰਡਤਾਂ ਤੋਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਦਾ ਡਰਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪਸ਼ੂ ਸਮਾਨ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ। ਸਿੱਧੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੱਸ ਦੇਹ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਭੈ ਕਰ ਕਿ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਹੈਂ, ਅਰ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਜਮਪੁਰੀ ਟੋਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।"

ਦਾਤਾ ਲੋਕ— ਪੰਡਤ ਜੀ! ਮੈਂ ਪੰਡਤ ਨਹੀਂ ਹਾਂ, ਪਰ ਮੈਂ ਭੈ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਨਹੀਂ ਤੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਮੰਨਿਆਂ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਸੱਚ ਹੈ, ਸੋ ਨਿਰਭੈ ਆਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਲਾਲੀ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਪੰਡਤ— ਅੱਗ ਲਾਉਣੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈਂ ਤੇ ਫੇਰ ਬੁਝਾਉਣੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ? ਕਿਉਂ ਉਸ ਪੰਡਿਤ ਕੰਨਜਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਭਬੂਕੇ ਦੀ ਗੱਲ ਆਖੀ ਸਾਈ, ਜੋ ਉਹ ਆਪੇ ਵਿਚ ਨਾ ਰਹੀ?

ਦਾਤਾ ਲੋਕ— ਮੈਂ ਤਾਂ ਅੱਗ ਲਾਉਣੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ। ਅਣਲਗੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਤੇ ਲੱਗੀਆਂ ਨੂੰ ਪੁਗਾਉਣ ਵਾਲਾ ਉਹੋ ਸਰਬਾਧਾਰ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਤੁਸਾਂ, ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਸੱਚ ਦੱਸ, ਮੈਂ ਸੱਚ ਦੱਸਿਆ ਹੈ। ਸੱਚ ਜੇ ਅੱਗ ਹੈ ਤਾਂ ਚੰਗਾ, ਪਾਪਾਂ ਦੇ ਮੜ੍ਹੇ ਸਾੜੇਗਾ ਤੇ ਪਾਪ ਮੁੱਕ ਗਏ ਤਾਂ ਲੱਗੀ ਹੋਈ ਆਪੇ ਬੁੱਝ ਜਾਵੇਗੀ।

ਪੰਡਤ— ਐਉਂ ਨਹੀਂ! ਇਹ ਜਿੰਨ੍ਹ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਝਾੜੇ ਮੰਤ੍ਰਾਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਾਰੂ ਲਸ਼ਟਕਾ ਮੰਤਰ[1] ਵਿਚ ਵੱਸਦਾ ਹੈ। ਮੋਤੀ! ਫੇਰ ਲਸ਼ਟਕਾ ਪ੍ਰਹਾਰ ਦੀ ਫੁਹਾਰ[2] ਪੈ ਜਾਵੇ।

1. ਲਾਠੀਆਂ ਮਾਰਨ ਵਿਚ।
2. ਭਾਵ ਇਹ ਕਿ--ਮਾਰੋ।

ਇਹ ਸੁਣਦੇ ਹੀ ਆਦਮੀ ਲਾਠੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਏ। ਦਾਤਾ ਲੋਕ ਨੇ ਤੱਕਿਆ, ਤੱਕ ਕੇ ਮੁਸਕ੍ਰਾਇਆ ਤੇ ਆਖਿਆ: "ਮੈਂ ਜੁਲਾਹਿਆ ਫ਼ਕੀਰ ਨਹੀਂ ਜੋ ਲਾਠੀਆਂ ਲੈ ਆਏ ਹੋ, ਮੈਂ ਸ਼ੇਰ ਦਾ ਬੱਚਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਫੁਕਰਾ ਨਹੀਂ ਜੋ ਲੰਮਾ ਪੈ ਕੇ ਮਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਦਾਤਾ ਦੇ ਕੰਮ ਤੇ ਹਾਂ ਅਰ ਮੇਰੇ ਮਰਨੇ ਦਾ ਵਕਤ ਅਜੇ ਦੂਰ ਹੈ। ਜ਼ੁਲਮ ਫੈਲ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਸੱਚੇ ਸਾਧੂਆਂ ਤੇ ਅਨਾਥਾਂ ਗ਼ੀਬਾਂ ਨੂੰ ਇਨਸਾਫ਼ ਦੇ ਨੁਕਤੇ ਪਰ ਖੜੇ ਕੇ ਬਚਾਉਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਤੇਰੇ ਦਾਸ, ਪੰਡਤ ਜੀ! ਲਾਠੀਆਂ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ? ਮੈਂ ਤਿਆਰ ਹਾਂ ਕਿ ਸਰੀਰ ਦੇ ਦਿਆਂ ਪਰ ਅਜੇ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਪੁੱਗਾ। ਸੋਚ ਲਵੋ, ਭੁਲ ਵਿਚ ਨਾ ਰਹਿਣਾ ਕਿ ਮੈਂ ਹਾਰ ਮੰਨਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਫ਼ਕੀਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਨਿਆਂ ਦੇ ਨੁਕਤੇ ਤੇ ਖੜਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਸਰੀਰ ਦੀ, ਜੋ ਮਾਲਕ ਵਲੋਂ ਨੌਕਰੀ ਤੇ ਹੈ, ਰਖਜਾ ਕਰਾਂਗਾ। ਜਦ ਮਾਲਕ ਦਾ ਹੁਕਮ ਆਏਗਾ ਕਿ ਲੇਟ ਜਾਹ, ਫੇਰ ਤੁਸੀਂ ਮਾਰ ਸਕੋਗੇ।" ਇਹ ਆਖਕੇ ਉਸਦਾ ਖੱਦਰ ਦੀ ਬੁਕਲ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੱਥ ਗਿਆ ਅਰ ਸ਼ੂਕਦੀ ਨਾਗਨ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਪਤੀ ਤਲਵਾਰ ਨਿਕਲੀ ਅਰ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਸੂਰਮੇਂ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਚਮਕ ਉੱਠੀ। ਇਹ ਚਮਕ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਮੌਤ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਸਨ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਤ੍ਰਭ੍ਰਕ ਕੇ ਦਸ ਦਸ ਕਦਮ ਪਰੇ ਹਟ ਗਏ। ਮੁਸਕ੍ਰਾ ਕੇ ਦਾਤਾ ਲੋਕ ਨੇ ਕਿਹਾ:-"ਡਰੋ ਨਹੀਂ, ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਵਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਤਲਵਾਰ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਤਾਂ ਵਾਰ ਰੋਕਣੇ ਵਾਲੀ ਢਾਲ ਹੈ, ਜੋ ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਦੇ ਪਾਸ ਰਖਜਾ ਲਈ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਾ ਕੰਮ ਕੋਈ ਰੋਕੇ ਨਹੀਂ।"

ਪੰਡਤ ਜੀ ਚਕਰਾਏ, ਸੋਚਣ ਪਰ ਅਚੰਭਿਤ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਬਾਉਲਾ ਫ਼ਕੀਰ ਹੈ ਯਾ ਪੰਡਤ? ਬੀਰ ਹੈ ਕਿ ਦਾਨਾ?

ਦਾਤਾ ਲੋਕ— ਲਓ ਹੁਣ ਬਹੁਤ ਹੋ ਚੁਕੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਚੱਲਿਆ ਹਾਂ।

ਦਾਤਾ ਲੋਕ ਨਿਰਭੈ ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੁਰ ਗਏ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਹੀਆ ਨਹੀਂ ਪਿਆ ਕਿ ਬਾਂਹ ਫੜ ਲਵੇ।

ਇਕ ਦਿਨ ਫੇਰ ਲੌਢੇ ਕੁ ਪਹਿਰ ਦਾਤਾ ਲੋਕ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟੀ ਬੈਠੇ ਸੇ ਕਿ ਪੰਡਤ ਜੀ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਨਾਲ ਮੋਤੀ ਨੇ ਘੈਂ ਕਰਦੀ

ਲਸ਼ਟਕਾ ਲੱਕ ਵਿਚ ਮਾਰੀ! ਦਾਤਾ ਲੋਕ ਦੀ ਅੱਖ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈ, ਪਰ ਹੁਣ ਗੁਪਤੀ ਨਹੀਂ ਕੱਢੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੈਠੇ ਰਹੇ। ਪੰਜਾਂ ਚੌਹਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁੱਟਿਆ ਤੇ ਮੁਸ਼ਕਾਂ ਕੱਸ ਲਈਆਂ, ਅਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਘਰ ਲੈ ਆਏ। ਹੁਣ ਬੰਨ੍ਹੇ ਹੋਏ ਕੈਦੀ ਨੂੰ ਪੰਡਤ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ: "ਹੁਣ ਬਈ ਰਾਜਾ ਜੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ! ਹੁਣ ਤੇਰੀ ਰਖਜਾ ਕਰਨੇ ਵਾਲੇ ਕਿੱਥੇ ਹਨ?"

ਦਾਤਾ ਲੋਕ— ਮੇਰੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਆ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਮਾਰ ਖਾਹ, ਕੋਹਿਆ ਜਾਹ, ਤੇਰੇ ਖ਼ੂਨ ਤੋਂ ਪਿਆਰ ਦੀ ਫੁਲਵਾੜੀ ਖਿੜੇਗੀ। ਸੋ ਮਾਲਕ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਹੁਣ ਕੁੱਠੇ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਕੁੱਠੇ ਜਾਣ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਐਸ਼੍ਵਰਜ ਤੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ੇਗਾ ਅਤੇ ਉਸਦਾ ਸਵਰਗ ਰਾਜ ਨਾਰਕੀ ਦਿਲਾਂ ਤੇ ਸਿੱਕਾ ਜਮਾਏਗਾ।

ਇਕ ਭੈ ਦੀ ਥਰਰਾਹਟ ਪੰਡਤ ਤੇ ਪੰਡਤਾਣੀ ਦੇ ਕਲੇਜੇ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘੀ, ਪਰ ਨੌਕਰ ਹੁਣ ਦਾਤਾ ਲੋਕ ਨੂੰ ਕੁੱਟ ਕੁੱਟਕੇ ਮੁੰਜ ਬਣਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਥੋੜੇ ਹੀ ਚਿਰ ਵਿਚ ਸਾਂਈਂ ਲੋਕ ਫਿੱਸਕੇ ਬੇਸੁਧ ਹੋ ਗਿਆ।

ਪੰਡਤ ਹੁਣ ਫੇਰ ਮਾਨੋਂ ਸੁੱਤਾ ਸੁੱਤਾ ਜਾਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਹੋ ਕਿਤੇ ਇਹ ਸ਼ਖਸ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਸੂੰਹੀਆਂ ਫ਼ਕੀਰੀ ਭੇਸ ਵਿਚ ਨਾ ਫਿਰਦਾ ਹੋਵੇ, ਜਿਸ ਨਿਰਭੈਤਾ ਨਾਲ ਬੋਲਦਾ ਸੀ ਉਹ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰੀ ਟੈਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ, ਜੇ ਐਸਾ ਹੈ ਤਾਂ ਲੈਣੇ ਦੇ ਦੇਣੇ ਪੈਣਗੇ।

ਹੁਣ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਗੋਂਦ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਮਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਇਕ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਬੇੜੀ ਵਿਚ ਪਰਾਲੀ ਪਾਕੇ ਦੋ ਚਾਰ ਭੂਰਿਆਂ ਵਿਚ ਵਲ੍ਹੇਟਕੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਬੇੜੀ ਮੰਝਧਾਰ ਜਾ ਕੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਲੋਥ ਪੰਜਾਹ ਸੱਠ ਕੋਹ ਨਿਕਲ ਜਾਊ, ਕਿਤੇ ਡੁੱਬ ਜਾਊ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਯਾ ਮਿਠਨਕੋਟ ਤੱਕ ਥਹੁ ਹੀ ਨਾ ਰਹੂ। ਪਾਪ ਦਾ ਹਨੇਰਾ ਤੇ ਰਾਜਸੀ ਦੰਡ ਦਾ ਭੈ ਤੇ ਕੀਤੇ ਖ਼ੂਨ ਦਾ ਬਚਾਉ ਅਕਲ ਤੇ ਪਰਦਾ ਪਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਾਹਲੀ; ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਇਹ ਲੋਥ ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਛੇਤੀ ਨਿਕਲੇ, ਮੁੱਦਾ ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਦੂਰ ਹੋਵੇ, ਇਸੇ ਹੀ ਪਾਸੇ ਲੈ ਗਿਆ ਤੇ ਸੰਝ ਹੁੰਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਦਾਤਾ ਲੋਕ ਜੀ ਦਾ ਬਬਾਨ ਇਕ ਪੁਰਾਣੇ ਨਿੱਕੇ ਜਿਹੇ ਬਜਰੇ ਵਿਚ ਧਰਿਆ ਸ਼ਹੁ ਦਰਿਯਾ ਵਿਚ ਟੁਰ ਪਿਆ।

ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਰੰਗ! ਦੋ ਦਿਨ ਪਹਾੜਾਂ ਵਿਚ ਅਤਿ ਬਰਖਾ ਹੋਈ ਸੀ। ਅੱਜ ਦਰਿਯਾ ਬੇਰੁੱਤਾ ਹੀ ਚੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਸੰਝ ਤੋਂ ਹਵਾ ਵੀ ਦੱਖਣ ਰੁਖ਼ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਖੀ ਵਗ ਰਹੀ ਸੀ। ਬੇ-ਮਲਾਹੀ ਬੇੜੀ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾਉ ਤੇ ਵਾਉ ਨੇ ਉਸ ਤ੍ਰਿੱਖੀ ਚਾਲੇ ਪਾਇਆ ਕਿ ਪਾਣੀ ਦੇ ਰੋੜ੍ਹ ਵਿਚ ਹਵਾ ਵਾਂਗੂ ਤ੍ਰਿਖੀ ਰੁੜ੍ਹਦੀ ਹੀ ਚਲੀ ਗਈ।

ਆਹ, ਪਿਆਰੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ! ਤੇਰੇ ਕੋਹੇ ਜਾਣ ਵਿਚ ਤੇਰੇ ਮਾਲਕ ਦਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਚਮਕੇਗਾ, ਤੇਰੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਵਿਚੋਂ ਤੇਰੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਨਿਕਲੇਗੀ। ਇਸ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਕਿਤਨੀ ਦੂਰ ਬੈਠੇ ਤੂੰ 'ਸੁਣ' ਲਿਆ, ਕਿਸ ਵਿਸ਼ਵਾਸ਼ ਨਾਲ 'ਮੰਨ' ਲਿਆ ਤੇ ਕਿਸ ਹੌਸਲੇ ਨਾਲ 'ਪ੍ਰਵਾਨ' ਕਰ ਲਿਆ? ਹੇ ਪੰਚ! ਹੇ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ! ਤੇਰੀ ਗੁਪਤੀ ਤੇ ਤੇਰੇ ਹੱਥ, ਤੇਰਾ ਮਨ ਤੇ ਤੇਰੀ ਬੁੱਧੀ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਿਆਰੇ ਦਾ ਪਿਆਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਲਿਆ। ਆਹ! ਰਾਜਾ ਜੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ! ਤੇਰੀ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਦੇਹੀ, ਫੱਟਾਂ ਨਾਲ ਘਾਇਲ, ਇਸ ਸਰਦੀ ਦੇ ਕਹਿਰ ਦੀ ਹਵਾ ਵਿਚ ਘਾਸ ਫੂਸ ਤੇ ਪਈ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਵਲ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਕੀ ਜਾਣੀਏ ਕਿ ਜਦ ਤਕ ਪਾਣੀ ਲੱਕੜੀ ਨੂੰ ਖਾ ਨ ਜਾਏਗਾ, ਤੇਰਾ ਇਹ ਪਾਵਨ ਬਿਬਾਨ ਸਮੁੰਦ੍ਰ ਦੀ ਛਾਤੀ ਪਰ ਹੀ ਤਰਿਆ ਕਰੇਗਾ।

3.

ਉਹੋ ਝਨਾਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਪਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਦੀ ਮੁਸ਼ਕ ਹੈ; ਹਾਂ, ਉਸੇ ਝਨਾਂ ਦੇ ਚੌੜੇ ਪੇਟ ਪੁਰ ਰਾਜਾ ਜੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਲੋਥ ਰੁੜ੍ਹਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਥਾਂ ਤੋਂ ਡਾਢੀ ਦੂਰ ਹੇਠਾਂ ਪੂਰਬੀ ਕਿਨਾਰੇ ਤੇ ਮੀਲਾਂ ਦਾ ਰਮਣੀਕ ਬੇਲਾ ਹੈ ਤੇ ਝੰਗ ਦਾ ਸ਼ਹਿਰ ਹੈ। ਜਿਸ ਬੇਲੇ ਵਿਚ ਕਦੇ ਰਾਂਝੇ ਦੀ ਵੰਝਲੀ ਵਜਦੀ ਤੇ ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮੋਹਿਤ ਕਰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਜੇ ਇਥੋਂ ਪਾਰ ਹੋਕੇ ਝਨਾਂ ਦੇ ਪੱਛਮੀ ਕਿਨਾਰੇ ਚੱਲ ਲੱਗੀਏ ਤਾਂ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਵਾਟ ਤੇ ਰਮਣੀਕ ਥਾਂਵੇਂ 'ਚੁੰਡ' ਦਾ ਸੁਹਾਵਣਾ ਪਿੰਡ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਸੂਰਜ ਦੀ ਨਿੱਘੀ ਨਿੱਘੀ ਧੁੱਪੇ ਦੋ ਦੋ ਚਾਰ ਚਾਰ ਦੀਆਂ ਢਾਣੀਆਂ ਵਿਚ ਆਦਮੀ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਇਕ ਢਾਣੀ ਦੇ ਆਦਮੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ "ਝਨਾਂ ਦੇ ਵਿਚੋਂ ਕੋਈ ਵਰਣ ਦੇਵਤਾ ਦੀ

ਪੁਤ੍ਰੀ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਈ ਹੈ, ਜੋ ਇਸ ਵੈਰਾਗ ਨਾਲ ਬਿਰਹੇ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਝਨਾਂ ਦਾ ਪਾਣੀ ਸੁਣਨ ਲਈ ਖੜੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।" ਦੂਸਰੀ ਢਾਣੀ ਵਿਚ ਇਹ ਚਰਚਾ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ "ਹੀਰ ਕਬਰ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਫੇਰ ਬੇਲਿਆਂ ਵਿਚ ਲਿੱਲਾਂ ਦਿੰਦੀ ਫਿਰਦੀ ਹੈ, ਹੋਰ ਭਲਾ ਐਡਾ ਸੁੰਦਰ ਤੇ ਬਿਰਹੋਂ ਦਾ ਕੁੱਠਾ ਕੌਣ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈਂ?" ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਫ਼ਕੀਰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ: "ਇਹ ਜਨੱਤ(ਸੁਰਗ) ਤੋਂ ਹੂਰ ਆਈ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਅੱਲਾ ਨੇ ਇਸ ਜਹਾਨ ਵਿਚ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਇਹ ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਲਦੀ ਫਿਰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਵੇਖਿਆ ਜੇ ਕੋਈ ਬੇਅਦਬੀ ਨਾ ਕਰ ਬੈਠੇ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬੜੀ ਸਤਜਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ!"

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕ ਚਰਚਾ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਸਭ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਭੈ, ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਬਿਰਹੇ ਸੁਣਨ ਦੀ ਲਗਨ ਸਮਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਕਸਰਾਂ ਦੇ ਜੀ ਵਿਚ ਉਸ ਨਾਲ ਗਲ ਬਾਤ ਕਰਨ ਦਾ ਬੀ ਚਾਉ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਬੋਲਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਫਲ, ਮਠਿਆਈ, ਪੁਲਾ ਤੇ ਭੋਜਨ ਲੋਕੀਂ, ਜਿਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖਣ, ਛੱਡ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖਾਂਦਿਆਂ ਨਹੀਂ ਡਿੱਠਾ, ਤਦ ਬੀ ਇਹ ਚਾਉ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਹਟਦਾ ਨਹੀਂ। ਤ੍ਰੀਮਤਾਂ ਅਕਸਰ ਮਗਰ ਫਿਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਦ ਕਿਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਲਿੱਲਾਂ ਦੇਂਦੀ ਗਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਝੁਰਮਟ ਪਾਕੇ ਲੋਕੀਂ ਆ ਬੈਠਦੇ ਹਨ।

ਇਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਵੈਰਾਗਣ ਕਨਜਾਂ ਢਾਹੇ ਤੇ ਬੈਠੀ ਹੈ, ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਵੀਣਾ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਲਿਆਨ ਦਾ ਇਕ ਬੇ-ਵਕਤਾ ਤ੍ਰਾਨਾ ਵੱਜ ਰਿਹਾ ਹੈ; ਅਰ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲੀ ਉਸ ਰੰਗ ਵਿਚ ਮਗਨ ਹੈ। ਹੁਣ ਗਲਾ ਬੀ ਖੁੱਲਿਆ। ਗਲਾ ਕੀ ਖੁੱਲ੍ਹਿਆ? ਬਨ ਥੱਰਰਾ ਉੱਠਿਆ। ਸੱਚੀ ਮੁੱਚੀ ਐਉਂ ਜਾਪੇ ਕਿ ਲਹਿਰਾਂ ਤੇ ਬੀ ਕੁਛ ਅਸਰ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਵਾਜ਼ ਨਿਕਲੀ:

ਦੌਲਤ ਉਮਰ ਜੁਆਨੀ ਕੂੜੇ, ਕੂੜੇ ਸਭ ਭਰਵਾਸੇ।
ਕੂੜੇ ਰੰਗ ਤਮਾਸ਼ੇ ਸਾਰੇ; ਕੂੜੇ ਰੋਵਣ ਹਾਸੇ।
ਕੂੜੇ ਤਾਜ ਸਿਰਾਂ ਤੇ ਸੋਂਹਦੇ, ਕੂੜੇ ਹੱਥੀਂ ਕਾਸੇ।

ਜਿੰਨੇ ਦਾਉ ਲਗਾਏ ਕੂੜੇ ਕੂੜੇ ਢਾਲੇ ਪਾਸੇ।
ਕੂੜੇ ਦਾਵੇ, ਕੂੜੇ ਮਾਣੇ, ਕੂੜੇ ਸੱਭ ਅਸਾਸੇ।
'ਸੱਚ' ਜਾਣ ਜੋ 'ਕੱਚ' ਵਿਹਾਝੇ, ਓੜਕ ਕੂੜੇ ਭਾਸੇ।

ਵੀਣਾਂ ਢਹਿ ਪਈ, ਅੱਖਾਂ ਮਿਟ ਗਈਆਂ, ਪਾਣੀ ਤ੍ਰਪ, ਤ੍ਰਪ ਕਿਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿੱਦਾਂ ਠੰਢੀ ਤ੍ਰੇਲੀ ਹੋਈ ਰਾਤ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਪੱਤਿਆਂ ਤੋਂ ਟੇਪੇ ਕਿਰਦੇ ਹਨ। ਚੁਤਰਫੇ ਭੀੜ ਚੁਪ ਚਾਪ ਬੈਠੀ ਹੈ, ਜੋ ਕੋਈ ਹੋਰ ਟੇਪੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਵੇਗੀ, ਪਰ ਚਾਰ ਘੜੀਆਂ ਚੁਪ ਵਰਤੀ ਰਹੀ। ਫੇਰ ਅੱਖਾਂ ਨਹੀਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਪਰ ਇਹ ਸੱਦ ਉਠੀ:-

ਮੁੱਠੀ ਮਾਣ ਜੋਬਨ ਦੇ ਮੱਤੀ, ਮੁੱਠੀ ਭਰੀ ਜੁਆਨੀ।
ਮੁੱਠੀ ਤਾਣ ਮਾਪਿਆਂ ਰੱਤੀ, ਮੁੱਠੀ ਮਾਲ ਗੁਮਾਨੀ।
ਮੁੱਠੀਪੜ੍ਹੀਬਹੁਤ ਹਾਂ ਵਿਦਜਾ ਮੁੱਠੀ ਅੱਕਲ ਦਿਵਾਨੀ।
ਮੁੱਠੀ ਕੁੱਠੀ ਲੁੱਠੀ ਗਈਆਂ, ਭੁੱਲੀ ਫੇਰ ਭੁਲਾਨੀ।

ਫੇਰ ਚੁਪ ਹੋ ਗਈ, ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਬੈਠ ਬੈਠ ਕੇ ਲੋਕ ਉਠ ਗਏ।

ਸੂਰਜ ਢਾਲੇ ਪੈ ਗਿਆ, ਇਸ ਦੀ ਅੱਖ ਖੁੱਲ੍ਹੀ, ਦੋ ਡੰਗ ਭੁੱਖਿਆਂ ਲੰਘ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਕੁਛ ਮਠਿਆਈ, ਕੁਛ ਚੌਲ, ਫੁਲਕੇ ਤੇ ਦੁੱਧ ਪਿਆ ਸੀ। ਜੀ ਤਾਂ ਖਾਣ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਪਰ ਭੁੱਖ ਬੁਰੀ ਬਲਾ ਹੈ, ਹੱਥ ਵਧੇ, ਕੁਛ ਮੂੰਹ ਤਕ ਚੁੱਕ ਲਿਆਏ, ਮੂੰਹ ਨੇ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਚਿੱਥੇ ਤੇ ਪੇਟ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ। ਜਦ ਕੁਛ ਝੁਲਕਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਵੀਣਾ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਉਠ ਗਈ। ਜੋ ਪਦਾਰਥ ਸਨ, ਜਿਥੇ ਪਏ ਸਨ, ਪਏ ਰਹਿ ਗਏ। ਇਸ ਨੇ ਹੁਣ ਨਦੀ ਵੱਲ ਰੁਖ਼ ਕੀਤਾ ਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ: "ਹੇ ਮਨ! ਘਰ ਬਨਾਂ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਛੱਡਿਆ ਸੀ, ਬਨ ਮਿਲ ਗਏ ਪਰ ਉਹ ਸੁਆਦ, ਉਹ ਸ਼ਾਂਤਿ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਆਸ ਵਿਚ ਘਰ ਛੱਡਿਆ ਸੀ।"

"ਮੈਂ ਬਾਉਲੀ ਹੋ ਗਈ, ਕਿਉਂ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹ ਸੁਣਕੇ ਗਾਲਿਆ? ਮੈਂ ਤਾਂ ਸ਼ੁੱਧ ਚੇਤਨ ਆਪ ਹਾਂ, ਸਾਖਿਆਤ ਬ੍ਰਹਮ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਰੋੜ੍ਹ ਵਿਚ ਰੁੜ੍ਹ ਪਈ! ਪਰ ਉਹ ਹੋ! ਏਹ ਖ਼ੁਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਖਿਆਲ ਏਹ ਖਿਆਲ ਹੀ ਹਨ,

ਮ੍ਰਿਗ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦੇ ਤ੍ਰੰਗ ਹਨ। ਜੇ ਮੈਂ ਆਪ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਇਹ ਭੁੱਲ ਕਿਉਂ ਹੈ? ਸਮਝ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਸਮਝ ਦਾ ਕੋਈ ਰਸ ਸੁਆਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਘਰ ਦੇ ਪਿੱਟਣਿਆਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਭਰਮ ਉਲਝਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਤਾਂ ਕੋਈ ਉਲਝਾ ਨਹੀਂ ਪਰ ਫਿਰ ਬੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਹੀਂ।....ਹਾਇ! ਉਹ ਮਿਠਬੋਲਾ ਕਿੱਥੇ ਗਿਆ? ਉਸ ਦੇ ਬੋਲਣ ਵਿਚ ਰਸ ਸੀ, ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਖੜਣ ਵਿਚ ਸ਼ਾਂਤਿ ਸੀ। ਉਹ ਕੀ ਕਹਿ ਗਿਆ ਸੀ ਉਸ ਦਿਨ, 'ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰੇਮ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਗਿਆਨ ਮਿਰਤਕ ਹੈ।' ਗਿਆਨ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਸੀ, ਫੇਰ ਅਸੀਂ ਮਿਰਤਕ ਸਾਂ? ਸੱਚ ਮੁਚ ਮਿਰਤਕ ਸਾਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਕੂੰ ਰਸ ਵਿਚ ਉਹ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸਾਂਗੇ। ਬਥੇਰਾ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਇਸ ਰਸ ਦੀ ਖੈਰ ਪਾ ਜਾਈਂ, ਸਮਝਾਂਦਾ, ਪਰ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਟੁਰ ਗਿਆ ਜੋ 'ਮੇਰੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ਪਾਸ ਜਾਓ'। ਹਾਂ, ਮਿਠ-ਬੋਲੇ ਸਜਣ! ਤੇਰਾ ਰਾਜਾ ਜੀ ਕਿਥੇ ਹੈ? ਮੈਨੂੰ ਕੀਹ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮਿਠ-ਬੋਲੇ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਕੰਡ ਕਰਨੀ ਹੈ ਤੇ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਵੈਰਾਗ ਦੀ ਅੱਗ ਬਲ ਉਠਣੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ 'ਮੁਰਦਾ' ਕਹਿ ਗਿਆ? ਹਾਇ! ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਵਰਗੇ ਸੂਫ਼ੀ 'ਫ਼ਿਲਸਫ਼ਾ ਦਾਨ' ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਦੇਕੇ ਗਏ ਸਨ, ਏਹ ਬਾਂਕਾ ਸਿਪਾਹੀ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿ ਗਿਆ 'ਸ਼ਾਹ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਤੈਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹ ਦੇ ਗਿਆ ਹੈ', ਨਿਰਾ 'ਫ਼ਿਲਸਫ਼ਾ' ਮਨ ਦੇ ਮੰਡਲ ਦੀ ਖੋਜ ਹੈ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ (ਜੀਵਨ) ਬਿਨਾ ਫਿਲਸਫ਼ਾ ਨਿਰਾ ਜਾਣਨਾ ਹੈ। ਹਾਇ! ਜੀਵਨ ਕਿੱਥੇ ਹੈ, ਲੁਕਣ ਮੀਟੀ ਖੇਡ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰੀਤਮਾਂ! ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ-ਬਖਸ਼ ਹੁਲਾਰੇ ਕਿੱਥੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸੈਨਤਾਂ ਮਾਰਕੇ ਲੁਕ ਗਿਓਂ!"

ਫਿਰ ਇਕ ਗੀਤ ਗਾਂਵੀਂ ਜਿਸਦਾ ਭਾਵ ਇਸ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਛੰਦ ਵਿਚ ਹੈ:-

ਆ ਪਿਆਰੇ ਕੇਹੀ 'ਸਿੱਕ ਸਿਕਾਈਆ
ਮੈਂ ਸਿਕ ਸਿਕ ਹੋਈਆਂ ਅੱਧੀ।
ਨਾ ਤਰਿਓ ਈ ਨਾ ਬੁੜਿਓ ਈ
ਨਾ ਚੜ੍ਹਿਓ ਈ ਕਿਸੇ ਕੱਧੀ।
ਨਾ ਮੈਂ ਮੋਈ ਨਾ ਮੈਂ ਜੀਵੀ
ਇਕ ਕੌਲ ਤੇਰੇ ਦੀ ਬੱਧੀ।

ਕੇਹੀ ਸੈਨਤ ਝੋਲੀ ਪਾਈਆ
ਅੱਗ ਕਟਕ ਦੀ ਲੱਧੀ।"
(ਪ੍ਰਾਚੀਨ)

ਇਉਂ ਗਾਉਂਦੀ ਹਾਹੁਕੇ ਲੈਂਦੀ ਤੇ ਰੋਂਦੀ ਫਾਹਵੀ ਹੋਈ ਫੇਰ ਮਨੋਰਾਜ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ:- "**ਮੈਂ ਸਰਬੰ ਖਲ ਵਿਦ ਬ੍ਰਹਮ** ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਮੂਰਖ ਨਹੀਂ, ਅਵਿੱਦ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਜੇ ਚਿੱਤ ਦੀਆਂ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਰੁਕ ਜਾਣ ਤਾਂ 'ਤਦਾ ਦ੍ਰਸ਼ਟੂ ਸ੍ਵਰੂਪੇ ਅਵਸ੍ਥਾਨਮ' ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਫੇਰ ਗਿਆਨ ਯੋਗ ਦੀ ਮੈਂ ਜਾਣੂੰ ਹਾਂ, ਚਾਹਾਂ ਤਾਂ ਵੈਰਾਗ ਵਿਵੇਕ ਨਾਲ ਇਸ ਵਿਚ ਟਿਕ ਜਾਵਾਂ, ਪਰ ਕੀਹ ਹੋ ਗਿਆ? ਮੈਂ ਸਾਂਖ ਬੀ ਪੜ੍ਹੀ ਹਾਂ।

"ਇਹ ਸਰੀਰ ਇੰਦ੍ਰੇ ਬੁੱਧੀ ਸਭ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ, ਪੁਰਖ ਅਤੀਤ ਹੈ, ਸੰਨਧੀ ਮਾਤ੍ਰ ਯਾ ਗੁਣ ਗੁਣੀ ਭਾਵ ਕਰਕੇ ਮੇਲ ਹੈ। ਕਰਤਾ ਇਹ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ ਜੋ ਪੁਰਖ ਦੀ ਸੰਨਧੀ ਕਰਕੇ ਕ੍ਰਿਯਾਮਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਆਪ ਜੜ੍ਹ ਹੈ, ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਦਾ ਲੇਪ ਕਰਤਾ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪੁਰਖ ਅਤੀਤ ਨੂੰ ਕੋਈ ਲੇਪ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਾਂਤੇ ਮੈਂ ਇਸ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਸੁਖ ਲਵਾਂ। ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬਤ ਅਲਯ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਸਮਝਾਂ ਤੇ ਲਯ ਕਰਾਂ। ਮੈਂ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਤੇ ਅਭੈ ਹਾਂ।

"ਪਰ ਔਹ ਡੋਬ ਪਿਆ, ਧ੍ਰੂਹ ਪਈ। ਇਹ ਡੋਬ ਤੇ ਧ੍ਰੂਹ ਹੀ ਸੀ ਜੋ ਵਿਦਯਾ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹੀ ਸੀ।

"ਇਹ ਧਰੂਹ ਕਿਸੇ ਮਹਾਤਮਾਂ, ਪੰਡਤ, ਗੁਣੀ, ਗਯਾਨੀ, ਸਾਧੂ ਦੇ ਚਰਚਾਵਾਦ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੀਹ ਇਹੋ ਹੀ ਜੀਵਨ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਮਿਠਬੋਲਾ ਸਾਂਈਂ 'ਜੀਵਨ' ਆਖਦਾ ਸੀ? ਪਰ ਕੀਹ ਜਾਣੀਏ! ਜਦ -

ਇਕ ਝਲਕਾ ਦੇਕੇ ਮਾਰ ਗਿਆ।
ਸੂਰਤ ਦੇਖ ਨ ਸੀਰਤ ਪੁੱਛੀ,
ਦੇਖਦਿਆਂ ਮਨ ਹਾਰ ਗਿਆ।
ਤਾਬ ਰਹੀ ਨਾ ਬੋਲਣ ਸੰਦੀ
ਵਿੰਨ੍ਹ ਕਲੇਜਾ ਪਾਰ ਗਿਆ।

ਪਾਰੋਂ ਸੱਦ ਸੁਣਦਿਆਂ, ਠਿੱਲੀ,
ਹਥੋਂ ਪਾਰ ਉਰਾਰ ਗਿਆ।
ਹੋਸ਼ ਗਈ ਸਿਕ ਸੀਨੇ ਬੱਝੀ,
ਲੱਗ ਕਲੇਜੇ ਆਰ ਗਿਆ।

"ਹਾ ਹਾ! ਨਦੀਏ ਥਹੁ ਦੱਸ, ਦਾਤਾ ਜੀ ਕਿੱਥੇ ਹਨ? ਐਨਾ ਹੀ ਥਹੁ ਦੱਸ ਜਾਂਦੇ ਕਿ ਕਿਸ ਰਾਜਾ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਹਨ? ਤਾਂ ਟੋਲ ਹੁੰਦੀ। ਹੁਣ ਕੀਹ ਟੋਲ ਹੋਵੇ? ਤਾਂਘਾਂ ਨੇ ਘੇਰ ਲਿਆ, ਸਿੱਕਾਂ ਨੇ ਵਿੰਨ੍ਹ ਲਿਆ,ਲੋਚਾਂ ਨੇ ਮਾਰ ਲਿਆ, ਨਾ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਰਸਤਾ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਨਾ ਮੇਰੀ ਅਕਲ, ਮੈਨੂੰ ਹੋ ਕੀਹ ਗਿਆ?

ਹਾਇ! ਇਕੱਲੜੀ ਹਾਂ, ਦੁਨੀਆਂ ਉਜਾੜ ਸਾਰੀ।
ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ ਮੇਰਾ, ਕਰਮਾਂ ਤੋਂ ਹੀਣ ਹਾਰੀ।"

ਇਉਂ ਵਿਲਕਦੀ ਕਿਨਾਰੇ ਪਹੁੰਚੀ। ਜਿਸ ਰੁੱਖ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਬੇੜੀ ਬੱਧੀ ਹੋਈ ਸੀ ਉਥੇ ਇਕ ਹੋਰ ਬਜਰਾ ਜਿਹਾ ਇਸ ਬੇੜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਉਪਰੋਂ ਆਕੇ ਠਹਿਕਿਆ ਖੜਾ ਹੈ ਤੇ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਤੁਰਦਾ। ਨਜਰ ਪਈ ਤਾਂ ਤੱਕਿਆ, ਬਜਰੇ ਵਿਚ ਨਾ ਚੱਪਾ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਕੋਈ ਆਦਮੀ। ਹੈਰਾਨੀ ਨੇ ਕੁਛ ਆਪਣੀ ਵਲ ਖਿੱਚਿਆ, ਆਪਣੀ ਬੇੜੀ ਥਾਣੀਂ ਹੋਕੇ ਚੱਪੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲੈਕੇ ਉਸ ਵਿਚ ਜਾ ਚੜ੍ਹੀ। ਚੱਪੇ ਇਸ ਲਈ ਫੜ ਲਏ ਕਿ ਮਤਾਂ ਇਹ ਟੁਰ ਪਵੇ ਤਾਂ ਸੰਭਾਲ ਲਵਾਂ। ਉਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਲੀ ਦਾ ਢੇਰ ਤੇ ਕੁਛ ਭੂਰੇ ਪਏ ਹੋਏ ਦੇਖੇ। ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਭੂਰੇ ਹਿਲਾਏ ਤਾਂ ਭਾਰੇ ਲੱਗੇ। ਜਦ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਰੋਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਕੀਹ ਡਿੱਠਾ! ਮਿੱਠ ਬੋਲੇ ਦਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਲੋਥ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਸਾਰਾ ਮਾਨੋਂ ਫਿੱਥਾ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਖ਼ੂਨ ਬੀ ਕਈ ਥਾਵਾਂ ਤੋਂ ਵਗਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅੱਖਾਂ ਨੇ ਪਛਾਣਿਆਂ ਤੇ ਪਛਾਣਦਿਆਂ ਹੀ ਦਿਲ ਨੇ ਢਾਹ ਮਾਰੀ:-

"ਵਾਹ ਕਿਸਮਤ! ਵਾਹ ਦੈਵ ਗਤੀ! ਮਿਲਾਇਆ, ਅੰਤ ਮਿਲਾਇਆ ਪਰ ਕੀਹ ਮਿਲਾਇਆ? ਇਸ ਨਾਲੋਂ ਨਾ ਮਿਲਾਇਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਹੇ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ! ਤੂੰ ਬੀ ਏਸੇ ਨੀਂਦੇ ਸੌਂ, ਅਰ ਏਸੇ

ਬਜਰੇ ਵਿਚ ਸੌਂ, ਫੇਰ ਨੀਂਦ੍ਰੇ! ਪਿਆਰ ਦੀ ਰੰਗਣ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਜਾਕੇ ਪੁੱਛਾਂਗੇ ਕਿ ਦਾਤਾ ਲੋਕ! ਉਹ ਇਹੋ ਜੀਵਨ ਸੀ ਜਿਸਦਾ ਆਪ ਪਤਾ ਦੇਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਾਓ।...ਵਾਹ ਕਿਸਮਤ! ਦੂਰ ਹੋ! ਹੁਣ ਸੰਸਾਰ ਪਰ ਜੀਉਣਾ ਨਿਸਫਲ ਹੈ। ਮੌਤ! ਤੇਰੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਥਾਂਉਂ ਹੋਵੇ। ਦਾਤਾ ਜੀ (ਹੱਥ ਹਿਲਾਕੇ) ਹੇ ਮਿਠ ਬੋਲੇ ਦਾਤਾ ਜੀ! ਬੋਲੋ ਤਾਂ ਸਹੀ! ਇਕ ਗੱਲ ਤਾਂ ਕਰ ਜਾਓ! ਐਉਂ ਟੁਰਨਾ ਸੀ ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਐਉਂ ਟੋਰਨਾ ਸੀ। (ਕੁਛ ਚਿਰ ਸੋਚ ਸੋਚਕੇ) ਮੈਨੂੰ ਜੀਵਨ ਪਦ ਅੱਜ ਮਿਲ ਗਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਤਲਬ (ਚਾਹ) ਮਿਟ ਗਈ। ਮੌਤ ਜੀਵਨ ਤੋਂ ਪਿਆਰੀ ਲਗਦੀ ਹੈ।(ਕੌੜਾ ਜਿਹਾ ਹਾਸਾ ਹੱਸ ਕੇ) ਹਾਂ ਪੰਜਵਾਂ ਕਲੇਸ਼ ਅਭਿਨਿਵੇਸ਼[1] ਐਉਂ ਹੀ ਜਿੱਤੀਦਾ ਹੈ।...ਰਾਜਾ ਜੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ! ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਤਾਂ ਨਾ ਲੈ ਗਏ ਹੁਣ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਇਸ ਲੰਮੇ ਸਫ਼ਰ ਵਿਚ ਨਾਲ ਲੈ ਚੱਲੋ, ਮੈਂ ਭੀ ਦਰਸ਼ਨ ਪਾਵਾਂ, ਤੇਰੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ਦਾ, ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ ਮਰਕੇ ਹੀ ਦਰਸ਼ਨ ਪਾਵਾਂ!

"ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਪੜ੍ਹੀ, ਪੜ੍ਹੀ ਤਾਂ ਕਿਉਂ ਰੁੜ੍ਹੀ, ਰੁੜ੍ਹੀ ਤਾਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਮਰ ਗਈ? ਮੌਤ! ਹੇ ਸੁੰਦਰੀ ਮੌਤ! ਆ ਅਰ ਸਮੇਟ, ਪਿਆਰੇ ਦਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਇਹ ਦਰਸ਼ਨ ਡਿੱਠਾ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਹੇ ਮੇਰੇ ਨੈਣੋਂ! ਮਿਟ ਜਾਓ ਅਰ ਕਦੀ ਨ ਖੁੱਲ੍ਹੋ! ਇਸ ਸੂਰਤ ਨੂੰ ਜਿਸ ਰੰਗ ਵਿਚ ਡਿੱਠਾ ਸੀ, ਉਸ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਹੋਰ ਰੰਗ ਵਿਚ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਮਿਟਦੇ, ਨਹੀਂ ਮਿਟੇ ਤਾਂ ਹੁਣ ਕਦੀ ਨਾ ਖੁੱਲ੍ਹੋ!"

ਐਉਂ ਰੋਂਦੀ, ਕੀਰਨੇ ਕਰਦੀ ਇਕ ਵਿਦਜਾ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਪੰਡਿਤਾ ਹਾਵਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਸ਼ੁਦੈਣ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਕਿੰਨੀ ਵੇਰ ਛਾਲ ਮਾਰਕੇ ਮਰ ਜਾਣ ਦਾ ਜੋਸ਼ ਉੱਠਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਦਰਸ਼ਨ ਕੁਛ ਐਸਾ ਪਿਆਰਾ ਹੈ ਕਿ ਅਜੇ ਬੀ ਨਜ਼ਰ ਨੂੰ ਖਿੱਚਦਾ ਤੇ ਪਰੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਂਦਾ। ਇਸ ਰੰਗ ਵਿਚ ਬਾਉਲੀ ਹੋਈ ਨੇ ਬਜਰੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬੇੜੀ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਲਿਆ।

ਆਪਣੀ ਬੇੜੀ ਵਿਚ ਘਾਸ ਫੂਸ ਦੇ ਤਕੀਏ ਬਣਾ ਕੇ ਇਕ ਮਸਨਦ ਬਣਾਈ ਤੇ ਪਿਆਰੇ ਦਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਚਾਕੇ ਉੱਤੇ ਲਿਟਾਇਆ। ਜੋ ਕੁਛ

1. ਮੌਤ ਦਾ ਭੈ।

ਬਸਤ੍ਰ ਸੀ ਉਤੇ ਪਾਇਆ ਤੇ ਮੂੰਹ ਨੰਗਾ ਰੱਖ ਲਿਆ। ਪਾਣੀ ਤੱਤਾ ਕਰਕੇ ਮੂੰਹ ਹੱਥ ਪੈਰ ਸਾਫ਼ ਕੀਤੇ। ਬਨ ਦੇ ਫੁੱਲ ਲਿਆਕੇ ਸਜਾ ਦਿੱਤਾ। ਰਾਤ ਆ ਗਈ, ਬੇੜੀ ਵਿਚ ਅੱਗ ਬਾਲਕੇ ਨਿੱਘ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਵੀਣਾਂ ਲੈਕੇ ਲਗੀ ਭਰਥਰੀ ਜੀ ਦੇ ਵੈਰਾਗ ਦੇ ਸ਼ਲੋਕ ਗਾਇਨ ਕਰਨ।

ਦਰਿਯਾ ਅੱਜ ਬਹੁਤ ਚੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਾਰ ਤੋਂ ਇਕ ਸੰਗ ਬੇੜੀਆਂ ਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਉਖਿਆਈ ਦੇ ਕਾਰਨ ਬੇੜੇ ਚਿਰਕੀ ਰਾਤ ਗਈ ਪਾਰ ਲੱਗੇ। ਚੁੰਡ ਦੇ ਵਾਸੀ ਤਾਂ ਘਰ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ, ਪਰ ਪਰੇ ਜਾਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਉਥੇ ਹੀ ਡੇਰਾ ਕੀਤਾ। ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਲੋੜ ਅੱਗ ਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਆਦਮੀ ਇਸ ਬੇੜੀ ਵਿਚ ਅੱਗ ਬਲਦੀ ਵੇਖਕੇ ਅੱਗ ਲੈਣ ਆਯਾ। ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਡਿੱਠਾ ਤਾਂ ਹੱਕਾ ਬੱਕਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਕਿ ਇਕ ਮੁਰਦਾ ਲੋਥ ਸ਼ਿੰਗਾਰੀ ਹੋਈ ਧਰੀ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਜੁਆਨ ਸੁੰਦਰੀ ਵੀਣਾਂ ਵਜਾਂਦੀ ਤੇ ਗਾਂਉਂ ਰਹੀ ਹੈ। ਸਰਦ ਤੇ ਖਿੜੀ ਚਾਂਦਨੀ ਦੀ ਰਾਤ, ਉਤੇ ਨੀਲਾ ਤਾਰਿਆਂ ਜੜਿਆ ਅਕਾਸ਼, ਹੇਠਾਂ ਜਲ। ਇਸ ਅਡੋਲ ਤੇ ਸੀਤਲ ਸਮੇਂ ਇਹ ਕੀਹ ਨਜ਼ਾਰਾ ਨਜ਼ਰ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਡਰਿਆ ਅਰ ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਜਲ ਦੀ ਕੋਈ ਪਰੀ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਇਕੱਲ ਵੇਲੇ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮੌਜ ਬਹਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਅੱਗ ਲਈ ਕਦੇ ਦੋ ਕਦਮ ਅੱਗੇ ਵਧੇ ਕਦੀ ਹਟੇ। ਗੱਲ ਕੀ ਹੌਸਲਾ ਕਰਕੇ ਇਸ ਨੇ ਅੱਗ ਜਾ ਹੀ ਮੰਗੀ, ਪਰ ਉਥੇ ਸੁਣੇ ਕੌਣ? ਬੇਖ਼ਬਰ ਸਮਝਕੇ ਇਸ ਨੇ ਅੱਗੇ ਵਧਕੇ ਆਪੇ ਅੱਗ ਲੈ ਲੀਤੀ। ਡੇਰੇ ਜਾ ਕੇ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਵਿਥਯਾ ਸੁਣਾਈ। ਅਸਚਰਜ ਹੋ ਕੇ ਮਾਲਕ ਦਾ ਜੀ ਬੀ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਕਰ ਆਇਆ।

ਜਾਂ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚਾ ਤੇ ਡਿੱਠਾ ਤਾਂ ਸਮਝ ਗਿਆ ਕਿ ਇਥੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਦੁਖ ਦੀ ਹੋਣੀ ਵਰਤੀ ਹੈ। ਲੋਥ ਵਲ ਤੱਕੇ ਅਚੰਭਾ ਹੋਵੇ। ਵੀਣਾ ਤੇ ਪੋਥੀ ਵੇਖੇ ਤੇ ਸਮਝੇ ਕਿ ਵਿਦਵਾਨ ਹੈ। ਅਖੀਰ ਅੱਗੇ ਵਧਕੇ ਬੇੜੀ ਦੇ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ ਅਰ ਲੋਥ ਦੇ ਨੱਕ ਅੱਗੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪੁੱਠਾ ਹੱਥ ਕੀਤਾ ਤੇ ਫੇਰ ਰੂੰ ਧਰ ਦਿਤੀ ਫੇਰ ਕੁਛ ਨੌਹਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਡਿੱਠਾ, ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਆਨੇ ਦੇਖੇ, ਸਰੀਰ ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ। ਕਾਕੀ ਹੁਣ ਹੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਕੇ ਅਚਰਜ ਹੋ

ਰਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਸੱਜਣ ਹੁਣ ਆਪ ਓਸਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ: "ਹੇ ਸੁੰਦਰੀ! ਤੂੰ ਪੰਡਤਾ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈਂ, ਮੈਂ ਵੈਦ ਹਾਂ, ਤੇਰੇ ਇਸ ਦੁਖ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਤਰਸ ਆਇਆ ਹੈ, ਜੇ ਤੂੰ ਚਾਹੇਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਅਰੋਗ ਕਰ ਦਿਆਂ?"

ਕਾਕੀ— ਕੀ ਮਰ ਚੁਕੇ ਜੀਉ ਸਕਦੇ ਹਨ?

ਵੈਦ— ਇਹ ਮਰ ਨਹੀਂ ਗਿਆ, ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ।

ਕਾਕੀ— ਮਰਕੇ ਬੀ ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ?

ਵੈਦ— ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ, ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ।

ਕਾਕੀ— ਸੱਚ?

ਵੈਦ— ਹਾਂ, ਸੱਚ।

ਕਾਕੀ— ਕੀ ਆਪ ਇਸ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਾ ਸਕਦੇ ਹੋ?

ਵੈਦ— ਹਾਂ।

'ਹਾਂ' ਸੁਣਦੇ ਹੀ ਕਾਕੀ ਪੈਰਾਂ ਤੇ ਢਹਿ ਪਈ। ਹੇ ਜੀਵਨ ਦਾਤੇ! ਕੀ ਤੂੰ ਰਾਜਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ?

ਵੈਦ— ਮੈਂ ਨਾ ਰਾਜਾ ਹਾਂ ਨਾ ਵਜ਼ੀਰ। ਇਕ ਵੈਦ ਹਾਂ ਜੋ ਇਸ ਦਾ ਦਾਰੂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।

ਕਾਕੀ— ਮੈਂ ਦੁਖੀਆ ਹਾਂ, ਨਿਰਧਨ ਹਾਂ। ਆਪ ਜੇ ਰਾਜ਼ੀ ਕਰ ਦਿਓ ਤਾਂ ਆਪ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਭਰੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਕਰ ਸਕਾਂਗੀ, ਹੋਰ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਵੈਦ— ਤੇਰਾ ਪੰਡਿਤ ਹੋਣਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ। ਵਿਦਵਾਨ ਦੁਖ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸੇਵਾ ਨਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਧ੍ਰਿਗ ਹੈ।

ਕਾਕੀ— ਆਪ ਧੰਨ ਹੋ, ਆਪ ਦਾ ਜਨਮ ਧੰਨ ਹੈ।

ਵੈਦ— ਬੀਬਾ! ਇਹ ਤੇਰਾ ਕੀਹ ਲਗਦਾ ਹੈ?

ਕਾਕੀ— ਮੇਰੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ਦਾ ਸਿਪਾਹੀ ਹੈ।

ਵੈਦ— ਕਿਹੜੇ ਰਾਜਾ ਜੀ?

ਕਾਕੀ— ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀ।

ਵੈਦ— ਕਿਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਰਾਜਾ ਜੀ?

ਕਾਕੀ— ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ।

ਵੈਦ— ਫੇਰ ਤੇਰੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ?

ਕਾਕੀ— ਇਹ ਬੀ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ।

ਵੈਦ— ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਨਾਉਂ ਹੈ?

ਕਾਕੀ— 'ਮੇਰੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ਦਾ ਸਿਪਾਹੀ' ਇਹ ਨਾਉਂ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਤੇ ਸਾਡੇ ਨਗਰ ਦੇ ਲੋਕ 'ਮਿੱਠ-ਬੋਲਾ ਸਾਂਈਂ' ਸੱਦਦੇ ਸਨ ਤੇ ਮੇਰੀ ਅੰਮੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਦਾਤਾ ਲੋਕ' ਆਖਿਆ ਕਰਦੀ ਸੀ।

ਵੈਦ— ਤੁਹਾਡਾ ਸਨਬੰਧ ਕੀ ਹੈ?

ਕਾਕੀ— ਮੇਰਾ?

ਵੈਦ— ਹਾਂ, ਬੱਚੀ ਤੇਰਾ।

ਕਾਕੀ— ਮੇਰੇ ਇਹ ਜੀਵਨ ਦਾਤਾ ਹਨ, ਪਰ ਅਜੇ ਜੀਵਨ ਦਿੱਤਾ ਨਹੀਂ। ਕੋਈ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਹਨ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਉਹ ਅਣਡਿੱਠੇ **ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ** ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਸ 'ਜੀਵਨ ਦਾਤ' ਹੈ।

ਵੈਦ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਕਿ ਗ਼ਮ ਦੇ ਮਾਰੇ ਇਸ ਦੀ ਹੋਸ਼ ਟਿਕਾਣੇ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਦ ਇਹ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋਵੇਗਾ ਤਦ ਆਪੇ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇਗਾ। ਮਸਤਕ ਇਸ ਰੋਗੀ ਦਾ ਬੀ ਚੌੜਾ ਤੇ ਯੋਗੀ ਵਰਗਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਆਸ਼ਾ ਹੈ ਇਹ ਬੀ ਹੀਰਾ ਹੀ ਨਿਕਲੇਗਾ ਸੇਵਾ ਕਰ ਦਿਓ, ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਹੀ ਮੇਵਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਵੈਦ ਜੀ ਆਪਣਾ ਖੜੀਆ ਲੈ ਆਏ ਤੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਦਵਾਈ ਕੱਢਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ: ਕਾਕੀ! ਇਹ ਦਵਾਈ ਇਸਦੀਆਂ ਪੁੜਪੁੜੀਆਂ ਵਿਚ ਮਲਦੀ ਰਹੁ ਤੇ ਦੂਸਰੀ ਦਵਾਈ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਇਸ ਦੀਆਂ ਬਗਲਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਥੋੜੇ ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਮਲੀ ਜਾਹ ਤੇ ਚਾਰ ਪਤਲੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ਪੁੜੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਕਿ ਇਹ ਰਾਤ ਵਿਚ ਚਾਰ ਵਾਰੀ ਇਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਖੋਲਕੇ ਜੀਭ ਦੀ ਨੋਕ ਉਤੇ ਲਗਾ ਦੇਵੀਂ।

ਵੈਦ ਹੁਰੀਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਡੇਰੇ ਚਲੇ ਗਏ, ਨਿਰਾਸਾ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਕ ਚੁਕੀ ਕੰਨਿਆਂ ਵਿਚ ਉਮੈਦ ਤੇ ਸਾਹਸ ਭਰ ਗਏ! 'ਏ ਜੀ ਪਵੇਗਾ?' ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਪੁੱਛ ਸੀ ਜੋ ਪੰਡਿਤਾ ਕਾਕੀ ਦੇ ਦਿਮਾਗ਼ ਵਿਚ ਬਾਰ ਬਾਰ ਉਠਦੀ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਅਕਲ ਤਾਂ ਜੁਵਾਬ ਦੇਂਦੀ ਸੀ 'ਨਹੀਂ', ਪਰ ਵੈਦ ਜੀ ਦੀ ਸੂਰਤ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਖੜੋਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਆਖਦੀ ਸੀ: 'ਜ਼ਰੂਰ'।

ਰਾਤ ਭਰ ਕਾਕੀ ਸੁੱਤੀ ਨਹੀਂ, ਵੈਦ ਜੀ ਦੀ ਆਗਜ਼ਾ ਅਨੁਸਾਰ ਦਵਾਈਆਂ ਮਲਦੀ ਰਹੀ ਤੇ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਅੱਗ ਬਲਦੀ ਰੱਖੀ।

ਸਵੇਰੇ ਵੈਦ ਜੀ ਆਪੇ ਆ ਗਏ। ਸ਼ਰੀਰ ਸਾਰੇ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ:-

"ਕਾਕੀ! ਮੇਰੀ ਦਵਾਈ ਅਸਰ ਕਰ ਗਈ ਹੈ ਅਤੇ ਬੀਮਾਰੀ ਮੋੜਾ ਖਾ ਗਈ ਹੈ। ਜੇ ਤੂੰ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦਾਰੂ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਫਾਇਦਾ ਹੋਵੇਗਾ, ਪਰ ਇਕ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਹੈ, ਮੈਂ ਅੱਜ ਟੁਰ ਜਾਣਾ ਹੈ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਲੈਕੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਟੁਰ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ।"

ਕਾਕੀ— ਹੇ ਕਵਿਰਾਜ ਜੀ! ਆਪ ਨੇ ਮੇਰੀ ਆਸ ਨੂੰ ਜਿਵਾ ਕੇ ਫਿਰ ਮਾਰਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਮੇਰੀ ਪੀੜਾ ਵਧ ਗਈ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਦੈਵਗਤੀ ਹੀ ਹੁਣ ਐਸੀ ਹੈ, ਸੋ ਚੰਗਾ, ਹੇ ਚਦ੍ਰਭਗਾ! ਪਿਆਰੀ ਚੰਦ੍ਰਭਗਾ ਨਦੀ! ਮੈਂ ਹੁਣ ਤੇਰੇ ਵਿਚ ਪਰਵੇਸ਼ ਕਰਾਂਗੀ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਨੂੰ ਜੇ ਦਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਾ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਆਸ ਲੱਗ ਜੀਵੀ ਜਾਂਦੀ, ਜਦ ਦਰਸ਼ਨ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਪਰਲੋਕ ਚੱਲ ਬਸੇ ਹਨ, ਤਦ ਮੈਂ ਹੁਣ ਪਰਲੋਕ ਜਾ ਕੇ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਾਂਗੀ।

ਵੈਦ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਰਲਾਪ ਸੁਣਿਆਂ ਤੇ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੈ ਅਤੇ, ਜੇ ਮੈਂ ਸੇਵਾ ਕਰਾਂ ਤਾਂ ਦੋ ਜਾਨਾਂ ਬਚਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਤੇ ਜੇ ਟੁਰ ਗਿਆ ਤਾਂ ਦੁਹਾਂ ਦਾ ਘਾਤ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਤਦ ਆਖਣ ਲੱਗਾ:- "ਹੇ ਕੰਨਜਾਂ! ਮੈਂ ਚੁੰਡ ਜਾ ਕੇ ਕਿਸੇ ਅਸਥਾਨ ਤੇ ਡੇਰਾ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, ਅਤੇ ਦੋ ਦਿਨ ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਠਹਿਰਦਾ ਹਾਂ, ਇਤਨੇ ਤਕ ਉਮੈਦ ਹੈ ਕਿ ਖ਼ਤਰਾ ਲੰਘ ਜਾਏਗਾ"।

ਕਾਕੀ— ਕਵਿਰਾਜ ਜੀ! ਆਪ ਧੰਨਜ ਹੋ! ਆਪ ਧੰਨਜ ਹੋ ਜੋ ਇਕ ਦੁਖੀ ਕੰਨਜਾਂ ਦੀ ਅਸੀਸ ਲੈ ਰਹੇ ਹੋ!

ਵੈਦ ਜੀ ਨੇ ਹੁਣ ਦਾਰੂ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਆਪ ਚੁੰਡ ਜਾਕੇ ਧਰਮਸਾਲਾ ਵਿਚ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਜੀਉਣਾ ਨਾਮੇ ਇਕ ਚੰਗਾ ਲੋਕ ਇਸ ਧਰਮਸਾਲਾ ਵਿਚ ਭਾਈ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਵੈਦਰਾਜ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਟਕਣ ਦਾ ਕਾਰਣ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਭਾਈ ਜੀਉਣੇ ਦੇ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚ

ਨੀਰ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਵੈਰਾਗ ਵਿਚ ਹੀ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਲਈਆਂ। ਕੀ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੋਈ ਗੁਰਮੁਖ ਜੀ ਖੜੇ ਹਨ ਤੇ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ: 'ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਦੁੱਖ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਛਾਤੀ ਤੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।'

ਭਾਈ ਜੀਉਣੇ ਨੇ ਜਾਣ ਲਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੇ ਫਰਜ਼ ਲਈ ਜਗਾਇਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਜੀਵ, ਹੋਵੇ ਨਾ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਹਨ। ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਮਾਤ੍ਰ ਦਾ ਦੁਖ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ ਤੇ ਇਥੇ ਤਾਂ ਕੁਝ ਪਿਆਰ ਦੀ ਲਪਟ ਬੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਗੱਲ ਕੀ ਭਾਈ ਜੀਉਣਾ ਵੈਦ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਓਥੇ ਪਹੁੰਚਾ। ਜਾਕੇ ਕਾਕੀ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਕਿ:- "ਇਸ ਠੰਢ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਥਾਂ ਪਿਆਂ ਦਾਰੂ ਨੇ ਕਾਟ ਘੱਟ ਕਰਨੀ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਚੱਲੋ, ਉਥੇ ਥਾਂ ਬੀ ਹੈ, ਮੰਜਾ ਤੇ ਬਿਸਤਰਾ ਬੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਬੀ ਸੇਵਾ ਕਰਾਂਗਾ।"

ਕਾਕੀ— ਮਹਾਰਾਜ! ਆਪ ਧੰਨ ਹੋ! ਪਰ ਮੈਂ ਬਨਬਾਸਨ ਹਾਂ; ਘਰਾਂ ਤੇ ਮੰਦਰਾਂ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਚੁਕੀ ਹਾਂ, ਹੁਣ ਮੁੜਕੇ ਉਹਨਾਂ ਹੀ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿਚ ਵੜਨਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਉਲਾਂਭਾ ਹੈ। ਏਥੇ ਹੀ ਜੋ ਭਗਵੰਤ ਭਾਵਨੀ ਹੈ, ਪਈ ਬੀਤੇਗੀ।

ਜੀਉਣਾ— (ਬੀਮਾਰ ਵੱਲ ਤੱਕਕੇ) ਕਾਕੀ! ਇਹ ਸਜਣ ਤਾਂ ਬਨਬਾਸੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਬਨਬਾਸੀ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋ?

ਕਾਕੀ— ਇਹ ਤਾਂ ਬੀਤਰਾਗ ਬੋਧੀਸੱਤ੍ਵਾ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਯੋਗੀ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਸੰਨਿਆਸੀ ਹੈ।

ਜੀਉਣਾ— ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਹਾਂ ਇਹ ਬੀਤਰਾਗੀ, ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ ਤੇ ਯੋਗੀਆਂ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਬਨਬਾਸੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਕਾਕੀ— (ਅਚਰਜ ਹੋਕੇ) ਕੀ ਏ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਹੈ?

ਜੀਉਣਾ— ਪੱਕੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣੋ, ਪਰ ਏਹ ਜਲ ਵਿਚ ਵੱਸਣ ਵਾਲੀ ਤੇ ਜਲ ਤੋਂ ਅਲੇਪ ਰਹਿਣੇ ਵਾਲੀ ਮੁਰਗ਼ਾਬੀ ਹੈ।

ਕਾਕੀ— ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝੀ।

ਜੀਉਣਾ— ਬੱਚਿਆ! ਘਰ ਬਾਰੀ ਹੋਵੇ ਚਾਹੇ ਅਤੀਤ ਹੋਵੇ, ਇਸ ਵੇਲੇ ਬੀਮਾਰ ਹੈ, ਛੇਤੀ ਰਾਜ਼ੀ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਥਾਂ ਨਾਲੋਂ ਧਰਮਸਾਲਾ ਵਿਚ ਛੇਤੀ ਆਰਾਮ ਹੋਸੀ ਸੋ ਇਹ ਬੀ ਇਕ ਦਾਰੂ ਹੀ ਸਮਝੋ।

ਕਾਕੀ— ਮੈਂ ਘਰ ਤੋਂ ਟੁਰੀ ਬਨਚਰਯਾ ਲਈ ਸਾਂ, ਘਰ ਵਿਚ ਕਿਕੂੰ ਜਾਵਾਂ? ਪਰ ਮਿਠ ਬੋਲੇ ਦਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਕੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ।

ਜੀਉਣਾ— ਕਾਕੀ! ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਘਰ ਨਹੀਂ ਲਿਚੱਲਦਾ, ਧਰਮਸਾਲ ਵਿਚ ਲਿਚੱਲਦਾ ਹਾਂ ਜਿਥੇ ਸਾਧੂ ਲੋਕ ਵੱਸਦੇ ਹਨ ਅਰ ਤਪੀ ਪੁਰਖ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਧਰਮਸਾਲ ਘਰ ਨਹੀਂ ਹੈ।

'ਸਤਿ ਬਚਨ' ਕਹਿਕੇ ਕਾਕੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਪਈ। ਇਕ ਮੰਜੇ ਤੇ ਪਾਕੇ ਦਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਲੈ ਚਲੇ, ਬੇੜੀ ਦਾ ਲਟਾ ਪਟਾ ਬੀ ਚੁਕਵਾ ਲਿਆ ਤੇ ਭਾਈ ਜੀਉਣੇ ਜੀ ਨੇ ਬਜਰਾ ਤੇ ਡੌਂਗੀ ਮੁਹਾਣਿਆਂ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕੀਤੇ ਕਿ ਸੰਭਾਲ ਰੱਖਣ।

ਧਰਮਸਾਲਾ ਵਿਚ 'ਦਾਤਾ' ਜੀ ਦਾ ਦਾਰੂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਜੀਉਣਾ ਜੀ ਨੇ ਜਦ ਕਾਕੀ ਦੀ ਵਿਦਜਾ ਦੇਖੀ, ਚੱਕ੍ਰਿਤ ਰਹਿ ਗਏ, ਜਦ ਵਿਥਜਾ ਸੁਣੀ ਤਦ ਹੋਰ ਬੀ ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ! ਦਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਸੂਰਤ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਤਾਂ ਵਿਥਜਾ ਹੋਰ ਬੀ ਖਿੱਚ ਪਾ ਗਈ। ਅਜੇ ਇਹ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦੁਖ ਭਰੀ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਇਹ ਮੋਹਨੀ ਮੂਰਤ ਕਿਕੂੰ ਆਈ ਸੀ।

ਵੈਦ ਜੀ ਤ੍ਰੈ ਦਿਨ ਉਥੇ ਰਹੇ। ਤ੍ਰੈਆਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਨਿੱਘ ਪਰਤਦੀ ਆਪਣੇ ਟਿਕਾਣੇ ਆਈ, ਤੇ ਸੁਆਸ, ਜੋ ਇੰਨੇ ਧੀਮੇ ਸਨ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਮਲੂਮ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੁੰਦੇ, ਹੁਣ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਫ਼ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਫੇਰ ਹੋਸ਼ ਮੁੜੀ, ਤੀਸਰੇ ਦਿਨ ਅੱਖਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਕੋਈ ਕੰਨਿਆਂ ਬੈਠੀ ਦੇਖੀ। ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਬਹੁਤ ਸੀ ਬੋਲ ਨਹੀਂ ਸਕੇ, ਪਰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਪਿਆ ਕਿ ਕੋਈ ਮੇਰੀ ਸੇਵਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇਸ ਕਰਕੇ ਅਚਰਜ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਬਹੁਤ ਸੀ, ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਲਈਆਂ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੌਥੇ ਕੁ ਦਿਨ ਫੇਰ ਅੱਖਾਂ ਖੁਲ੍ਹੀਆਂ, ਤੱਕ ਤੱਕ ਕੇ ਫੇਰ ਮੀਟ ਲਈਆਂ। ਹੁਣ ਤਾਕਤ ਬੀ ਕੁਛ ਫਿਰ ਆਈ ਸੀ। ਅਜ ਦੋ ਕੁ ਵਾਰੀ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'**, ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਅਰ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਕੁ ਟੇਪੇ ਕਿਰੇ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਜੀਉਣਾ ਤੇ ਵੈਦ ਜੀ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਸਨ, ਉੱਧਰ ਪਰਿਮਲਜਾ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹੰਝੂ ਆ ਗਏ, ਅਰ ਕੁਛ ਚਿਰ ਅੱਖਾਂ

ਬੰਦ ਰਹੀਆਂ। ਇਹ ਕੌਤਕ ਦੇਖ ਕੇ ਵੈਦ ਜੀ ਅਚੰਭਿਤ ਹੋ ਗਏ। ਕੁਛ ਦੇਰ ਮਗਰੋਂ ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਤੇ ਕਾਕੀ ਜਦ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸਨ ਵੈਦ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਨਾ ਗਿਆ, ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ: "ਬੱਚੀਏ! ਇਹ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਕੀਹ ਜਾਦੂ ਵਾਲੇ ਅੱਖਰ ਸਨ ਕਿ ਦਾਤਾ ਜੀ ਬੀ ਰੋ ਪਏ, ਤੂੰ ਬੀ ਰੋ ਪਈ ਅਸੀਂ ਬੀ ਥੁਰਾਏ?"

ਕਾਕੀ— ਕਵਿਰਾਜ ਜੀ! ਮੈਂ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਰਸਰੀ ਵਿਥਜਾ ਤਾਂ ਸੁਣਾਈ ਸੀ, ਪਰ ਇਹ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** (ਕਹਿੰਦੇ ਰੋ ਪਈ) ਹੀ ਕੋਈ ਜਾਦੂ ਦੀ ਖੇਡ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਭੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਜੋ ਬੀਮਾਰ ਪਏ ਹਨ, ਇਸ ਭੇਤ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਵਿਦਜਾ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਚਰਚਾ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਬਹੁਤ ਸੀ। ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਸਾਧੂ ਤੇ ਪੰਡਤ ਆ ਕੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਝਗੜਦੇ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਦੇਕੇ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਪਿਤਾ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ (ਦਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ) ਨਾਲ ਲੈ ਆਏ। ਇਹ ਥੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਕਦੀ ਕਦੀ ਨਦੀ ਕਿਨਾਰੇ ਆ ਵਿਚਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ: 'ਇਹ ਸਾਧੂ ਬੀਤਰਾਗ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਮਾਲੂੰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਦਜਾ ਪਾਕੇ ਗਜਾਤਗੇਯ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਅਰ ਬੀਤਰਾਗ ਹੋਕੇ ਸਿਖਜਾ ਹਿਤ ਜਗਤ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਵੀਚਾਰ ਕਰਨੀ ਲਾਭ ਦੇਵੇਗੀ'। ਸੋ ਪਿਤਾ ਜੀ ਕਦੇ ਕਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘਰ ਲਿਆਉਂਦੇ ਤੇ ਅਸੀਂ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਭੋਜਨ ਖੁਆਉਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਾਂ। ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰ ਚਰਚਾ ਲਈ ਛੇੜ ਛਾੜ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਇਹ ਅਟੰਕ ਰਹੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਆਖਿਆ ਕਿ ਕੁਛ ਮਤਿ ਦਿਓ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲਗੇ 'ਮਤਿ ਤਾਂ ਬਥੇਰੀ ਹੈ, ਮੱਤ ਮਾਰੀ ਜਾਏ ਤਾਂ ਚੰਗੀ ਹੈ'। ਮੈਂ ਹੱਕੀ ਬੱਕੀ ਹੋ ਗਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਜਬ੍ਹਾ ਐਸਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਪਰ ਭੈ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਛਾਇਆ ਪੈ ਜਾਇਆ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਤਰ ਤਾਂ ਨਾ ਦੇ ਸਕੀ, ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹੱਸ ਕੇ ਕਿਹਾ: 'ਸਿਆਣਪਾਂ ਨਾਲ ਮਨ ਸਿਆਣਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਿੰਡਾਉ ਵਿਚ ਖਿੰਡ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਕੱਠਾ ਹੋਕੇ ਸੂਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ'[1]।

---

1. ਸਹਸ ਸਿਆਣਪ ਕਰਿ ਰਹੇ ਮਨਿ ਕੋਰੈ ਰੰਗ ਨ ਹੋਇ॥ (ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਮ: ੪)

ਅੱਜ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਸੋਚ ਪਈ, ਅੱਜ ਮੇਰੇ ਵਿਦਜਾ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਚ, ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਚੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਹਿਲੀ ਚੋਭ ਪਈ, ਅਰ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਸੋਚਾਂ ਪੈ ਗਈਆਂ ਕਿ ਇਹ ਕੀ ਗੱਲ ਹੈ? ਇਕ ਦਿਨ ਫੇਰ ਆਏ ਤਾਂ ਮੈਂ ਫੇਰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੀ ਕੋਈ ਚਰਚਾ ਕਰਨੀ ਹੈ ਆਪ ਨਾਲ । ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ: 'ਚਰਚਾ ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ?' ਜਾਂ ਮੈਂ ਦੱਸਿਆ 'ਵੀਚਾਰ ਕਰਨਾ, ਬਹਿਸ ਕਰਨੀ', ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ: "ਹਾਂ ਹਾਂ ਧਾਤੂ ਅਰਥ ਠੀਕ ਹੈ 'ਚਰਚ' ਹੈ- 'ਪੜ੍ਹਨਾ, ਪੁੱਛਣਾ, ਝਾੜਣਾ, ਬਹਿਸਣਾ', ਪਰ ਠੀਕ ਚਰਚਾ ਓਹ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ 'ਚਾਹ' ਨੂੰ 'ਚਰ' ਲਵੇ 'ਚਰ+ਚਾਹ', ਹਾਂ ਉਹ ਚਰਚਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਅਚਾਹ ਹੋ ਜਾਏ ਹਾਰ ਜਿੱਤ ਤੋਂ"। ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਹੱਸ ਪਏ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸੋਚ ਪੈ ਗਈ। ਫੇਰ ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਕੁਛ ਕਿਹਾ, ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ 'ਤੂੰ ਕੌਣ ਹੈਂ'?

ਮੈਂ— ਜੋ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠੀ ਹਾਂ।

ਦਾਤਾ— ਸਾਹਮਣੇ ਤਾਂ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਪਿੰਡ ਬੈਠਾ ਹੈ।

ਮੈਂ— ਮੈਂ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਪਿੰਡ ਤਾਂ ਨਹੀਂ।

ਦਾਤਾ— ਫੇਰ ਤੂੰ ਕੌਣ ਹੈਂ?

ਮੈਂ— ਮੈਂ ਆਤਮਾਂ ਹਾਂ, ਪਰਮਾਤਮਾਂ, ਬ੍ਰਹਮ ਹਾਂ।

ਦਾਤਾ ਜੀ ਹੱਸ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ:- "ਆਪਾ ਪਛਾਣ ਕੇ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੈਂ?"

ਮੈਂ— ਹਾਂ ਜੀ।

ਦਾਤਾ— ਪਛਾਣਕੇ? ਆਓ ਖਾਂ ਪੜਤਾਲ ਕਰੀਏ-

ਹੋਰ ਵਿਦਿਆ ਪਾਉਣ ਨੂੰ ਜੀ ਕਰਦਾ ਹੈ? ਹੋਰ ਪਦਾਰਥ ਨੂੰ ਚਿੱਤ ਕਰਦਾ ਹੈ? ਹੋਰ ਸ਼ੋਭਾ ਨੂੰ ਮਨ ਲੋਚਦਾ ਹੈ?

ਮੈਂ— ਜੀ ਹਾਂ, ਇਉਂ ਤਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਦਾਤਾ— ਤਾਂ ਤੂੰ ਚਾਹ ਵਿਚ ਹੈਂ।

ਮੈਂ— ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਹੀ।

ਦਾਤਾ— ਤੇਰੇ ਹੰਕਾਰ ਅੱਗੇ ਕੋਈ ਰੋਕ ਪਾਏ ਤਾਂ ਗੁੱਸਾ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ; ਕਲੇਸ਼ ਵਾਪਰਦੇ ਹਨ?

ਮੈਂ ਅਝੱਕਕੇ ਕਿਹਾ— ਹਾਂ ਜੀ, ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਇਵੇਂ ਹੀ ਹੈ।

ਦਾਤਾ— ਤਾਂ ਤੂੰ ਕਲੇਸ਼ ਕਰਮ ਵਿਚ ਹੈਂ। ਅੱਛਾ, ਬ੍ਰਹਮ ਦਾ ਲੱਛਣ ਕਰੋ!

ਮੈਂ— ਅਚਾਹ, ਨਿਰਵਿਕਾਰ, ਸ਼ੁਧ, ਕਲੇਸ਼ ਕਰਮ ਤੋਂ ਪਰੇ, ਤ੍ਰਿਕਾਲ-ਅਬਾਧ, ਸੱਤਿ ਚਿੱਤ, ਆਨੰਦ।

ਦਾਤਾ— ਫੇਰ ਤੇਰੇ ਤੇ ਤੇਰੇ ਬ੍ਰਹਮ ਦੇ ਲੱਛਣ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੇ।

ਮੈਂ ਜ਼ਰਾ ਘਬਰਾਕੇ ਕਿਹਾ-ਹੈਂ! ਹੈ ਤਾਂ ਠੀਕ।

ਦਾਤਾ— ਫੇਰ ਪਛਾਣਕੇ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ, ਹੱਛੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੋਖਕੇ ਤੇ ਪਛਾਣਕੇ ਕਹੁ, ਤੂੰ ਕੌਣ ਹੈਂ?

ਮੈਂ— ਕੀ ਕਹਾਂ, ਮੈਂ ਕੌਣ ਹਾਂ, ਹਾਂ ਤਾਂ ਬ੍ਰਹਮ 'ਸਰਬੰ ਖਲਵਿਦੰ ਬ੍ਰਹਮ' ਹੈ, ਤੇ ਮੈਂ ਸਰਬ ਦੇ ਵਿਚ ਉਸ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹਾਂ?

ਦਾਤਾ— ਹੋ ਸਕਦੀ, ਯਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ, ਕੁਛ ਨਹੀਂ, 'ਸਕਦਾ' ਤੇ 'ਚਾਹੀਦਾ' ਨਿਸ਼ਚੇ ਪੂਰਬਕ ਵਾਕ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਗੱਲ ਪਛਾਣ ਕੇ ਕਹੁ 'ਤੂੰ ਕੌਣ ਹੈਂ?'

ਮੈਂ— ਮੈ, ਸਰੀਰ, ਮਨ, ਬੁਧਿ, ਚਿਤ, ਅਹੰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਉਪਾਧੀਆਂ ਵਿਚ ਵੇੜ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਮਾਯਾ ਸਬਲ ਬ੍ਰਹਮ ਹਾਂ, ਪਰ ਇਹ ਸਭ ਮਾਇਆ ਮਾਤ੍ਰ ਹੈ ਅਰ ਮੈਂ ਸ਼ੁਧ ਹਾਂ, ਅਰ ਇਹ ਮਾਇਆ ਬੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ, ਭਰਮ ਮਾਤ੍ਰ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੇ ਮੈਂ ਸ਼ੁਧ ਹੀ ਹਾਂ!

ਦਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਧੱਪਾ ਮੇਰੀ ਪਿੱਠ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ!

ਮੈਂ— ਊਈ ਰੱਬਾ, ਪੀੜ! ਸਾਂਈਂ ਲੋਕ ਜੀ! ਇਹ ਕੀਹ ਚਰਚਾ ਦਾ ਰਸਤਾ ਹੈ?

ਦਾਤਾ— ਕੀ ਹੋਇਆ?

ਮੈਂ— ਮੈਨੂੰ ਪੀੜ ਹੋਈ ਹੈ!

ਦਾਤਾ— ਸ਼ੁਧ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ, ਕਿ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ, ਮਨ ਨੂੰ ਕਿ ਸਰੀਰ ਨੂੰ?

ਮੈਂ (ਘਬਰਾ ਕੇ)-ਮੈਨੂੰ।

ਦਾਤਾ— ਇਹ 'ਮੈਨੂੰ' ਕੌਣ ਹੈ?

ਮੈਂ— ਸ਼ੁਧ।

ਦਾਤਾ— ਸ਼ੁਧ ਨੂੰ ਪੀੜ ਹੋਈ ਹੈ?

ਮੈਂ— (ਘਬਰਾਕੇ) ਸ਼ੁਧ ਤਾਂ ਪੀੜਾ ਤੋਂ ਪਰੇ ਹੈ।

ਦਾਤਾ— ਫੇਰ ਪੀੜ ਕਿਸ ਨੂੰ ਹੋਈ?

ਮੈਂ— ਪੀੜ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਅਧਜਾਸ[1] ਹੈ। ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਪੀੜ ਕੋਈ ਸ਼ੈ ਨਹੀਂ, ਮੇਰਾ ਜਨਮ ਜਨਮ ਦਾ ਅਧਜਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਪੀੜ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਦਾਤਾ— ਜਦ ਤੂੰ ਸ਼ੁਧ ਹੈਂ ਤਾਂ ਇਹ ਅਧਜਾਸ ਕਿਸ ਨੂੰ ਹੈ?

ਮੈਂ— ਸ਼ੁਧ ਨੂੰ।

ਦਾਤਾ— ਸ਼ੁਧ ਨੂੰ? ...ਸ਼ੁਧ ਤਾਂ ਅਸੰਗ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਅਧਜਾਸ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਿਵੇਂ ਹੈ?

ਮੈਂ— (ਘਬਰਾਕੇ) ਹੈ ਤਾਂ ਠੀਕ, ਪਰ ਮੈਂ ਕੀ ਆਖਾਂ?

ਦਾਤਾ— ਪਛਾਣ ਕੇ ਕਹੁ ਕਿ ਤੂੰ ਕੌਣ ਹੈਂ?

ਮੈਂ— ਮੈਂ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸ਼ੁਧ, ਪਰ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਸੰਸਾ ਅਜੇ ਹੈ।

ਦਾਤਾ— ਸੰਸਾ ਸ਼ੁਧ ਨਹੀਂ, ਮੈਲ ਹੈ[2]?

ਮੈਂ— ਠੀਕ।

ਦਾਤਾ— ਜਿਥੇ ਮੈਲ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਹੀਂ, ਜਿਥੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਉਥੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ।

ਮੈਂ— ਹੈ ਤਾਂ ਠੀਕ।

ਦਾਤਾ— ਤਦ ਤੂੰ ਆਪੇ ਨੂੰ ਪਛਾਣਦੀ ਨਹੀਂ, ਸੁਣੇ ਸੁਣਾਏ ਪਈ ਆਖਦੀ ਹੈਂ: 'ਮੈਂ ਸ਼ੁਧ ਹਾਂ।'

ਮੈਂ— ਸੁਣ ਸੁਣਾ ਕੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਵਿਦਜਾ ਪਾ ਕੇ ਬੁਧੀ ਵਿਚ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਹੋ ਕੇ।

ਦਾਤਾ— ਪਰ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਕਿ ਜੋ ਕੁਛ ਤੂੰ 'ਹੈਂ' ਉਸ ਵਿਚ ਸੰਸਾ ਹੈ ਯਾ ਜੋ ਕੁਛ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹਈ ਉਸ ਨੂੰ ਅਜੇ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਸੋ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਤੂੰ ਆਪੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਦੀ।

---

1. ਹੋਰ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵਸਤੂ ਦੀ ਧਾਰਣਾ, ਮਿਥਜਾ ਗਜਾਨ।
2. ਸੰਸਾ ਸਦ ਹਿਰਦੈ ਬਸੈ ਕਉਨੁ ਹਿਰੈ ਅਭਿਮਾਨੁ॥ (ਗਉ: ਰਵਿ: ਪੰਨਾ-੩੪੬)
   ਪੁਨਾ--ਸਹਸੈ ਜੀਉ ਮਲੀਣੁ ਹੈ। (ਰਾਮ: ਮ: ੩ ਅਨੰਦ, ਪੰਨਾ-੯੧੯)

ਮੈਂ— ਹਾਂ, ਐਉਂ ਠੀਕ ਹੈ।

ਦਾਤਾ— ਤਦ ਤੂੰ ਅੰਨ੍ਹੀ ਹੈਂ;

ਮੈਂ— (ਘਬਰਾ ਕੇ) ਮੈਂ ਤਾਂ ਸੁਜਾਖੀ ਹਾਂ।

ਦਾਤਾ— ਹਾਂ ਸਰੀਰ ਕਰਕੇ, ਪਰ ਉਹ ਅੰਧਕਾਰ ਹੋਰ ਹੈ।

ਮੈਂ— ਉਹ ਕੀ ਹੈ?

ਦਾਤਾ— ਉਹ ਅੰਨ੍ਹਾਂ ਹੈ ਜੋ ਆਪੇ ਨੂੰ ਨਾ ਪਛਾਣੇ[1]।

ਜੋ ਆਪਾ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਦਾ ਉਸ ਨੇ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ (ਰੱਬ ਨੂੰ) ਕੀ ਪਛਾਣਨਾ ਹੈ?

ਮੈਂ— (ਤ੍ਰਬ੍ਹਕੇ) ਜੋ ਆਪਾ ਨਾ ਪਛਾਣੇ ਉਹ ਅੰਨ੍ਹਾਂ ਹੈ? ਹੈ ਤਾਂ ਠੀਕ, ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਛਾਣਦੀ ਹਾਂ। ਸਚੀਂ ਪਰ, ਹਾਂ, ਠੀਕ ਅਜੇ ਅਧਜਾਸ ਹੈ, ਅਧਜਾਸ ਕਰਕੇ ਸ਼ੁੱਧ ਦੀ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਦੇ ਨਿਸ਼ਚੇ ਵਿਚ ਸੰਸਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੇ ਮੈਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਦੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਦਾਤਾ ਅਨੁਭਵ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਲੇਖੇ ਠੀਕ ਮੈਂ ਅੰਨ੍ਹੀ ਹਾਂ। ਇਹ ਮੈਂ ਸੋਚ ਰਹੀ ਸਾਂ ਕਿ ਦਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਨੈਣ ਮੀਟਕੇ ਕਿਹਾ:- **"ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ"**! ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਤੋਂ ਨੀਰ ਵਗਿਆ ਤੇ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਅਚਰਜ ਪਿਆਰ ਤੇ ਵੈਰਾਗ ਦਾ ਰੰਗ ਆ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣ ਵਿਚ ਕੁਛ ਐਸੀ ਥ੍ਰਹਾਟ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਝਰਨਾਟ ਛਿੜ ਗਈ, ਨੈਣ ਮੁੰਦ ਗਏ, ਅੱਥਰੂ ਭਰੇ ਤੇ ਇਕ ਧੂਹ ਜਿਹੀ ਪੈ ਗਈ।

ਕੁਛ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਦਾਤਾ ਜੀ ਉੱਠ ਟੁਰੇ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ:- "ਸੁਆਮੀ ਜੀ ਠਹਿਰੋ ਕੁਛ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਤੇ ਹੋਰ ਵਿਚਾਰ ਕਰੀਏ।" ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ-"ਤੂੰ ਅੰਨ੍ਹੀਂ ਹੈਂ, ਅੰਨ੍ਹੇ ਨਾਲ ਰੰਗ ਰੂਪ ਦਾ ਕੀ ਵੀਚਾਰ?" ਕਹਿੰਦੇ ਕਹਿੰਦੇ ਟੁਰੀ ਗਏ।

"ਤੂੰ ਅੰਨ੍ਹੀ ਹੈਂ" ਅਜ ਪਹਿਲਾ ਦਿਨ ਸੀ; ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸ਼ਾਨ ਵਿਚ ਇਹ ਕੁਛ ਸੁਣਿਆਂ। ਜੇ ਮੈਂ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਫੂਕਰੇ ਨੇ ਗਾਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁਕਵਾਕੇ ਨਦੀ ਵਿਚ ਸਿਟਵਾ ਦਿੰਦੇ; ਪਰ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਹੀਆ ਕਿਥੇ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਚੰਗੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੁਛ ਬਿਰਕਦੀ।

---

1. 'ਅੰਧੇ ਆਪੁ ਨ ਪਛਾਣਨੀ।' (ਮਾਰੂ ਵਾਰ ਮ: ੩)
ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹਨ ਜੋ ਆਪੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਦੇ।

ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਜਿੱਧਰ ਗਈ, ਜੋ ਕੰਮ ਫੜਿਆ, ਮੇਰੇ ਕੰਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹੋ ਆਵਾਜ਼ ਰੜਕੇ 'ਤੂੰ ਅੰਨ੍ਹੀਂ ਹੈਂ' ਅਰ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਕਾਂਬਾ ਛਿੜ ਪਵੇ। ਸੱਚ ਮੁਚ ਮੈਂ ਅੰਨ੍ਹੀਂ ਹਾਂ? ਸਾਂਈਂ ਲੋਕ ਨੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਨਿਸ਼ਚੇ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ, ਠੀਕ ਮੈਂ ਆਪਾ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ, ਪਰ ਪਛਾਣਦੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ।

ਦਾਤਾ ਜੀ ਕਈ ਦਿਨ ਸਾਡੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਆਏ। ਇਕ ਦਿਨ ਸੰਝ ਦਾ ਵੇਲਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਤੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਬਜਰੇ ਵਿਚ ਸੈਲ ਕਰ ਰਹੇ ਸਾਂ, ਸਾਂਖ ਮਤ ਤੇ ਵੀਚਾਰ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਈਸ਼੍ਵਰ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਮੈਂ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸਾਂ ਕਿ ਸਿੱਧ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਕਰਤਾ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸਾਂ ਕਿ ਨਹੀਂ ਸਾਂਖ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ 'ਸਹਿ ਸਰ੍ਵ ਵਿਤ੍ ਸਰ੍ਵ ਕਰ੍ਤਾ[1]' ਉਹੀ ਸਭ ਕੁਛ ਕਰਦਾ ਤੇ ਸਭ ਕੁਛ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਐਸਾ ਸਰਬਗਜ ਤੇ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਈਸ਼੍ਵਰ ਸਿੱਧ ਹੈ। ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਕਿ ਕਰਤਾਪਨ ਤਾਂ ਸੱਨਧਿ ਮਾਤ੍ਰ ਕਰਕੇ ਹੈ, ਪੁਰਖ ਅਸੰਗ ਹੈ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤੀ ਸੱਨਧੀ ਪਾਕੇ ਕਰਤ੍ਰੀ ਹੈ। ਪਰ ਜੋ ਸੂਤ੍ਰ ਤੀਸਰੇ ਅਧਜਾਯ ਦਾ ਤੂੰ ਕਿਹਾ ਹੈ ਇਹ ਤਾਂ ਉਸ ਪੁਰਖ ਲਈ ਹੈ ਜੋ (ਸਹਿ=) ਪੁਰਖ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਲਯਤਾ ਤੋਂ ਉਠਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਇਤਨਾ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ, ਬਸ ਫੇਰ ਈਸ਼੍ਵਰ ਸਿੱਧ ਹੋ ਗਇਆ। ਉਹ ਬੋਲੇ ਇਸ ਈਸ਼੍ਵਰ ਨੂੰ ਸਾਂਖ ਨੇ ਮੰਨਿਆ ਹੈ, 'ਈਦ੍ਰਿਸ਼ੇਸ਼੍ਵਰ ਸਿਦ੍ਧਿ, ਸਿਦ੍ਧਾ'(3.57) ਅਰਥਾਤ ਇਹ ਈਸ਼੍ਵਰ ਤਾਂ ਸਿੱਧ ਹੈ, ਪਰ 'ਪੁਰਖ' ਦਾ ਇਹ ਈਸ਼੍ਵਰੱਤ੍ਵ ਉਹ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਉਸ ਈਸ਼੍ਵਰ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਮਤਾਂ ਨੇ ਸਾਜਣ ਤੇ ਸੰਹਾਰਣ ਵਾਲਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਜੋ ਇਕੋ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ: ਇਹ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ, ਪਰ ਤੱਕੋ ਯੋਗ ਦਰਸ਼ਨ ਨੇ ਈਸ੍ਵਰ ਕੀਕੂੰ ਸਿੱਧ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਯੋਗ ਨੇ ਇਥੋਂ ਹੀ ਗਲ ਫੜੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਕਲੇਸ਼, ਕਰਮ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਫਲ ਤੇ ਵਾਸ਼ਨਾਂ ਤੋਂ (ਜੋ ਸਪਰਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ) (ਇਕ) ਪੁਰਖ ਵਿਸ਼ੇਸ (ਹੈ ਉਹ) ਈਸ਼੍ਵਰ (ਹੈ[2])।

---

1. ਸਾਂਖ ਦਰਸ਼ਨ-3,56।
2. ਕਲੇਸ਼ ਕਰਮ ਵਿਪਾਕਾ ਸ਼ਯੈਰ ਪਰਾਮ੍ਰਿਸ਼੍ਟ: ਪੁਰਖੁ ਵਿਸ਼ੇਖ ਈਸ਼੍ਵਰ (੧:੨੪ ਯੋ:ਦ:)

ਜੋ ਸਾਂਖ ਨੇ ਪੁਰਖ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਸਰਬੱਗਜਤਾ ਦਾ ਬੀਜ ਨਜ਼ਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਹ ਸਰਬੱਗਜਤਾ ਪੁਰਖਾਂ ਵਿਚ ਵੱਧ ਘੱਟ ਦਿੱਸ ਪੈਂਦੀ ਹੈ; ਸੋ ਇਸ ਵਾਧੇ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਟੁਰੀਏ ਤਾਂ ਅੰਤ ਕਿਤੇ ਇਹ ਪੂਰਨ ਦਿੱਸੇਗੀ। ਉਹ ਪੁਰਖ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਇਹ ਸਰਵੱਗਤਾ ਨਿਰਤਿਸ਼ਜ ਅਰਥਾਤ ਪੂਰਨ ਹੋਵੇਗੀ ਈਸ਼੍ਵਰ ਹੋਵੇਗਾ*। ਸਾਧਾਰਨ ਪੁਰਖ ਤਾਂ ਜਨਮ ਧਾਰ ਅਭਜਾਸ ਵੈਰਾਗ ਕਰ ਸਿੱਧੀ ਪਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਜਿਥੇ ਸਰਵੱਗਤਾ ਨਿਰਤਿਸ਼ਜ (ਜਿਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹੋਰ ਨਾ ਹੋਵੇ) ਹੋਵੇਗੀ, ਉੱਥੇ ਇਸ ਗਲ ਦੀ ਲੋੜ ਨਾ ਰੱਖੇਗੀ ਕਿ ਜਨਮ ਲਏ, ਅਭਜਾਸ ਕਰੇ ਤਾਂ ਗਜਾਨ ਅਰੂੜ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਕਾਲ ਨਾਲ ਅਵਿਛੇਦ ਨਹੀਂ(1,27 ਯੋ: ਦ:) ਸੋ ਵੇਖ ਲਓ ਸਾਂਖ ਤੋਂ ਹੀ ਈਸ਼੍ਵਰ-ਸਦਾ ਥਿਰ (ਨਿਤਯ) ਈਸ਼੍ਵਰ-ਸਰਬੱਗਜ ਤੋਂ ਕਲੇਸ਼ ਕਰਮ ਫਲ ਆਸ਼ਯ ਤੋਂ ਪਰੇ ਸਿਧ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ? ਪਿਤਾ ਜੀ ਹੱਸ ਪਏ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲਗੇ: ਤੂੰ ਚਤੁਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈਂ, ਪਰ ਯੋਗ ਨੇ ਬੀ ਈਸ਼੍ਵਰ ਨੂੰ ਕਰਤਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ: ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਜੜ੍ਹ ਹੈ, ਜੜ੍ਹ ਵਿਚ ਕਰਤਾਪਨ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਚਾਹੇ ਕੋਈ ਪਿਆ ਕਹੇ ਕਿ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਸੱਨਧੀ ਮਾਤ੍ਰ ਕਰਕੇ ਯਾ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਕਰਕੇ, ਹਿਸਾਬ ਸਿਲਸਿਲਾ ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਾਲੀ ਰਚਨਾ ਆਪੇ ਰਚੀ ਜਾਣੀ ਤਮਾਸ਼ਾ ਹੈ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਮੁਸਕ੍ਰਾ ਪਏ ਤੇ ਅੱਗੇ ਖ਼ਬਰ ਨਹੀਂ ਕੀਹ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਸਨ ਤੇ ਮੈਂ ਅਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਂਖ ਤੋਂ ਯੋਗ ਤੇ ਯੋਗ ਵਿਚੋਂ ਵੇਦਾਂਤ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਣ ਦਾ ਵੀਚਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਸਾਂ ਕਿ ਦਰਯਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤੋਂ ਇਕ ਦਿਲ-ਖਿੱਚਵੀਂ ਕਾਨੜੇ ਦੀ ਧੂਨੀ ਉੱਠੀ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਦੋਹਾਂ: ਪਿਤਾ ਪੁਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਐਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧੂ ਗਈ ਕਿ ਧਿਆਨ ਉਧਰ ਜੁੜ ਗਿਆ ਤੇ ਚੁੱਪ ਛਾ ਗਈ। ਇਹ ਕੁਛ ਸੀ ਜੋ ਅਸਾਂ ਸਮਝਿਆ:-

"ਬਿਸਰਿ ਗਈ ਸਭ ਤਾਤਿ ਪਰਾਈ॥
ਜਬ ਤੇ ਸਾਧ ਸੰਗਤਿ ਮੋਹਿ ਪਾਈ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

* ਨਿਰਤਤ੍ਰ ਤਿਸਯ ਸਰ੍ਵਗਯ ਬੀਜਮ (1:25 ਯੋ: ਦ:)

ਨਾਕੋ ਬੈਰੀ ਨਹੀ ਬਿਗਾਨਾ
ਸਗਲ ਸੰਗਿ ਹਮ ਕਉ ਬਨਿਆਈ॥੧॥"
(ਕਾ: ਮ: ੫-੮, ਪੰਨਾ ੧੨੯੯)

ਮਲਾਹ ਦੇ ਹੱਥ ਬੀ ਖਿੱਚ ਖਾ ਗਏ ਤੇ ਬਜਰਾ ਉਸੇ ਕਿਨਾਰੇ ਵੱਲ ਜਾ ਲੱਗਾ। ਅਗੇ ਦਾਤਾ ਜੀ ਨਦੀ ਕਿਨਾਰੇ ਇਕ ਡਾਢੇ ਚੋਂਦੇ ਰੰਗ ਭਰੇ ਚਿਹਰੇ ਵਿਚ ਗਦ ਗਦ ਬੈਠੇ ਸੇ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲਗੇ; ਉਹੋ ਬੀਤਰਾਗ ਸਾਧੂ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਉਤਰੇ, ਸੀਸ ਨਿਵਾਇਆ ਤੇ ਕਿਹਾ: ਦਾਤਾ ਜੀ! ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਚਲੋ, ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ -ਚਲੋ ਬਈ ਚਲੀਏ। ਤੇ ਫੇਰ ਇਉਂ ਬੋਲੀ ਗਏ:-

"ਸਵਾਲ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਰਤਾਰ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸਮਝ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਕੀਹ ਲੋੜ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਕਿ ਇਸ ਰਚਨਾ ਦਾ ਰਚਨਹਾਰ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਬਿਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝੇ ਦੇ ਰਚਨਾਂ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਧ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਕਰਤਾਰ ਹੈ ਨਹੀਂ? ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਆਪੇ ਹੱਸ ਪਏ।

"ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਜੜ੍ਹ ਹੈ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਹੀ ਤ੍ਰੈ ਗੁਣ ਹਨ, ਵਟਾਉ ਸਟਾਉ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਹੈਨ। ਪਰ ਪੁਰਖ ਚੇਤਨ ਹੈ, ਗੁਣਾਤੀਤ ਹੈ, ਅਮਰ ਹੈ, ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਪੁਰਖ ਐਨ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹੋ ਗਏ, ਆਪੋ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪੁਰਖ ਅਨੇਕਾਂ ਕਿਉਂ, ਇਕ ਕਿਉਂ ਨਾਂ? 'ਫਰਕ' ਬਿਨਾ ਅਨੇਕਤਾ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ।

"ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਜੜ੍ਹ ਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਤੋਂ ਪੁਰਖ ਸੁਤੰਤਰ ਦੋਵੇਂ ਆਪੋ ਵਿਚ ਰਲ ਮਿਲ ਬੈਠੇ। ਦੁਹਾਂ ਵਿਚ ਐਸੇ ਮੇਲ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਕਿ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਐਸੀ ਸੁੰਦਰ ਰਚਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਕਿਸ ਨੇ ਸੋਚੀ ਤੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ? ਇਕ ਆਦਮੀ ਤਕੜਾ ਤੇ ਅੰਨ੍ਹਾਂ ਹੈ, ਇਕ ਲੰਗੜਾ ਹੈ, ਪਰ ਸੁਜਾਖਾ ਹੈ, ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਫਬਕੇ ਰਲ ਬੈਠੇ। ਅੰਨ੍ਹਾਂ ਘੋੜੀ ਬਣਿਆਂ, ਲੰਗੜਾ ਉਤੇ ਚੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਕੇ ਸੁਜਾਖੇ ਨੇ ਫਲ ਤੋੜੇ ਤੇ ਦੁਹਾਂ ਨੇ ਖਾਧੇ। ਇਕ ਅੰਨ੍ਹਾ ਹੋਵੇ ਪਰ ਹੋਰ ਅੰਗ ਠੀਕ ਹੋਣ ਤੇ ਲੰਗੜਾ ਸੁਜਾਖਾ ਹੋਵੇ ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਯੋਗਤਾ ਪੂਰਬਕ ਤੇ ਸਾਂਝੀ ਗ਼ਰਜ਼ ਪਿੱਛੇ ਰਲ ਜਾਣ ਤਾਂ ਅਚਰਜ ਨਹੀਂ। ਹਾਂ, ਸਾਂਝੀ

ਗ਼ਰਜ਼। ਪਰ ਇਹ ਕੀਕੂੰ ਆਪੇ ਹੋ ਗਿਆ ਜਦ ਕਿ ਪੁਰਖ ਸੁਤੇ ਬੇਗ਼ਰਜ਼ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜੜ੍ਹ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਬੇਗ਼ਰਜ਼ ਹੈ (ਹੱਸ ਪਏ)।

"ਦੇਖੋ ਜੀ! ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ(ਪ੍ਰਧਾਨ) ਭ੍ਰਮ ਮਾਤ੍ਰ ਨਹੀਂ ਪਰ ਸਚੀ ਮੁਚੀ ਹੈ, ਅਤੇ ਪੁਰਖ ਭੀ ਸਚੀ ਮੁਚੀ ਹੈ ਤਾਂ ਦੁਹਾਂ ਦਾ ਸੰਜੋਗ ਬੀ ਸਚੀ ਮੁਚੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਦੁਖ ਤੇ ਪੀੜਾ ਸਚੀ ਮੁਚੀ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਵਿਚ ਹੈ। ਇਸ ਦੁਖ ਦਾ ਦਾਰੂ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੈ ਕਿ ਪੁਰਖ ਅਤੀਤ ਹੈ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਜੜ੍ਹ ਹੈ। ਜਦ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਭਰਮ ਮਾਤ੍ਰ ਨਹੀਂ, ਸਚੀ ਮੁਚੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਬੰਧਨ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਕੀਕੂੰ ਕਟੇ? ਗਿਆਨ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ਅਗ੍ਯਾਨ(ਮਾਇਆ ਯਾ ਭੁਲੇਖੇ) ਦਾ ਦੂਰ ਕਰਨਾ। ਜਦ ਸੰਜੋਗ ਸਚੀ ਮੁਚੀ ਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਗਿਆਨ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਕੂੰ ਕਟ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਸਚੀ ਮੁਚੀ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਦਾ ਜਦ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇਗਾ ਤਾਂ ਸੰਜੋਗ ਦੀ ਯਥਾਰਥ ਅਵਸਥਾ ਸਾਫ਼ ਸਾਫ਼ ਸਮਝ ਵਿਚ ਪੈ ਜਾਵੇਗੀ ਨਾ ਕਿ ਟੁਟ ਜਾਏਗੀ। ਗਿਆਨ ਸੰਜੋਗ ਨੂੰ ਸਮਝਾਏਗਾ ਨਾ ਕਿ ਤੋੜੇਗਾ। ਨੁਕਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਾਂ ਤਾਂ ਸੰਜੋਗ ਸਚੀ ਮੁਚੀ ਹੈ, ਯਾ ਸਚੀ ਮੁਚੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਭਰਮ ਮਾਤ੍ਰ ਹੈ, ਜੇ ਸਚੀ ਮੁਚੀ ਹੈ ਤਾਂ ਗ੍ਯਾਨ ਉਸਨੂੰ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ, ਗ੍ਯਾਨ ਅਗ੍ਯਾਨ ਨੂੰ ਕੱਟ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਸਚੀ ਮੁਚੀ ਦੇ ਮੇਲ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਕੱਟ ਸਕਦਾ। ਭਲਾ ਜੇਕਰ ਪੁਰਖ ਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ(ਪਰਧਾਨ) ਦਾ ਸੰਜੋਗ ਭਰਮ ਮਾਤ੍ਰ ਹੈ ਤਾਂ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨੂੰ 'ਮਾਯਾ' ਮੰਨਣਾ ਪਏਗਾ, ਜੋ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਈ ਤੇ ਗਿਆਨ ਨੇ ਦੂਰ ਕੀਤੀ। ਜੇ ਪੁਰਖ ਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੋ ਨਹੀਂ, ਇਕੋ ਆਤਮਾਂ ਹੈ ਤਾਂ ਵੇਦਾਂਤ ਹੋ ਗਿਆ, ਸਾਂਖ ਖ਼ਤਮ ਤੇ ਜੇ ਇਕੋ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਹੈ ਤਾਂ ਚਾਰ ਵਾਕਜ* ਹੋ ਗਿਆ, ਸਾਂਖ ਸਮਾਪਤ। ਹਾਂ ਜੇ ਪੁਰਖ ਕੋਈ ਅਸਿਖਜਤ ਸ਼ੈ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਵਿਚ ਤਜਰਬੇ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਵੜਦਾ ਹੈ ਤੇ ਤਜਰਬਾ ਕਰਕੇ ਸੁਸਿਖਜਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੁਛ ਗਲ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

"ਗੁਣ ਗ੍ਰਾਹਕ ਬਣੋ ਜੀ! ਸਾਂਖ ਨੇ ਵਿਵੇਕ ਬੁਧੀ ਨਾਲ ਤਜਰਬੇ ਦੀ ਜਾਂਚ ਪੜਤਾਲ ਦੇ ਪੂਰਨੇ ਵਾਹਕੇ ਵਿਗ੍ਯਾਨ ਦਾ ਰਾਹ ਖੋਹਲਿਆ ਤੇ ਪੁਰਖ ਅਰਥਾਤ ਆਤਮਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਪ੍ਰਤਿਪਾਦਨ ਕਰ ਦਿਤੀ।

* ਇਕ ਸ਼ਾਸਤਰ ਜੋ ਨਾਸਤਕਵਾਦ ਹੈ।

"ਮਨ ਜੀ! ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿਚ ਖੇਡੋ। ਏਹ ਸਾਰੇ ਸਿਆਣੇ ਰਚਨਾਂ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀ ਤੇ ਢਹਿੰਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਦੇ ਰੰਗ ਵੇਖ ਕੇ ਓਦਰਦੇ ਹਨ। ਦੁੱਖ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ਪੀੜਾ ਕਿੱਥੇ ਹੈ? ਮਾਂ ਨਾਲ! (ਕਾਰਨ ਨਾਲ) ਸਦਾ ਮੇਲ ਜਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ; ਫੇਰ "ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ, ਸਭ ਭਲਾ ਹੈ, ਹਾਰ ਨਹੀਂ, ਸਭ ਜਿੱਤ ਹੈ[1]।"

ਇਉਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਆਖਦੇ ਹੱਸਦੇ ਤੇ ਖੇਡਦੇ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਟੁਰੀ ਗਏ। ਸਾਂਖ ਤੇ ਇਹ ਵੀਚਾਰਾਂ ਠੀਕ ਸਨ। ਘਰ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਅਸਾਂ ਦਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਅੱਜ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਅੰਨ ਖੁਲਾਇਆ।

ਜਦ ਟੁਰਨ ਲਗੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਖਿਆ: ਦਾਤਾ ਜੀ! ਕੀ ਮੈਂ ਅੰਨ੍ਹੀ ਹਾਂ?

ਦਾਤਾ— ਉਹ ਅੰਧਾ ਹੈ ਜੋ ਆਪਾ ਨਾ ਪਛਾਣੇ।

ਮੈਂ— ਕਿਕੂੰ ਪਛਾਣਾਂ?

ਦਾਤਾ— ਤੂੰ ਤਾਂ 'ਬ੍ਰਹਮ ਹੈਂ', ਏਸ ਅਟਾਰੀ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰ।

ਮੈਂ— ਕਿਕੂੰ ਉਤਰਾਂ?

ਦਾਤਾ— ਪਹਿਲੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਪਛਾਣ। ਆਪ ਪਛਾਣੇਂ ਤਾਂ ਸੁਜਾਖੀ ਹੋ ਜਾਵੇਂ, ਸੁਜਾਖੀ ਹੋ ਕੇ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇਗੀ, ਤਦੋਂ ਤੂੰ ਕੀਮਤ ਕੂਤ ਦੀ ਜਾਣੂ ਹੋ ਕੇ ਬ੍ਰਹਮ ਨੂੰ ਪਛਾਣੇਂਗੀ। ਇਸ ਪਛਾਣ ਦੇ ਆਇਆਂ ਤੂੰ ਅਵਸਥਾ, ਸਰਬ ਅਵਸਥਾ ਤੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚੇਂਗੀ, ਤੂੰ 'ਸੱਚ' ਨੂੰ ਪਛਾਣੇਂਗੀ, ਸੱਚ ਵਿਚ ਖੇਡੇਂਗੀ, ਸੱਚ ਵਿਚ ਰਸ ਮਾਣੇਂਗੀ ਤੇ ਉਹ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ, ਜੋ ਸੱਚ ਤੇ ਅਮੁਲਜ ਹੈ, ਤੂੰ ਪਾਵੇਂਗੀ।

ਮੈਂ— ਕੀਕੂੰ ਪਛਾਣਾਂ?

ਇਹ ਮੇਰਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਨੇਤ੍ਰ ਮੁੰਦ ਗਏ, **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ, ਨੈਣਾਂ ਤੋਂ ਨੀਰ ਵਗਿਆ, ਨਾਲ ਹੀ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਇਕ ਝਰਨਾਟ ਛਿੜੀ, ਮੇਰੇ ਨੈਣੀਂ ਜਲ ਭਰ ਆਇਆ ਤੇ ਮੈਂ ਕਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਮੂਰਛਿਤ ਜੇਹੀ ਖੜੀ ਰਹੀ, ਜਦ ਅੱਖ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਤਾਂ ਦਾਤਾ ਜੀ ਟੁਰ ਚੁਕੇ ਸਨ।

1. ਬੁਰਾ ਨਹੀਂ ਸਭੁ ਭਲਾ ਹੀ ਹੈ ਰੇ ਹਾਰ ਨਹੀਂ ਸਭ ਜੇਤੈ। (ਕਾ: ਮ: 5)

ਦੂਏ ਦਿਨ ਦਾਤਾ ਜੀ ਆਪੇ ਹੀ ਆ ਗਏ। ਹੱਸਦੇ ਹੱਸਦੇ, ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਤੇ ਲਸਦੇ ਚਿਹਰੇ, ਆਖਣ ਲੱਗੇ: "ਜੀਅਦਾਨ, ਜੀਅਦਾਨ।"

ਮੈਂ— ਦਾਤਾ ਜੀ! ਮੈਂ ਅੰਨ੍ਹੀ ਹਾਂ, ਪਰ ਰਾਤ ਸੋਚਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਯੋਗ ਕਰਾਂ, ਤਾਂ ਬ੍ਰਹਮ ਹੋਵਾਂਗੀ।

ਦਾਤਾ— ਯੋਗ ਦਾ ਕੀਹ ਅੰਗ ਕਰੇਂਗੀ?

ਮੈਂ— ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ ਕਰਾਂਗੀ।

ਦਾਤਾ— ਤੇ ਯਮ ਨਿਯਮ?

ਮੈਂ— ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੀਹ ਹੈ।

ਦਾਤਾ— ਤਦ ਕਿੰਗਰੀ ਵਜੇਗੀ; ਪੰਡਤਾਂ ਦੇ ਘਰ ਭਾਠੀ ਚੋਏਗੀ ਤੇ ਗੋਰਖ ਗੋਰਖ ਹੋਵੇਗੀ।

ਮੈਂ— ਕਿਉਂ?

ਦਾਤਾ— ਯਮ ਨਿਯਮ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੈ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਤੋਂ ਸਦਾਚਾਰ ਠੀਕ ਹੋਵੇ ਅਰਥਾਤ ਆਚਰਨ (ਚਾਲ ਚਲਨ) ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਹੋਵੇ ਜੋ ਫੋਕੀ ਪੰਡਤਾਈ ਦੇ ਪੱਲੇ ਹੈ ਨਹੀਂ। ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਕੁਛ ਲੋੜ ਬੀ ਘਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ?

ਮੈਂ— ਦਾਤਾ! ਹੈ ਤਾਂ ਸੱਚ।

ਦਾਤਾ— ਫੇਰ ਕੀਹ ਬਣਸੀ?

ਮੈਂ— ਚਿੱਤ ਬ੍ਰਿਤੀਆਂ ਰੁਕ ਕੇ ਕਲੇਸ਼ ਦਾ ਨਾਸ਼।

ਦਾਤਾ— ਫੇਰ ਕੀਹ?

ਮੈਂ— ਫਿਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾ ਦੀ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਇਸਥਿਤੀ।

ਦਾਤਾ-ਨੀਂਹ ਕੱਚੀ, ਉਸ ਤੇ ਉਸਾਰੀ! ਯਮ ਨਿਯਮ ਬਿਨਾਂ ਨਿਰੋਧ ਕੀਹ? ਮੁਰਦਾ ਨਿਰੋਧ।

ਮੈਂ— (ਘਬਰਾ ਕੇ) ਮੁਰਦਾ ਨਿਰੋਧ?

ਦਾਤਾ— ਯਮ ਨਿਯਮ ਬਿਨਾਂ ਨਿਰੋਧ ਜੀਵਨ ਪਦ ਤੇ ਨਹੀਂ ਲਿਜਾ ਸਕਦਾ। ਮਲ ਤੇ ਵਿਖੇਪ ਦੁਇ ਦੂਰ ਕਰਨੇ ਹਨ।

ਮੈਂ— ਫੇਰ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਕਰਾਂ, ਫੇਰ ਕੈਵਲ?

ਦਾਤਾ— ਰਤਾ ਹੋਰ ਅਗੇਰੇ...ਮੇਲ! ਫਿਰ ਹੱਸਕੇ ਗਾਵੇ:

"ਮਿਲਿਐ ਮਿਲਿਆ ਨਾ ਮਿਲੈ ਮਿਲੈ ਮਿਲਿਆ ਜੇ ਹੋਇ॥
ਅੰਤਰ ਆਤਮੈ ਜੋ ਮਿਲੈ ਮਿਲਿਆ ਕਹੀਐ ਸੋਇ॥੩॥"

(ਸੂਹੀ: ਵਾਰ: ਮ: ੨-੧੯, ਪੰਨਾ ੭੯੧)

ਕੋਲ ਬੈਠੇ, ਨੇੜੇ ਆ ਗਏ ਤਾਂ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ (ਪਰਮ) ਆਤਮਾ ਵਿਚ ਆਤਮਾ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਮਿਲੇ। (ਪਰਮ) ਆਤਮਾ ਜੀਉਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਜੋਤਿ ਤੇ ਜੀਵਾਤਮਾ ਬੀ ਜਾਗਦੀ ਸ਼ੈ, ਦੁਹਾਂ ਵਿਚ ਮੇਲ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੇਲ ਹੋਵੇ।

ਮੈਂ ਕਿਹਾ: ਜੀਵ ਤਤ ਨੂੰ ਪੁਰਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਕੀ?

ਦਾਤਾ— (ਨੇਤ੍ਰ ਮੁੰਦ ਗਏ) **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'**

ਜਲ ਕਿਰ ਪਿਆ, ਚਿਹਰਾ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਬੀ ਨੈਣ ਭਰ ਆਏ, ਝਰਨਾਟ ਛਿੜ ਗਈ। ਲੂੰ ਕੰਡੇ ਖੜੇ ਹੋ ਗਏ[1]। ਜਦ ਅੱਖਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਤਾਂ ਦਾਤਾ ਜੀ ਟੁਰ ਗਏ ਸੇ ਤੇ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੰਧ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ 'ਤੂੰ ਨਾਸਤਕ ਹੈਂ।'

ਹੁਣ ਮੈਂ ਘਬਰਾਈ 'ਮੈਂ ਨਾਸਤਕ ਹਾਂ'? ਮੈਂ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨਾਲ ਅਜੇ ਕੱਲ ਚਾਰਵਾਕੀਆਂ[2] ਦੇ ਮਤ ਨੂੰ ਖੰਡਨ ਕਰਕੇ ਜਿੱਤ ਪਾਈ ਹੈ। ਅੱਗੇ ਮੈਂ ਅੰਨ੍ਹੀਂ ਸੀ, ਹੁਣ ਮੈਂ ਨਾਸਤਕ ਹੋ ਗਈ। ਹੇ ਭਗਵਾਨ! ਇਹ ਦਾਤਾ ਲੋਕ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੀਹ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ? ਮੈਨੂੰ ਤਪੀ ਤੇ ਪੰਡਤ ਮੱਥੇ ਟੇਕ ਕੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਫੇਰ ਪਿਆਰਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਕਹੇ ਅੰਦਰ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਚੀਰ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਦਾਤਾ ਜੀ ਫੇਰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆ ਗਏ। ਜਦ ਅੰਨ ਪਾ ਚੁਕੇ ਤਾਂ ਆਪੇ ਹੀ ਪਏ ਆਖਣ:-

"ਸਾਧਨ! ਯਤਨ ਮਾਤ੍ਰ! ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫਲ ਕੀਹ? ਵਿਭੂਤੀ। ਤੇ ਸਾਰੇ ਇਥੇ ਫਸ ਗਏ। ਸਿੱਧੀਆਂ ਫਸੇ ਸਿੱਧ ਤੇ ਯੋਗੀ, ਭਾਠੀ ਚੋਏ, ਦਾਰੂ ਨਿਕਲੇ ਪੀਤੇ ਤੇ ਮਤਵਾਲੇ, ਕਿਹਾ ਕੁ ਯੋਗ ਹੈ? ਕੈਵੱਲ ਕਿਥੇ ਗਿਆ?

1. ਦਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਅਮਲੀ ਉਤਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ੈ 'ਪ੍ਰੇਮ' ਹੈ।
2. ਚਾਰਵਾਦੀਆਂ = ਨਾਸਤਕਾਂ।

"ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਅੱਡ ਕਰ ਲਿਆ ਕੈਵੱਲ ਤਾਂ ਹੋ ਗਿਆ, ਭਲਾ ਜੇ ਕੈਵੱਲ ਬੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਇਆ! ਉਹੋ ਜੋ ਅਨਈਸ਼੍ਵਰ ਵਾਦੀ ਸਾਂਖ ਪਿਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਸੋ ਸਾਧਨ ਕਰਕੇ ਪੁਰਖ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਅਤੀਤ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਯੋਗ ਨੇ ਸਾਂਖ ਨਾਲੋਂ ਜੋ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਪੁਰਖ ਹੈ ਜੋ ਈਸ਼੍ਵਰ ਹੈ, ਇਹ ਈਸ਼੍ਵਰ ਤਾਂ ਫੇਰ ਲਾਂਭੇ ਹੀ ਧਰਿਆ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਜੇ ਤਾਂ ਉਸ ਈਸ਼੍ਵਰ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਯੋਗ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਪਹਿਲੇਂ ਵਿਭੂਤੀ ਤੇ ਫੇਰ ਕੈਵੱਲ (ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਿਕ੍ਰਿਤੀ ਤੋਂ ਅਤੀਤ ਕਰਨ) ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਣੇ ਦੀ ਉਹ ਕਾਰ ਹੀ ਕਰਕੇ ਕੀਹ ਲੈਣਾ ਸੀ? ਸੱਨਧੀ ਮਾਤ੍ਰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਨਾਲ ਮੇਲ ਸੀ, ਗਲ ਸਮਝ ਲਈ, ਪਰੇ ਹੋ ਗਏ। ਯਮ, ਨਿਯਮ, ਆਸਣ, ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ, ਪ੍ਰਤਜਾਹਾਰ, ਧਾਰਨਾ, ਧਿਆਨ, ਸਮਾਧੀ ਕੀਤੇ ਪਰ ਪਹੁੰਚੇ ਓਥੇ ਹੀ। ਲਿਖਿਆ ਪਿਆ ਸੀ ਓਸੇ ਦਰਸ਼ਨ ਵਿਚ 'ਈਸ਼੍ਵਰ ਪ੍ਰਣਿਧਾਨ[1] ਸੋ ਨਾ ਖਜਾਲਿਆ।"

ਮੈਂ— ਪਰ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਹੈ 'ਵਾ' ਕਿ ਇਹ ਬੀ ਇਕ ਰਸਤਾ ਹੈ।

ਦਾਤਾ— ਪਰ ਇਸ ਰਸਤੇ ਨੂੰ ਨਿਰਵਿਘਨ ਬੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਕਿਉਂ?[2]

ਮੈਂ— ਹਾਂ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ?

ਦਾਤਾ— ਕਿਸੇ ਟੀਕਾਕਾਰ ਨੇ ਕਾਰਣ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਈਸ਼੍ਵਰ ਪ੍ਰਣਿਧਾਨ ਨਾਲ ਈਸ਼੍ਵਰ ਦੀ ਅਨੁਗ੍ਰਹ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਈ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਵਿਘਨ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੇ।[2]

ਮੈਂ— ਵਾਹਵਾਹ, ਸੁਆਦ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਟੀਕਾਕਾਰ ਬੀ ਸੂਤ੍ਰਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੇ।

ਦਾਤਾ— ਇਹ ਬੀ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜੇ ਕਿ 'ਤਪ ਸ੍ਵਾਧਜਾਯ' ਤੇ 'ਈਸ਼੍ਵਰ ਪ੍ਰਣਿਧਾਨ' ਕ੍ਰਿਯਾ ਯੋਗ ਹੈ।[3]

1. ਸਭ ਕੁਛ ਕਰਕੇ ਈਸ਼੍ਵਰ ਨੂੰ ਸਮਰਪਨ ਕਰਨਾ। ਭਾਵ ਭਗਤੀ ਤੋਂ ਹੈ।
2. ਸਮਾਧਿ ਪਾਦ ਸੂਤ੍ਰ 29 ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮ ਜਪ ਨਾਲ ਵਿਘਨਾਂ ਦਾ ਅਭਾਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।
3. ਯੋ: ਦ: ਸਾਧਨ ਪਾਦ 1

ਮੈਂ— ਹਾਂ ਠੀਕ ਹੈ, ਕ੍ਰਿਯਾ ਯੋਗ ਇਹੀ ਹੈ।

ਦਾਤਾ— ਫੇਰ ਜਿਸ ਦੀ ਭਗਤੀ ਕਰਾਂਗੇ ਉਸ ਦੀ ਅਨੁਗ੍ਰਹ ਹੋਵੇਗੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਅਨੁਗ੍ਰਹ ਹੋਵੇਗੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵਾਂਗੇ ਕਿ ਨਾ?

ਮੈਂ— ਉਈ ਕਿੱਧਰ ਲਿਜਾ ਰਹੇ ਹੋ। ਠੀਕ ਤਾਂ ਹੈ।

ਦਾਤਾ— ਫੇਰ?

ਮੈਂ— ਯੋਗ ਦਰਸ਼ਨ ਨੇ ਤੇ ਸਾਂਖ ਚੂਲਿਕਾ ਨੇ ਸ਼ਾਂਖ ਦੇ 25 ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਈਸ਼੍ਵਰ ਬੀ ਇਕ ਤੱਤ ਰਲਾ ਦਿੱਤਾ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਿ ਪੁਰਖ ਤੇ ਈਸ਼੍ਵਰ ਤ੍ਰੈਏ ਅਨਾਦਿ ਤੇ ਨਿਤਜ ਹੋ ਗਏ। ਅਨੀਸ਼੍ਵਰਵਾਦਤਾ ਤਾਂ ਘਟੀ, ਪਰ ਆਸਤਕਤਾ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਪੂਰਨ ਅਜੇ ਬੀ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਕੀਹ ਏਹ ਆਖ ਰਹੇ ਹੋ?

ਦਾਤਾ— ਆਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਵਿਦਜਾ ਨੈਣ ਹੀਣਿਆਂ ਤੋਂ ਪਾਈ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਿਖਾਇਆ ਕਿ ਨਿਰਾ ਨਿਰੁੱਧ ਯੋਗ ਹੈ। ਇਹ ਨਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਨਿਰੁੱਧ ਹੋ ਕੇ ਈਸ਼੍ਵਰ ਪ੍ਰਣੀਧਾਨ[1] ਯੋਗ ਹੈ।

ਮੈਂ— ਪਰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕੀ ਕਰੇ ਜਦ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵਿਚ ਨਾਲ 'ਵਾ' ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਈਸ਼੍ਵਰ ਪ੍ਰਣੀਧਾਨ ਨਾਲ ਬੀ ਸਮਾਧੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, 'ਵਾ' ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਗਲ ਗੌਣ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਫਿਰ ਬੀ ਸਮਾਧੀ ਕਿਹੜੀ? ਪੁਰਖ ਦੀ ਆਪਣੇ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਇਸਥਿਤੀ। ਕੈਵੱਲ ਮਾਤ੍ਰ।

ਦਾਤਾ ਜੀ— (ਲੰਮਾ ਸਾਹ ਲੈ ਕੇ) ਪੜ੍ਹਾਉਨ ਵਾਲੇ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਨਾ ਖੋਹਲੀ ਕਿ 'ਤਪ ਸ੍ਵਾਧਜਾਯ ਤੇ ਈਸ਼੍ਵਰ ਪ੍ਰਣਿਧਾਨ ਦਾ ਨਾਮ ਕ੍ਰਿਯਾ ਯੋਗ' ਹੈ। ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਬੀ ਬਨ ਹੈ, ਕਰਨੀ ਹੀਨ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹਿਆਂ ਇਸ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਆਚ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਟੁਕਦੇ ਟੁਕਦੇ ਚੁਪ ਹੋ ਗਏ, ਕੁਛ ਚਿਰ ਮਗਰੋਂ ਚੁਪ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਮੈਂ ਫੇਰ ਗਲ ਛੇੜੀ।

ਮੈਂ— ਨਾਸਤਕ ਕਿਕੂੰ ਹਾਂ?

ਦਾਤਾ ਜੀ ਹੱਸ ਪਏ। ਫੇਰ ਪੁੱਛਿਆ।

ਦਾਤਾ— ਆਂਸਤਕ ਹੈਂ ਤਾਂ ਤੇਰਾ ਰੱਬ ਕਿੱਥੇ ਹੈ?

1. ਈਸ਼੍ਵਰ ਭਗਤੀ

ਮੈਂ— ਸਾਰੇ ਵਜਾਪਕ ਹੈ।

ਦਾਤਾ— ਤੇਰਾ ਰੱਬ ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ?

ਮੈਂ— ਜੋ ਸਾਰੇ ਹੈ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਬੀ ਹੈ।

ਦਾਤਾ— ਤੇਰੇ ਪਾਸ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿੱਥੇ ਹੈ?

ਮੈਂ— ਅੰਗੁਸ਼ਟ ਪ੍ਰਮਾਣ (ਅੰਗੂਠੇ ਜਿੰਨਾਂ) ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਹੈ।

ਦਾਤਾ— ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਹੈ?

ਮੈਂ— ਮੈਂ ਕੋਈ ਡਿੱਠਾ ਥੋੜਾ ਹੈ?

ਦਾਤਾ— ਭਾਸਦਾ ਹੈ, ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹੈ?

ਮੈਂ— ਹਾਂ ਜੀ।

ਦਾਤਾ— ਸੱਚ? ਚਰਚਾ ਵਾਦ ਦੇ ਵੇਲੇ ਕਿ ਕਦੇ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਬੀ?

ਮੈਂ— ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਕੀ ਮਤਲਬ?

ਦਾਤਾ— 'ਰੱਬ ਹੈ' ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਦਿਨ ਰਾਤ ਵਿਚ ਕਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਅੰਦਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ?

ਮੈਂ— ਕਿੰਨਾਂ ਚਿਰ? ਕੀਹ ਮਤਲਬ?

ਦਾਤਾ— ਕਦੇ ਚਰਚਾ ਵਾਦ ਵੇਲੇ, ਕਥਾ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਯਾ ਕਿਤੇ ਐਵੇਂ ਫੁਰਨਾ ਮਾਤ੍ਰ ਆਯਾ, ਹਵਾ ਦੇ ਬੁੱਲੇ ਵਾਂਙ ਲੰਘ ਗਿਆ।

ਮੈਂ— ਘਬਰਾ ਕੇ ਪਰ ਫੇਰ ਸੰਭਲ ਕੇ ਕਿਹਾ:-ਸੱਚ ਕਿਹਾ ਨੇ, ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ।

ਦਾਤਾ— ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਇਹ ਖਿਆਲ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ ਕਿ 'ਰੱਬ ਹੈ' ਉੱਨਾਂ ਚਿਰ 'ਹੈ' ਦਾ ਖਿਆਲ ਯਾ 'ਆਸਤਕ ਭਾਵ' (ਰੱਬ ਦੇ ਹੋਣ ਦਾ ਭਾਵ) ਅੰਦਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਤਦ ਤੁਸਾਡੀ 'ਪ੍ਰਤੀਤੀ' ਵਿਚ ਉਹ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਯਾ ਹੈ? ਜੇ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਕੀਕੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ ਕਿ ਅੰਦਰ ਹੈ ਅਰ ਭਾਸਦਾ ਹੈ। ਜੇ 'ਰੱਬ ਹੈ' ਇਹ ਭਾਵ ਲਗਾਤਾਰੀ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤਾਂ ਤੂੰ ਆਸਤਕ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈਂ? ਜੇ 'ਅਸਿਤ'-'ਹੈ' ਦਾ ਭਾਵ ਲਗਾਤਾਰ, ਅਟੁੱਟ ਅੰਦਰ ਹੈ ਤਾਂ ਆਸਤਿਕ।

ਮੈਂ— (ਘਬਰਾ ਕੇ) ਦਾਤਾ ਲੋਕ। ਤੇਰਾ ਕੋਸ਼ ਵੱਖਰਾ; ਤੇਰੀ ਟੀਕਾ ਅਨੋਖੀ, ਪਰ ਹੈ ਜ਼ੋਰਦਾਰ।

ਦਾਤਾ— ਫੇਰ ਤੂੰ 'ਨਾ+ਅਸਤਿ' ਵਾਲੀ-ਆਸਤਿਕ=ਨਾਸਤਿਕ ਹੈਂ ਕਿ ਨਹੀਂ?

ਮੈਂ— ਖਿਆਲ ਜਾਂ ਸਮਝ ਵਿਚ ਤਾਂ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਸ਼ੁਤੀ ਪੜ੍ਹੀ ਹੈ, ਸ਼ੁਤੀ ਪਰਮਾਤਮਾਂ ਨੂੰ ਕਰਤਾ ਮੰਨਦੀ ਹੈ, ਮੈਂ ਮੰਨਦੀ ਹਾਂ, ਮੈਂ ਨਾਸਤਕ ਨਹੀਂ ਹਾਂ।

ਦਾਤਾ— ਪਰ ਸ਼ੁਤੀ ਨੇ ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਰੂਪ ਪ੍ਰਤੀਪਾਦਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਸਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪਦ ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਕੀ ਤੈਨੂੰ 'ਸਤ' (-'ਹੈ' ਦਾ ਭਾਵ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ?

ਮੈਂ— ਕੀ ਆਖਾਂ?

ਦਾਤਾ— ਸੱਚ।

ਮੈਂ— ਸੱਚ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਸੰਗ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਹੈ ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਜਿਵੇਂ ਤੁਸਾਂ ਆਖਿਆ ਹੈ। ਮਨ ਉਡਦਾ ਹੈ 'ਸਤਜ ਪ੍ਰਤੀਤੀ' ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਦਾਤਾ— ਤੁਹਾਡਾ ਅਨੁਭਵ ਆਸਤਿਕਤਾ ਵਲੋਂ ਬੰਦ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਅੰਦਰ 'ਹੈ' ਦਾ ਲਗਾਤਾਰੀ ਭਾਵ ਨਹੀਂ। ਨਾ ਉਹ ਬ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਸਦਾ ਅਰੂੜ ਹੈ, ਨਾ ਕਦੇ ਤੁਸਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਮੈਂ— (ਸੋਚ ਕੇ) ਤੇ ਇਉਂ ਤਾਂ ਠੀਕ ਹੈ। ਤੇ ਇਉਂ ਮੈਂ ਨਾਸਤਿਕ ਹਾਂ, ਪਰ ਹੇ ਦਾਤਾ! ਮੈਨੂੰ ਵਿਦਜਾ ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਲੈ ਗਈ ਸੀ, ਤੂੰ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹੜੇ ਪਾਸੇ ਲਿਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈਂ? ਮੇਰਾ ਕਲੇਜਾ ਹਿੱਲ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਮੇਰਾ ਮਨ ਟੁੱਟ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਦਾਸੀ ਛਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਰ ਸੁਖ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਫੇਰ ਤੂੰ ਮਾੜਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ, ਤੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਫੇਰ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਜੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਾਫ਼ ਦੱਸ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ! ਇਹ ਮੇਰੇ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਬਦਲ ਗਿਆ, ਨੈਣ ਮੁੰਦ ਗਏ, **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਵਾਕ ਨਿਕਲਿਆ, ਜਲ ਭਰ ਆਯਾ ਤੇ ਛੰਮ ਛੰਮ ਤ੍ਰੇਪੇ ਕਿਰੇ। ਮੈਨੂੰ ਬੀ ਕੰਬਣੀ ਆਈ, ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਆ ਮੁਹਾਰੇ ਅੰਝੂ ਕਿਰੇ ਤੇ ਸੁਧ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਮੇਰੇ ਨੇਤ੍ਰ ਖੁੱਲ੍ਹੇ। ਦਾਤਾ ਜੀ ਪਿੱਠ ਫੇਰ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਡਿਉਢੀ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਚੁਕੇ ਸਨ, ਪਰ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ: 'ਤੂੰ ਮੁਰਦਾ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਮੁਰਦਾ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਮੁਰਦਾ ਹੈਂ।'

ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਭੈ ਛਾ ਗਿਆ। 'ਮੈਂ ਮੁਦਰਾ ਹਾਂ?' ਪਹਿਲੇ ਅੰਨ੍ਹੀ ਬਣਾਇਆ ਫੇਰ ਨਾਸਤਿਕ ਬਣਾਇਆ ਹੁਣ ਮੁਰਦਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਕੀਹ ਕਰਾਂ? ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ: ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹੁ; ਪਰ ਇਕ ਭੈ ਆਇਆ, ਅਰ ਮੈਂ ਚੁਪ ਕਰ ਰਹੀ। ਰਾਤ ਮੈਂ ਸੌਣ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਕੰਨ ਬਾਰ ਬਾਰ ਸੁਣਦੇ ਸਨ, 'ਤੂੰ ਮੁਰਦਾ ਹੈਂ, ਸੋ ਏਸੇ ਵਹਿਮ ਵਿਚ ਮੈਂ ਸੌਂ ਗਈ।

ਦੋ ਚਾਰ ਦਿਨ ਦਾਤਾ ਜੀ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਪਏ, ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਮੌਜਾਂ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਹੋ ਗਈ। ਭਾਵੇਂ ਬਹੁਤ ਪੜ੍ਹਨ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਕਈ ਵੇਰ ਸਿਰ ਦਰਦ, ਹਾਜ਼ਮੇ ਦੇ ਵਿਗਾੜ ਕਰਕੇ ਕ੍ਰੋਧਣ ਤੇ ਚਿੜਚਿੜੀ ਜਿਹੀ ਹੋ ਕੇ ਦੁਖੀ ਹੋਇਆ ਕਰਦੀ ਸਾਂ ਪਰ ਹੁਣ ਤਾਂ ਮੈਂ ਡਾਵਾਂ ਡੋਲ ਤੇ ਉਦਾਸ ਜਿਹੀ ਹੋ ਗਈ। ਫਿਕਰ ਤੇ ਸੋਚਾਂ ਪੈ ਗਈਆਂ। ਵਿਦਜਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਖਿਆਲ, ਯੁਕਤੀਆਂ, ਤਰਕ, ਵਿਤਰਕਾਂ ਨਾਲ ਜੀ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਹਿਣਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਾਂ, ਪਰ ਨਿਕਲ ਨ ਸੱਕਾਂ। ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਜੀ ਬੀ ਫਿਕਰ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਕਿ ਤੂੰ ਲਿੱਸੀ ਕਿਉਂ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈਂ? ਪਰ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਕੁਛ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾਂ, ਆਪਣੀ ਮੂਰਖਤਾ ਦੇ ਇਕਰਾਰ ਦੀ ਸ਼ਰਮ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਨਾ ਕਹਿਣ ਦੇਵੇ। ਨਾਲੇ ਡਰ ਲਗੇ ਕਿ ਮਤੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਆਉਣਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਣ ਤੇ ਇਹ ਮੇਰਾ ਜੀ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਉਣ ਤੇ ਹੋਰ ਬਚਨ ਸੁਣਾਂ। ਇਸ ਲਈ ਮਾਪਿਆਂ ਨੂੰ ਕੁਛ ਨਾਂ ਦੱਸਿਆ। ਛੇਵੇਂ ਕੁ ਦਿਨ ਦਾਤਾ ਜੀ ਲਾਲ ਸੇਉ ਵਾਂਕੂ ਭਖਦੇ ਖੁਸ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ ਇਹ ਕੁਛ ਗਾਉਂਦੇ ਮੈਨੂੰ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤੇ ਮਿਲ ਪਏ:-

"ਤ੍ਰਿਸਨ ਬੁਝੀ ਮਮਤਾ ਗਈ ਨਾਠੇ ਭੈ ਭਰਮਾ॥
ਥਿਤਿਪਾਈ ਆਨਦੁ ਭਇਆ ਗੁਰਿ ਕੀਨੇ ਧਰਮਾ॥"

(ਬਿਲਾ: ਮ: ੫-੫੫, ਪੰਨਾ ੮੧੪)

ਮੈਂ ਸਿਰ ਨਿਵਾਕੇ ਪੁੱਛਿਆ: "ਦਾਤਾ ਜੀ! ਕੀ ਮੈਂ ਮੁਰਦਾ ਹਾਂ? ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਤਾਂ ਮੁਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਜਾਗਦੀ ਜੋਤਿ ਹਾਂ।"

ਦਾਤਾ— (ਹੱਸ ਕੇ) ਮੁਰਦੇ ਦੇ ਸੰਗ ਵਿਚ ਜੀਉਂਦਾ ਮੁਰਦਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਮੈਂ— ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ, ਕੀਕੂੰ ?

ਦਾਤਾ— ਆਓ ਖਾਂ ਵੇਖੀਏ। ਭਲਾ ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਬਾਗ਼ ਵਿਚ ਇਕ ਸੁਹਣਾ ਗੁਲਾਬ ਦਾ ਬੂਟਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਮੋਤੀ ਸਾੜ ਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰੇਹ ਬਣਾ ਕੇ ਪਾ ਦਿਓ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮੂਰਖ ਹੋ ਯਾ ਸਿਆਣੇ ?

ਮੈਂ— ਮੂਰਖ।

ਦਾਤਾ— ਕਿਉਂ ?

ਮੈਂ— ਇਤਨੀ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ ਇਕ ਮਾਮੂਲੀ ਬੂਟੇ ਨੂੰ ਪਾ ਦਿਆਂ !

ਦਾਤਾ— ਭਲਾ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੱਡਾ ਕੌਣ ਹੈ ?

ਮੈਂ— ਮੋਤੀ।

ਦਾਤਾ— ਕੀਹ ਮੋਤੀ ਖਾ, ਪੀ, ਵਧ ਮੌਲ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

ਮੈਂ— ਨਹੀਂ।

ਦਾਤਾ— ਫੇਰ ਵੱਡਾ ਕੌਣ ਹੈ ?

ਮੈਂ— ਮੋਤੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੋਤੀ ਦਾ ਮੁੱਲ ਬਹੁਤ ਹੈ।

ਦਾਤਾ— ਹਾਂ, ਇਹੋ ਤਾਂ ਖੇਡ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੁੱਲ ਪਾਉਣ ਦੀ ਸੋਝੀ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਮੁੱਲ ਤਾਂ ਜੀਵਨ ਮੌਤ ਦੇ ਨੁਕਤੇ ਤੋਂ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਨਿਰਾ ਬਣੀਏ ਦੀ ਕੀਮਤ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਪਾਈਦਾ। ਹਾਂ ਮੈਂ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਲਿਆ ਤੇ ਦੱਸ ਦੁਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੌਣ ਵੱਡਾ ਹੈ ?

ਮੈਂ— ਗੁਲਾਬ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੋਤੀ ਮੁਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਗੁਲਾਬ ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ। ਮੋਤੀ ਨਾਲੋਂ ਗੁਲਾਬ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਉੱਚਾ ਹੈ।

ਦਾਤਾ— ਬੱਕਰੀ ਗੁਲਾਬ ਖਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕੀਹ ਆਖਸੋ ?

ਮੈਂ— ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਮਝ ਪੈ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਬੱਕਰੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਲੇਖੇ ਵੇਖੀਏ ਤਾਂ ਗੁਲਾਬ ਕੋਲੋਂ ਉੱਚੇ ਦਰਜੇ ਦੀ ਸ਼ਰੇਣੀ ਵਿਚ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਕੀਮਤ ਪਾਉਣ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਅਮੋਲਕ ਹੈ।

ਦਾਤਾ— ਤਦ ਬੱਕਰੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਗੁਲਾਬ ਮੁਰਦਾ ਹੈ ?

ਮੈਂ— ਹਾਂ !

ਦਾਤਾ— ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਦਮੀ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਬੱਕਰੀ ਕੀ ਹੈ ?

ਮੈਂ— ਮੁਰਦਾ, ਪਰ ਇਹ ਦੱਸੋ ਕਿ ਆਦਮੀ ਕਿਸ ਅੱਗੇ ਮੁਰਦਾ ਹੈ?

ਦਾਤਾ— ਜੀਉਂਦੇ ਅੱਗੇ।

ਮੈਂ— ਤੇ ਜੀਉਂਦਾ ਕੌਣ ਹੈ?

ਦਾਤਾ— ਜੋ ਆਪਣੇ ਅਸਲੇ ਵਿਚ, ਅਪਣੇ ਅਸਲ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਅਪਣੇ ਕਾਰਨ ਨਾਲ ਅਵਿਛੁੜ ਜੁੜਿਆ ਹੈ, ਉਹ ਸੁਰਜੀਤ ਹੈ, ਜਾਗਦਾ ਹੈ, ਜੀਉਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਜੀਉਂਦੇ ਅਨਜੀਉਂਦੇ ਦਾ ਮੁੱਲ ਜਾਣਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ— ਉਹ ਕਿੱਦਾਂ?

ਦਾਤਾ— ਅਸਲ ਰੂਪ ਸਾਡਾ 'ਹੈ', 'ਪ੍ਰੇਮ' ਤੇ 'ਆਨੰਦ'[1]। ਪਰ ਅਸੀਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਸੋਚਾਂ, ਹਿਸਾਬਾਂ, ਮੁਰਦੇ ਵਹਿਣਾਂ ਵਿਚ ਦੁਖੀ, ਚਿੰਤਾਤੁਰ ਤੇ ਔਖੇ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਉਹ ਕੀਹ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ (ਪ੍ਰਗਟ ਰੂਪ) ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਸਾਡੀ ਬੁਧੀ ਯਾ ਮਨ ਨੂੰ ਸਮਝ ਪੈ ਸਕੇ ਕਿ ਆਹ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ।

ਮੈਂ— ਪਤਾ ਨਹੀਂ।

ਦਾਤਾ— ਖਿੱਚ।[2]

ਮੈਂ— ਹੈਂ! ਖਿੱਚ?

ਦਾਤਾ— ਜਦ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਸਾਡਾ ਮਨ ਧੂਹ ਖਾਂਦਾ ਹੈ, ਖਿੱਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਸ਼ੈ ਨਾਲ ਸਾਨੂੰ ਪਿਆਰ ਹੈ।

ਮੈਂ— (ਸੋਚਕੇ) ਹੈ ਤਾਂ ਠੀਕ।

ਦਾਤਾ— ਫੇਰ ਜਿਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਧੂਹ ਨਹੀਂ ਪਈ ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰੇਮ ਨੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ; ਉਹ ਸੁੱਤਾ ਹੈ ਯਾ ਮੂਰਛਿਤ ਹੈ।

ਮੈਂ— ਜੀ ਹਾਂ।

ਦਾਤਾ— ਸਾਡਾ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ, ਜਦ ਪ੍ਰੇਮ ਮੂਰਛਿਤ ਹੈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਜੀਉਂਦੇ ਕੀਕੂੰ ਹਾਂ?

ਮੈਂ— ਠੀਕ ਹੈ ਪ੍ਰੇਮ ਆਖੀਦਾ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਖਿੱਚ ਤਾਂ ਕਦੇ ਪਲ ਭਰ ਲਈ ਕਿਸੇ ਲੋਭ ਲਾਲਚ ਸੁਖ ਦੀ ਲੋੜ ਕਿਸੇ ਪਾਸੇ ਪੈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪੈਕੇ

1. ਅਸਤੀ, ਭਾਂਤੀ ਪ੍ਰੇਯ।
2. ਭਾ. ਵੀ. ਸਿੰ. ਜੀ ਰਚਿਤ ਕਵਿਤਾ "ਖਿਚ" ਅਖੀਰ ਤੇ ਦੇਖੋ ਪੰਨਾ ੮੯।

ਫੇਰ ਬੱਸ, ਅਸੀਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੁਸ਼ਕ ਜਿਹੇ ਕਿਸੇ ਬੱਝਵੇਂ ਹਿਸਾਬਾਂ ਵਿਚ ਟੁਰਨ ਵਾਲੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ।

ਦਾਤਾ— ਕਿਸੇ ਵਲ ਖਿੱਚ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ 'ਕਾਰਜ' ਵਲ ਖਿੱਚ, ਖਿੱਚ ਚਾਹੀਏ 'ਕਾਰਨ' ਵਲ। ਕਾਰਨ ਹੈ ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਬ੍ਰਹਮ, ਈਸ਼੍ਵਰ। ਜਦ ਉਧਰ ਖਿੱਚ ਨਹੀਂ, ਲਗਨ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਜੀਉਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਮੁਰਦੇ?

ਮੈਂ— (ਤ੍ਰਬ੍ਰਕ ਕੇ) ਊਈ! ਅਸੀਂ ਮੁਰਦੇ ਹਾਂ ਠੀਕ।

ਦਾਤਾ— ਦੇਖ ਇਕ ਜੀਉਂਦਾ ਆਖਦਾ ਹੈ:-

"ਬਿਰਹਾ ਬਿਰਹਾ ਆਖੀਐ ਬਿਰਹਾ ਤੂ ਸੁਲਤਾਨੁ॥
ਫਰੀਦਾ ਜਿਤੁ ਤਨਿ ਬਿਰਹੁ ਨ ਊਪਜੈ
ਸੋ ਤਨੁ ਜਾਣੁ ਮਸਾਨੁ॥"

(ਫਰੀਦ-੩੬)

ਮੈਂ— ਹੁਣ ਸਮਝੀ ਕਿ ਮੈਂ ਮੁਰਦਾ ਹਾਂ, ਠੀਕ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੱਲ ਪਿਆਰ ਦੀ ਖਿੱਚ ਤੇ ਖਿੱਚ ਵਿਚ ਰਸ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਆ ਗਏ ਤੇ ਉਹ ਕਾਹਲੀ ਵਿਚ ਸਨ ਸੋ ਅਸੀਂ ਘਰ ਪਹੁੰਚੇ।

ਭੋਜਨ ਪਾਉਣ ਦੇ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਦਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁਸਤਕਾਲੇ ਵਿਚ ਲੈ ਗਈ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਕਿਹਾ, ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝਾਓ ਤੇ ਰਾਹੇ ਪਾਓ ਕਿ ਗੱਲ ਕੀਹ ਹੈ?

ਦਾਤਾ— ਤੂੰ ਕੁਛ ਥੋੜਾ ਜਾਣਦੀ ਹੈਂ, ਪਰ ਪਛਾਣਦੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਦੱਸ ਖਾਂ, ਜਾਣਨਹਾਰ, ਜੋ ਉਸ ਤੋਂ ਭਿੰਨ (ਪਦਾਰਥ) ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਆਪ ਨੂੰ ਤਾਂ ਪਛਾਣ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਆਪੇ ਨੂੰ ਜਾਣ ਕੀਕੂੰ ਸਕਦਾ ਹੈ?

ਮੈਂ— ਕੀਕੂੰ?

ਦਾਤਾ— ਨਜ਼ਰ ਸਾਰੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਨੂੰ ਦੇਖਦੀ ਹੈ ਕਦੇ ਨਜ਼ਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੀ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਿੱਠਾ ਹੈ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਿ ਸਾਰੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਨੂੰ ਦੇਖਦੀ ਹੈ?

ਮੈਂ— ਨਹੀਂ।

ਦਾਤਾ— ਫੇਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾ ਸਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾ ਹੈ, ਉਹ ਆਪੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਈ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਬਣਾਕੇ ਕੀਕੂੰ ਤੱਕ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪ ਅਨੁਭਵ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ— ਠੀਕ ਹੈ।

ਦਾਤਾ— ਵਿਦਯਾ ਪਾਕੇ ਤੂੰ ਜਾਣਨਯੋਗ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗਯਾਨ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਵਾਂਕੂ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣਾ ਕੇ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਜਾਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਜਾਣਨ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਜਾਣਿਆ ਗਿਆ। ਵਿਦਯਾ ਤਰਕ ਵਿਚ ਲਿਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਤਰਕ ਕਾਰਨ ਕਾਰਯ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਜੋੜਕੇ ਨਤੀਜੇ ਕੱਢਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸੱਤ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਗਯਾਨ ਸਿੱਧਾ ਸੰਪੂਰਨ ਤੇ ਨਿਰਪੇਖਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਯਥਾਰਥ ਗਯਾਨ ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇਰੇ ਹੈ। ਗਯਾਨ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਸੁਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਆਪੇ ਨੂੰ ਆਪੇ ਵਿਚ ਪਛਾਣਦਾ ਹੋਵੇ।

ਮੈਂ— ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਅਨੁਭਵ ਆਖਦੇ ਹੋ?

ਦਾਤਾ— ਚੰਗਾ ਇਹ ਕਹਿ ਲਓ।

ਮੈਂ— ਫੇਰ ਮੇਰੇ ਗਿਆਨ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਕੀਹ ਆਖਸੋ?

ਦਾਤਾ— ਜਾਣਨਾ।

ਮੈਂ— ਠੀਕ ਠੀਕ ਦੱਸੋ?

ਦਾਤਾ— ਤੇਰੀ ਪੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਵਿਦਯਾ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਤੂੰ ਖ਼ਬਰੇ ਮਨੋਮਯ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਹੋਸੇਂ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਗਯਾਨਮਯ ਕੋਸ਼ ਵਿਚ ਹੋਵੇਂ ਪਰ ਯਥਾਰਥ ਦੂਰ ਹੈ, ਦੂਰ ਹੈ।

ਮੈਂ— ਹੈਂ! ਅਜੇ ਮੈਂ ਪੰਜ ਗਯਾਨ ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ ਤੇ ਮਨ! ਹੈਂ ਇਥੇ ਹਾਂ?

ਦਾਤਾ— ਹੋਸੇਂ! ਮਨੋਮਯ ਕੋਸ਼ ਅਵਿਦਯਾ ਰੂਪ ਹੈ, ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਹੈ ਵਿਗਯਾਨਮਯ। ਇਹੋ ਮਨੋਮਯ ਬੁੱਧੀ ਰਲਕੇ ਵਿਗਯਾਨਮਯ ਕੋਸ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਕਰਤਾ, ਭੋਗਤਾ, ਸੁਖ, ਦੁਖ, ਅਹੰ ਸਭ ਕੁਛ ਠਾਠ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ।

ਮੈਂ— ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਨੰਦਮਯ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਆਤਮਾ ਤਕ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ।

ਦਾਤਾ— ਜਾਣ ਗਈ ਕਿ ਅੱਗੇ ਬੀ ਕੁਝ ਹੈ ਤਾਂ ਜਾਣ ਗਈ ਸਹੀ। ਕੈਦੀ ਜਾਣ ਗਿਆ ਕਿ ਬੰਦੀਖਾਨਿਓਂ ਬਾਹਰ ਖੁੱਲ੍ਹ ਹੈ ਸੋ ਜਾਣ ਗਿਆ ਸਹੀ।

ਮੈਂ— ਫੇਰ ਯਥਾਰਥ (ਸੱਚ) ਵਿਚ ਕੀਕੂੰ ਜਾਵਾਂ?

ਦਾਤਾ— ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਵਿਚ ਊੜੇ ਐੜੇ ਤੋਂ ਸੰਥਜਾ ਲੈ।

ਮੈਂ— ਤੂੰ ਉਸਤਾਦ ਜਾਪਦਾ ਹੈਂ, ਸਿਖਾ।

ਦਾਤਾ— **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਸਿਖਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਨੈਣ ਭਰ ਆਏ, ਅਰ ਨਾਲ ਹੀ ਮੇਰੇ ਕਲੇਜੇ ਨੂੰ ਧੂਹ ਪਈ ਤੇ ਅੰਝੂ ਭਰ ਆਏ।

ਮੈਂ— ਮੈਨੂੰ ਵਿਦਿਜਾ ਪਾ ਕੇ ਬੀ ਕਿਉਂ ਸੁਧ ਨਾ ਆਈ?

ਦਾਤਾ— ਤੂੰ ਵਿਦਜਾ ਮੁਰਦਿਆਂ ਤੋਂ ਪਾਈ ਹੈ, ਤੇਰਾ ਵਾਸ ਉਹਨਾਂ ਮੁਰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਹੈ ਜੋ ਸੜ੍ਹਾਂਦ ਛੱਡ ਰਹੇ ਹਨ।

ਮੈਂ— (ਤ੍ਰਬ੍ਰਕ ਕੇ) ਉਹ ਕਿੱਕੂੰ?

ਦਾਤਾ— ਜਿੰਨਿਆਂ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਇਆ **'ਪੰਡਿਤੁ ਆਖਾਏ ਬਹੁਤੀ ਰਾਹੀ ਕੋਰੜ ਮੋਠ ਜਿਨੇਹਾ'**[1] ਸਨ, ਤੇ ਜਿਸ ਘਰ ਵਿਚ ਤੂੰ ਵੱਸਦੀ ਹੈਂ ਓਹ ਆਪ ਨੂੰ ਆਤਮਾ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੈ। ਓਹ ਪੁਰਖ ਤੇ ਕੈਵਲਜ ਕੂਕਦੇ ਹਨ ਪਰ ਆਪ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤੇ ਤੋਂ ਕਦੇ ਉੱਚੇ ਨਹੀਂ ਉੱਠੇ।

ਮੈਂ— ਕਿੱਕੂੰ?

ਦਾਤਾ— ਆਤਮਾ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ 'ਦੇਣਾ', ਮਾਇਆ ਦਾ ਧਰਮ ਹੈ 'ਲੈਣਾ'[2]। ਤੇਰੇ ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਤੇ ਘਰ ਦੇ ਲੋਕ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਠ ਪਹਿਰ ਤੈਨੂੰ ਸੰਗ ਹੈ, ਓਹ 'ਲੈਣ' ਸ਼ਕਤੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਬਲ ਹਨ, ਦੇਣਾ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ। ਓਹ ਆਪਣੇ ਗਾਹਕਾਂ ਤੋਂ ਕੋਹਕੇ, ਦੁਖ ਦੇਕੇ, ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਵੱਢੀਆਂ ਪੁਚਾਕੇ, ਹੱਕ ਤੋਂ ਤੇ ਕੌਲ ਕਰਾਰ ਤੋਂ ਵਧੀਕ ਖੱਸਦੇ ਹਨ। ਜਜਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿਚ ਪਾਕੇ ਪੂਜਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ, ਚੋਰਾਂ ਦਾ ਮਾਲ ਸਸਤਾ ਖਰੀਦ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਦਿਨ ਰਾਤ ਲੈਣ ਤੇ ਕੱਠੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਮਨ ਤੇ ਬੁੱਧੀ ਬੀ ਖਚਿਤ ਹਨ, ਝੂਠ ਬੋਲਦੇ ਹਨ, ਹੱਕ ਮਾਰਦੇ ਹਨ, ਦੁਖ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਮਾਇਆ ਵਿਚ ਲੀਨ ਤੇ ਮਗਨ ਰਹਿਕੇ ਜੋ ਪਾਪ ਕਰਦੇ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨ ਹੋ ਕੇ ਆਚਰਨ ਬੀ ਸੁਧ ਨਹੀਂ ਰਖਦੇ ਹਨ ਓਹ ਨਾ ਕੇਵਲ ਮੁਰਦੇ ਹਨ, ਸਗੋਂ ਸੜ ਰਹੇ ਮੁਰਦੇ ਹਨ।

---

1. ਰਾਮ: ਵਾਰ ਮ: ੫-7, ਪੰਨਾ-੯੬੦
2. ਆਖਹਿ ਮੰਗਹਿ ਦੇਹਿ ਦੇਹਿ ਦਾਤਿ ਕਰੇ ਦਾਤਾਰੁ।। (ਜਪੁਜੀ)

ਓਹ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮਾੜੇ ਕਰਮ ਤੇ ਚੰਗੇ ਕਰਮ ਦੋਵੇਂ ਬੇੜੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਅਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਬੇੜੀ ਮਾੜੇ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਬੀ ਨਹੀਂ ਟੁੱਟੀ ਤੇ ਡੀਂਗਾਂ ਮਾਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਤਮਾ ਹਾਂ ਕੈਵੱਲ ਹਾਂ। ਇਹ ਕੁਸੰਗ ਦਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਹੈ ਕਿ ਤੂੰ ਜਾਣਦੀ ਹੋਈ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀ।

ਮੈਨੂੰ ਕਲੇਜੇ ਵਿਚ ਵੱਜੀ ਕਿ ਠੀਕ ਹੈ, ਪਿਤਾ ਜੀ ਖਟ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵੇਤਾ ਹਨ, ਪਰ ਪੈਸੇ ਜਮਾਂ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਪਾਪ ਨੂੰ ਕੁਛ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ, ਹਰ ਗੱਲ ਹਰ ਸ਼ੈ ਨਾਲ ਅਤਿ ਦੀ ਪਕੜ ਰਖਦੇ ਹਨ। ਜੋ ਕੁਛ ਵਿਦਜਾ ਵਿਚ ਅਸਾਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ, ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਘਟਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਦਾਤਾ— ਤੈਨੂੰ ਵਿਦਜਾ ਇਸ ਲਈ ਪੜ੍ਹਾਈ ਗਈ ਸੀ ਕਿ:-

ਸ਼੍ਰੇਯਸ਼੍ਰੋ ਪ੍ਰੇਯਸ਼੍ਰੋ ਮਨੁਸ਼ਜਮੇਤਸ੍ਰੌਂ ਸੰਪਰੀਤਯ ਵਿਵਿਨਕਿ ਧੀਰ:। ਸ਼੍ਰੇਯੋ ਹਿ ਧੀਰੋ S ਭਿਪ੍ਰੇਯਸੋ ਵ੍ਰਿਣੀਤੇ ਪ੍ਰੇਯੋਮੰਦੇ ਯੋਗਕਸ਼ੇਮਾਦ ਵ੍ਰਿਣੀਤੇ।[1] (ਕਠ, ਵਲੀ ੨, ਸਲੋਕ ੨)

ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਵਸਤੂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਵੇ, ਨਾ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਤੇਰੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਚਰਚਾ ਤੇ ਵਾਦ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਤੂੰ ਵਿਦਜਾ ਦੇ ਪਿੜ ਦੀ ਪਹਿਲਵਾਨ ਹੋ ਕੇ ਮਾਲੀਆਂ ਮਾਰੇਂ, ਪਰ ਇਸ ਲਈ ਕਿ ਤੂੰ ਵਪਾਰਨ ਹੋ ਕੇ ਗੁਣ ਵੱਖਰ ਦੀ ਸ਼ਾਹ ਬਣੇ ਤੇ ਤੂੰ 'ਸੱਚ' ਨੂੰ ਅੱਪੜੇਂ। ਤੁਹਾਡੀ ਬਾਬਤ ਹੀ ਖ਼ਬਰੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:-

ਅਵਿਦਜਾਯਾਮੀਤਰੇ ਵਰ੍ਤਮਾਨ: ਸ੍ਵਯੰ ਧੀਰਾ: ਪੰਡਿਤੰ ਮਨਜ ਮਾਨਾ:। ਚੰਦ੍ਰਮ੍ਰਜ ਮਾਣਾ: ਪਰਿਯੰਤਿ ਮੂਢਾ ਅੰਧੇਨੈਵ ਨੀਯਮਾਨਾਯ ਥਾਂਦਾ[2] (ਕਠ: ਵਲੀ ੨ ਸਲੋਕ ੫)

---

1. ਅਰਥਾਤ--ਸੱਚਮੁੱਚ ਚੰਗਾ (ਸ਼੍ਰੇਯ) ਤੇ ਐਵੇਂ ਚੰਗਾ ਲੱਗਣ ਵਾਲਾ (ਪ੍ਰੇਯ) ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ, ਦਾਨਾ ਆਦਮੀ ਦੁਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜਤਾਲਦਾ ਤੇ ਪਛਾਣਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸ਼੍ਰੇਯ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਯ ਤੋਂ ਚੰਗਾ ਜਾਣਕੇ ਚੁਣਦਾ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਮੂਰਖ ਪ੍ਰੇਯ ਨੂੰ (ਸੰਸਾਰਕ) ਲਾਭ ਦੇ ਲੈਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵਿਚ ਬੱਧਾ ਹੋਇਆ ਚੰਗਾ ਜਾਣਕੇ ਚੁਣਦਾ ਹੈ।
2. ਅਗਿਆਨ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ਹੋਏ, ਪਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪੰਡਤ ਤੇ ਬੁਧੀਮਾਨ ਮੰਨਦੇ ਹੋਏ ਮੂਰਖ ਐਧਰ ਉਧਰ ਭਟਕਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਨ੍ਹਾ ਆਦਮੀ ਅੰਨ੍ਹੇ ਦੀ ਅਗੁਵਾਨੀ ਵਿਚ (ਭਟਕਦਾ) ਹੈ।

ਇਸ ਲਈ ਵਿਦਜਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਾਨੋ ਸਰਾਪ ਦੇ ਗਈ ਹੈ।

ਮੈਂ ਇਹ ਵਾਕ ਸੁਣ ਕੇ ਕੱਟ ਗਈ, ਮੈਂ ਦੇਖ ਲਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹ ਸੁਣਕੇ ਨਿਰੀ ਲੜਨੇ ਵਾਲੀ ਬੁਲਬੁਲ ਬਣੀ ਹਾਂ। ਠੀਕ ਜਿਸ ਦੀ ਬਾਬਤ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਵਲੋਂ ਮੁਰਦਾ ਹਾਂ: ਨਾਸਤਕ ਹਾਂ ਤੇ ਅੰਨ੍ਹੀ ਹਾਂ।

ਫੇਰ ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਦਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਰਸਤਾ ਦੱਸੋ, ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ: ਰਸਤਾ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ, ਪਰ ਪਾਸ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦੇ ਹੈ। ਜਾਂ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ ਕਿੱਥੇ ਹਨ? ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, 'ਇੱਥੇ'। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਮਿਲਨ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ? ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲਗੇ: **'ਸਾਈ ਵਸਤੁ ਪਰਾਪਤਿ ਹੋਈ ਜਿਸੁ ਸੇਤੀ ਮਨੁ ਲਾਇਆ'**। (ਪੰਨਾ-764) ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਨੈਣ ਭਰ ਆਏ ਤੇ ਭਰੇ ਨੈਣੀਂ ਦਾਤਾ ਜੀ ਉਠ ਗਏ ਤੇ ਫੇਰ ਨਾ ਪਰਤੇ।

ਉਹ ਤਾਂ ਮੁੜ ਲੱਭੇ ਹੀ ਨਾ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਵੈਰਾਗ ਹੋ ਗਿਆ। ਦਿਨ ਰਾਤ ਯਾ ਤਾਂ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ' 'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਹੁੰਦੀ ਰਹੇ, ਯਾ ਦਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਲੱਭਦੀ ਫਿਰਾਂ। ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੇ ਬਸਤੇ ਬੰਦ ਹੋ ਗਏ ਇਕ ਵੈਰਾਗ-ਸ਼ੱਤਕ ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਆ ਮੁਹਾਰੇ ਰੋ ਪੈਣਾਂ, ਉਦਾਸ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਬਾਉਲਿਆਂ ਵਾਂਙੂ ਫਿਰਦੇ ਰਹਿਣਾ, ਰਾਤਾਂ ਜਾਗਦੇ ਰਹਿਣਾ, ਠੰਢੇ ਸਾਹ ਭਰਦੇ ਰਹਿਣਾ। ਮੇਰੇ ਮਾਪੇ ਝੱਲ ਨਾ ਸਕੇ। ਲੱਗੇ ਪੜਚੋਲਾਂ ਕਰਨ, ਅਖ਼ੀਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੂੰਹ ਲਗ ਗਈ ਕਿ ਦਾਤਾ ਲੋਕ ਕੋਈ ਵੈਰਾਗ ਦੀ ਚਿਣਗ ਫੂਕ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਿਤਾ ਜੀ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਨ ਲਗੇ। ਆਖਣ ਉਹ ਨਿਰੱਖਰ ਭੱਟਾਚਾਰਯ[1] ਸੀ। ਸਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਦਿਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦੀ ਇਕ ਪੋਥੀ ਪੁੱਠੀ ਖੋਲ੍ਹਕੇ ਬੈਠਾ ਵੇਖਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਦਿਨ ਜਿਹੜੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸਾਸੁ ਉਹ ਸੁਣੀ ਸੁਣਾਈ ਸੀ। ਤੂੰ ਪੰਡਿਤ ਹੈਂ, ਮੂਰਖਾਂ ਦੇ ਆਖੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀਦਾ।

ਮੈਂ ਕੀ ਆਖਦੀ? ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਭੁੱਲ ਧੀ ਹੋਕੇ ਕੀਕੂੰ ਦੱਸਦੀ? ਦਿਲ ਦੇ ਭੇਦ ਕਹਿੰਦੀ ਤਾਂ ਦਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਹੋਰ ਨਿੰਦਿਆ ਸੁਣਦੀ, ਜਿਸ ਨਾਲੋਂ ਸਰੀਰ ਦੇਣਾ ਚੰਗਾ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਮਾਪੇ ਰੋਕਦੇ,

1. ਅਨਪੜ੍ਹਿਆ ਪੰਡਤ।

ਵਾਹਵਾਂ ਲਾਉਂਦੇ ਮੇਰਾ ਵੈਰਾਗ ਵਧਦਾ ਗਿਆ। ਦਾਤਾ ਜੀ ਡਾਢੇ ਹੀ ਚੰਗੇ ਲੱਗਣ। **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦਾ ਖਿਆਲ ਬੇਤਾਬ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਮੈਨੂੰ ਅਜੇ ਤਕ ਬੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਕੌਣ ਹਨ ਤੇ ਕਿਥੇ ਹਨ? ਪਰ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਧੂਹ ਹਰ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਇਕ ਸੁਆਸ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਦੀ ਅਰ ਕਦੇ ਕਦੇ ਮੈਨੂੰ ਵਹਿਮ ਵਿਚ ਇਕ ਝਾਉਲਾ ਵੱਜਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਨੋਂ ਸ਼ੇਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਰਭੈ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਪੁੰਜ, ਸੰਪੂਰਨ ਦਾਤਾ ਤੇ ਖਿਮਾਂ ਦਾ ਰੂਪ ਇਕ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੋਂ ਲੰਘ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੋ ਵੈਦ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ! ਮੈਨੂੰ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦੀ ਐਤਨੀ ਹੀ ਵਿਥਿਆ ਮਲੂਮ ਹੈ। ਜੋ ਗੱਲ ਬਾਤ ਮੈਂ ਆਪ ਨੂੰ ਉੱਪਰ ਸੁਣਾਈ ਹੈ, ਉਹ ਜਿੰਨੀ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਸੀ ਆਪਣੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਸੁਣਾਈ ਹੈ। ਦਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਵਾਕ ਤੇ ਬਚਨ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰੇ ਤੇ ਸੁੰਦਰ ਗੌਂਦਵੇਂ ਕਟਾਖਜਾਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗਲੇ ਦੀ ਮਾਧੁਰਯਤਾ[1] ਤੇ ਸੰਗੀਤਕ ਲਹਿਰ ਵੱਖਰੇ ਜਾਦੂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜੋ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਗਲੇ ਤੋਂ ਅਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ, ਸੋ ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਨਾਉਣ ਵਿਚ, ਭਾਵ ਦੱਸਣ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਉਕਾਈ ਹੈ ਤਾਂ ਮੇਰੀ, ਕੋਈ ਭੁੱਲ ਹੈ ਤਾਂ ਮੇਰੀ, ਦਾਤਾ ਜੀ ਗਲਬਾਤ ਅਚੂਕ ਕੀਤਾ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਇਹ ਵਿਥਿਆ ਮੈਂ ਅੱਗੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਣਾ ਚੁਕੀ ਹਾਂ, ਕਿ ਕੀਕੂੰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਮੇਰੇ ਵੈਰਾਗ ਦੇ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਮੂਰਖ, ਅਵਿੱਦ ਤੇ ਪਾਪਾਂ ਦੇ ਪੁੰਜ ਧਨਾਢ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰਕੇ ਮੇਰੇ ਵੈਰਾਗ ਦਾ ਇਲਾਜ ਸਮਝਕੇ ਇਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਪਰਪੱਕ ਹੋਕੇ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਸਿਵਾ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਟੁਰਕੇ ਕਿਸੇ ਬਨ ਵਿਚ ਵੈਰਾਗ ਤੇ ਤਪ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਪਰਮਾਰਥਿਕ ਮਨੋਕਾਮਨਾ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਹੋਰ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਤੇ ਚਾਰਾ ਬਾਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। 'ਮੈਂ ਜੀਵਨ ਪਦ ਨੂੰ ਕਦੇ ਪਾ ਸਕਾਂ ਅਰ ਉਸ ਕੁਸੰਗ ਦੇ ਸੰਜੋਗ ਤੋਂ ਬਚ ਸਕਾਂ' ਏਸ ਸ਼ੌਕ ਨੇ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਮੈਨੂੰ ਘਰੋਂ ਟੋਰਿਆ ਤੇ ਇਥੇ ਪੁਚਾਇਆ ਹੈ।

---

1. ਮਿਠਾਸ।

ਕਾਕੀ ਦੀ ਇਹ ਵਿਥਿਆ ਸੁਣਕੇ ਵੈਦ, ਜੋ ਜਾਤਿ ਕਰਕੇ ਤਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਪੰਡਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਨਾਲ ਚੰਗਾ ਵਿਦਵਾਨ ਤੇ ਵੈਦ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਚੱਕ੍ਰਿਤ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਜੋ ਦਸ਼ਾ ਕਾਕੀ ਦੀ ਸੀ, ਕੁਛ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੋਸ਼ ਉਸ ਦੀ ਬੀ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਤੇ ਦਾਤਾ ਜੀ ਪਿਆਰੇ ਲਗ ਪਏ। ਅੱਗੇ ਤਾਂ ਉਹ ਉਪਕਾਰ ਸਮਝਕੇ ਇਕ ਵਿਦਵਾਨ ਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰਦਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਯੋਗੀਰਾਜ ਤੇ ਬੀਤਰਾਗ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨਜ਼ਰ ਪੈ ਗਈ, ਪਿਆਰ ਹੋ ਆਇਆ, ਅਰ ਇਹ ਖਿਆਲ ਜਾਗ ਪਿਆ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਇਹ ਛੇਤੀ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋਵੇ, **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦੀ ਸੂੰਹ ਅਸੀਂ ਵੀ ਲਈਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਤਿਸੰਗ ਨਾਲ ਐਸੇ ਯੋਗੀ ਰਾਜ ਉਤਪਤ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਹੋ ਸਕੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦੁਆਰੇ ਅਸੀਂ ਬੀ ਪਹੁੰਚਕੇ ਜੀਵਨ ਪਦ ਪਾਈਏ।

4.

ਚੁੰਡ ਤੋਂ ਕੁਝ ਕੋਹ ਪੱਛੋਂ ਨੂੰ ਜੇਹਲਮ ਨਦੀ ਵਗਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਪਾਰ ਕੋਹ ਕੁ ਦੀ ਵਿੱਥ ਪਰ ਇਕ ਕਈ ਮੀਲ ਚੌੜਾ ਤੇ ਸੌ ਕੁ ਮੀਲ ਲੰਬਾ ਟਿੱਬਾ ਜਿਹਾ ਰੇਤ ਜਿਹੀ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਕਸਰ ਲੋਕ ਥਲ ਬੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਥਲ ਵਿਚ ਸੱਸੀ ਮਰੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕਈ ਲੋਕ ਸੱਸੀ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਟਿਕਾਣਾ ਵੀ ਇਸੇ ਟਿੱਬੇ ਵਿਚ ਦੱਸਦੇ ਹਨ।[1] ਇਸ ਟਿੱਬੇ ਤੇ ਦਰਯਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜੋ ਦੂਰ ਤੱਕ ਧਰਤੀ ਚਲੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਕੱਛੀ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਚੁੰਡ ਤੋਂ ਟੁਰਕੇ ਦਰਯਾ ਟੱਪਕੇ ਇਕ 'ਮਾੜੀ' ਨਾਮੇ ਪਿੰਡ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਕੱਛੀ ਵਿਚ ਟਿੱਬੇ ਦੀ ਵੱਖੀ ਉਤੇ ਵਾਂਙ ਹੈ। ਇਸ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਵੈਦ ਜੀ ਦਾ ਘਰ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਰੰਗ ਕਰਕੇ, ਜੋ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦੀ ਵਿਥਜਾ ਸੁਣਕੇ ਉਪਜ ਪਿਆ ਸੀ, ਵੈਦ ਜੀ ਆਪਣੇ ਬੀਮਾਰ ਤੇ ਕਾਕੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਲੈ ਆਏ ਸਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਰੱਖਕੇ ਡਾਢੇ ਹੀ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲਗ ਪਏ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਸਾਂਈਂ ਨੇ ਫਲ ਲਾਇਆ, ਦਾਤਾ ਜੀ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਗਏ। ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹਦੇ ਹਨ, ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਦੇ

1. ਅਸਲ ਵਿਚ ਸੱਸੀ ਸਿੰਧ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਸੀ ਤੇ ਕੇਚ ਮਕਰਾਨ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਗਰਮੀ ਨਾਲ ਮੋਈ ਸੀ।

ਹਨ, ਸਮਝਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਅਜੇ ਜ਼ੁਬਾਨ ਬੋਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਉਹ ਹੁਣ ਸਮਝ ਗਏ ਕਿ ਮੇਰੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਐਸੇ ਥਾਂ ਘੱਲਿਆ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਸਦੇ ਰਾਜ ਦੀ ਸੇਵਾ ਦਾ ਕੰਮ ਕੋਈ ਹੋਰ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਹੈ। ਉਸੇ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਕਾਕੀ ਦੇ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਬੇਸੁਧੀ ਵਿਚ ਹੀ ਇਕ ਆਤਮਾ ਮੇਰੇ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਲਾਇਕ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਆਪ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਵਿਚ ਬੋਲਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਆਈ ਉਸ ਦਿਨ ਕਾਕੀ ਪਾਸ ਬੈਠੀ ਸੀ, ਆਪ ਨੇ ਪੁਛਿਆ, 'ਮੈਂ ਕਿੱਥੇ ਹਾਂ?'

ਕੀਕੀ— ਮਾੜੀ ਸ਼ਾਕਰ ਵਿਚ ਥਲ ਦੇ ਟਿੱਬੇ ਦੀ ਕੱਛ ਵਿਚ। ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ, ਲੱਖ ਲੱਖ ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ, ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਇਹ ਦਿਨ ਦੱਸਿਆ ਹੈ।

ਦਾਤਾ— ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹੁੰਚਾ ਹਾਂ? ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਝਨਾਂ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਆਪਦੇ ਘਰਾਂ ਬਾਰਾਂ ਤੋਂ[1] ਇੱਡੀ ਦੂਰ ਜੇਹਲਮ ਤੋਂ ਪਾਰ ਇੱਥੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਹੁੰਚੇ ਹੋ?

ਕਾਕੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉਦਾਸੀ, ਵੈਰਾਗ, ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੇ ਕਠੋਰ ਸਲੂਕ, ਘਰ ਤੋਂ ਵਿਦੈਗੀ, ਨਦੀ ਕਿਨਾਰੇ ਚੁੰਡ ਲਾਗੇ ਪਹੁੰਚਕੇ ਹਾਵੇ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲੋਥ ਦੇ ਬਜਰੇ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹਾਲ, ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਨਿਰਾਸਤਾ ਦੇ ਦੁੱਖ, ਵੈਦ ਜੀ ਦਾ ਪਹੁੰਚਣਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜੀਉਣੇ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਸੁਣਾਇਆ। ਅੰਤ ਵੈਦ ਜੀ ਦਾ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਤੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਹੋ ਜਾਣ ਦਾ ਹਾਲ ਕਹਿ ਸੁਣਾਇਆ।

ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਛ ਸੁਣ ਕੇ ਆਪ ਨੇ ਕਿਹਾ-**'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਅਰ ਕਹਿੰਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਤ੍ਰੈ ਟੇਪੇ ਡਿੱਗ ਪਏ ਅਰ ਸੌਂ ਗਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਕੁਛ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਬਾਦ ਉਹ ਚੰਗੇ ਤਕੜੇ ਹੋ ਗਏ, ਕਿਉਂਕਿ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਪੱਕੀ ਹੋਈ ਸੁਰਤ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਗਈ ਸੀ। ਕਾਕੀ ਦੇ ਪੁੱਛਣ ਤੇ ਦਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹਾਲ ਜਦ ਸੁਣਾਇਆ

1. ਜਿਥੇ ਅਜ ਕਲ ਰਾਮ ਨਗਰ ਹੈ ਇਸ ਤੋਂ ਕੁਛ ਅਗੇਰੇ ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਤਦੋਂ ਇਕ ਗਿਰਾਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਦਰਯਾ ਦੀ ਢਾਹ ਨਾਲ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਕਾਕੀ ਇਸੇ ਗਿਰਾਂ ਦੀ ਸੀ।

ਤਦ ਕਾਕੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੁੱਖ ਹੋਇਆ, "ਹਾਇ! ਇਹ ਆਪ ਦਾ ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚਣਾ ਤੇ ਮੌਤ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਅੱਪੜ ਕੇ ਮੁੜਨਾ ਸਭ ਮੇਰੀ ਮੂਰਖਤਾ ਦਾ ਫਲ ਹੈ। ਨਾ ਮੈਂ ਘਰੋਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਿਕਲਦੀ ਨਾ ਆਪ ਤੇ ਸੁਬ੍ਹਾ ਪੈਂਦਾ, ਨਾ ਆਪ ਦੁਖ ਦੇਖਦੇ ਪਰ ਹਾ ਹੋਣੀ! ਮੈਂ ਅੰਧੀ ਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਰਸਤਾ ਦਿੱਸਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਮੇਰੇ ਧ੍ਰਿਗ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਜਨਮ ਅਰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਧ੍ਰਿਗ ਹੈ।"

ਦਾਤਾ ਜੀ— ਇਹ ਦੁਖ ਕਰਨਾ ਕਾਸ ਲਈ? ਮੈਂ ਮਾਰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਅੱਗੇ ਝੁਕ ਕੇ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਖਾਧੀ; ਮੈਂ ਅਣਖ(ਸ੍ਵੈ-ਸਤਿਕਾਰ) ਤੇ ਸ੍ਵੈ-ਰਖਯਾ ਦੇ ਅਸੂਲ ਵਾਲਾ ਹਾਂ। ਪਰ ਮੇਰੀ ਫ਼ਕੀਰੀ, ਨਿੰਮ੍ਰਤਾ, ਗਰੀਬੀ, ਹਾਰ ਜਾਣ, ਲੜਨ, ਧੱਕਾ ਸਹਿਣ, ਧੱਕਾ ਕਰਨ ਯਾ ਦੁੱਖ ਦੇਣ ਲੈਣ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਸੰਸਾਰ ਦਾ, ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਯਾ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦਾ ਫ਼ਕੀਰ ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦਾ ਮੰਗਤ ਜਨ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਕੰਮਾਂ ਦੀ ਚੇਸ਼ਟਾ, ਮੇਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਬਲ, ਮਨ ਬੁੱਧੀ, ਇਰਾਦੇ ਯਾ ਸੰਕਲਪ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪਰ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਹੈ। ਓਹ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਕਰਤਾ ਯਾ ਵਜੰਤ੍ਰੀ ਜੀ ਹਨ ਤੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੇ ਅੱਗੇ ਯੰਤਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਂ। ਜੀਕੂੰ ਲਿਖਣਹਾਰੇ ਦੇ ਹਥ ਵਿਚ ਕਲਮ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਲਮ ਲਿਖਨਹਾਰੇ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ, ਜੋ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਲਿਖਦੀ ਹੈ। ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਕਿਸੇ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਨਾ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਤੇ ਜਿੱਤ ਪਾਈ ਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦੇ ਅੱਗੇ ਹਾਰ ਖਾਧੀ। ਜੋ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਸੋ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੌਤਕ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਕਾਰਜ ਇਸ ਵਿਚ ਸੀ।

ਕਾਕੀ— ਦਾਤਾ! ਤੁਸੀਂ ਸੱਚ ਮੁਚ ਬ੍ਰਹਮ ਹੋ।

ਦਾਤਾ— (ਕੰਬ ਕੇ) **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'**! ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈਆਂ, ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵਿਚ ਜੁੜ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਤ੍ਰੈ ਟੇਪੇ ਜਲ ਦੇ ਕਿਰੇ, ਜਦ ਅੱਖ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਤਾਂ ਕਾਕੀ ਨੇ ਆਖਿਆ:-'ਸ੍ਰੀ ਜੀ! ਇਸ ਮੂਰਦਾ ਤੇ ਅੰਨ੍ਹੀ ਤੋਂ ਇਹ ਭੀ ਭੁੱਲ ਹੋਈ, ਬਖਸ਼ ਲਓ।

ਦਾਤਾ ਜੀ— ਮੈਂ ਬ੍ਰਹਮ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾ ਦਾਤਾ ਜੀ ਹਾਂ। ਦਾਤਾ ਤਾਂ ਮੇਰੇ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਆਪ ਹਨ ਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਉਹ ਹੈ ਜੋ ਮੇਰੇ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦਾ 'ਪ੍ਰੀਤਮ' ਹੈ।

ਕਾਕੀ— ਮੈਂ ਪੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹਾਂ ਪਰ ਮੂਰਖ। ਖੇਤੀ ਹਾਂ, ਪਰ ਸੜੀ ਹੋਈ। ਸੜੀ ਹੋਈ ਖੇਤੀ ਹਾਂ, ਪਰ ਪਾਣੀ ਨਾਲ। ਮੇਰੀਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਹੇ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ' ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਜੀ**! ਮੈਨੂੰ ਬਖਸ਼ੋ! ਮੈਂ ਘਰੋਂ ਬਨਬਾਸ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਸੀ ਪਰ ਫੇਰ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ।

ਦਾਤਾ— ਸਭ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਹੈ। ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਕੀਹ ਹੈ ਤੇ ਬਨਾਂ ਵਿਚ ਕੀ ਹੈ? ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਇਕੱਲਿਆਂ ਵਿਚਰਕੇ ਵੇਖ ਲਿਆ ਜੇ। ਪਹਿਲਾ ਬਨ ਤੈਨੂੰ ਤੇਰੀ ਵਿਦਿਆ ਤੇ ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦਾ ਮਿਲਿਆ ਸੀ; ਉਸ ਵਿਚ ਗੁਆਚੀ ਰਹੀ। ਦੂਸਰਾ ਬਨ ਨਦੀ ਦਾ ਕਿਨਾਰਾ ਲੱਭਾ ਮਨ ਸ਼ਾਂਤ ਨਾ ਹੋਇਆ, ਸਮਾਂ ਰੋਂਦਿਆਂ ਹੀ ਲੰਘ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਜਿਹੜੀ ਘਰ ਦੇ ਵਾਸ ਵਿਚ ਘ੍ਰਿਣਾਂ ਤੇ ਬਨ ਦੇ ਵਾਸ ਵਿਚ ਰੁਚੀ ਹੈ ਇਹ ਬੀ ਭੁੱਲੀ ਪੈ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਰਾਤ ਸਾਰੀ ਬਨ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਘਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸੌਂ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਪੂਰਨ ਏਕਾਂਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਰੌਲੇ ਧੰਦੇ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਬਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਈਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਬਨ ਰੂਪ ਰਾਤ ਸੌਂ ਸੌਂ ਤੇ ਪਾਸੇ ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰ ਦੇਈਦੀ ਹੈ।[1] ਦਿਨ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਦਾ ਹੈ, ਧਰਮ ਤੇ ਸ਼ਰਮ ਦੀ ਕਮਾਈ ਦਾ ਵੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਪਾਪਾਂ ਤੇ ਅਧਰਮ ਦੀ ਕਮਾਈ ਵਿਚ ਰੁੱਝ ਕੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਦਾ ਨਾਸ਼ ਕਰੀਦਾ ਹੈ। ਰਾਤ ਜੋ ਸਾਡੇ ਸੰਨਿਆਸ ਲਈ ਸੀ ਤੇ ਦਿਨ ਜੋ ਸਾਡੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਲਈ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਦੋਨੋਂ ਤਬਾਹ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ; ਹੁਕਮ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਦੇ। ਬਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਅਸੀਂ ਪਰਚੇ ਲੱਭਦੇ ਹਾਂ, ਸ਼ਾਸਤਰਾਂ ਦੇ, ਚੇਲਿਆਂ ਦੇ, ਕੁਟੀਆਂ ਉਸਾਰਣ ਦੇ, ਛੇੜੂ ਬਨਾਉਣ ਦੇ। ਜੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮਾਯਾ ਵਿਚ ਖਚਿਤ ਹੋ ਕੇ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਨਰਕ ਬਣਾ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ[2]। ਕਿਤੇ ਬੀ ਰਹਿਕੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਨਹੀਂ ਪਛਾਣਦੇ।

1. ਲੇਖ ਦੇ ਅਖੀਰ ਤੇ ਦੇਖੋ ਭਾ.ਵੀ.ਸਿੰ. ਰਚਿਤ ਕਵਿਤਾ "ਘਰ ਛੱਡਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਪੰਨਾ-86
2. ਗ੍ਰਿਹ ਰਾਜ ਮਹਿ ਨਰਕੁ ਉਦਾਸ ਕਰੋਧਾ। ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਬੇਦ ਪਾਠ ਸਭਿ ਸੋਧਾ॥ ਦੇਹੀ ਮਹਿ ਜੋ ਰਹੈ ਅਲਿਪਤਾ ਤਿਸੁ ਜਨ ਕੀ ਪੂਰਨ ਘਾਲੀਐ॥ (ਮਾਰੂ ਮ: ੫ ਪੰਨਾ-੧੦੧੯)

ਇਸ ਵੇਲੇ ਵੈਦ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਸ਼ੀਲ ਇਸਤ੍ਰੀ ਆ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ: ਦਾਤਾ ਲੋਕ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਲਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਵੇਖਕੇ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ। ਜੋ ਕੁਛ ਉਹ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਵੈਦ ਜੀ ਨੇ ਸੁਣਿਆਂ ਸੀ, ਸਿਰ ਨਿਵਾਕੇ ਕਹਿਣ ਲਗੇ:- "ਦਾਤਾ ਜੀ, ਆਪ ਧੰਨ ਹੋ"!

ਦਾਤਾ— **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ' ਦਾਤਾ ਹਨ**, ਉਹੀ ਧੰਨਤਾ ਦੇ ਯੋਗ ਹਨ। ਹਾਂ ਜੀ, ਧੰਨਤਾ ਦੇ ਯੋਗ ਵੀਣਾ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਪਰ ਵੀਣਾਂ ਦਾ ਵਜਾਉਣ ਹਾਰ। ਵੀਣਾ ਅਪਣੇ ਵਿਚੋਂ ਉਹੋ ਸੁਰ ਕੱਢਦੀ ਹੈ ਜੋ ਵਜੰਤ੍ਰੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਧੰਨ ਹਨ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਜੋ ਆਪ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਮਿਹਰ ਪਾ ਕੇ ਮੇਰੇ ਜਿਹੇ ਬਨਚਾਰੀ ਦੀ ਦਾਰੀ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਤੇ ਅਨਾਥ ਬਨ-ਬਾਸਨਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਧੰਨ ਹਨ ਉਹ ਤੇ ਧੰਨ ਹੋ ਤੁਸੀਂ ਜੋ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹੋ।

ਕਾਕੀ— ਸ੍ਰੀ ਜੀ! ਮੈਂ ਵਿਦਜਾ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਵਿਗੜੀ ਹੋਈ ਅਜੇ ਸੰਸਿਆਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਨਹੀਂ ਛੁਟ ਰਹੀ। ਆਪ ਦੇ ਬਿਰਹੋਂ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਆਪ ਦੀ ਯਾਦ ਦਾ ਫੁਰਨਾ ਸੀ, ਆਪ ਦੇ ਮਿਲਿਆਂ ਆਪ ਦੇ ਸੁਰਜੀਤ ਹੋਣ ਦੀ ਸਿੱਕ ਸੀ। ਹੁਣ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਆਪ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਖੀਵੀ ਰਹਾਂ, ਪਰ ਫੇਰ ਅਕਲ ਹੁੱਜਤਾਂ ਪੜ੍ਹਦੀ ਹੈ: ਪੁੱਛਣ ਨੂੰ ਜੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਆ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'**(ਨੈਣ ਭਰ ਆਏ) ਸੰਨਿਆਸ ਤੋਂ ਵਰਜਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਰੇਸ਼ਟ ਆਸ਼੍ਰਮ ਹੈ?

(ਸੰਨਿਆਸ)

ਦਾਤਾ— ਸੰਨਿਆਸ ਤਾਂ ਸਿਖਾਲਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਹੋਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ। ਆਖਦੇ ਹਨ 'ਮੈਂ' ਦਾ ਸੰਨਿਆਸ ਕਰੋ, 'ਮੇਰੀ' ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰੋ, ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਮੋਹ ਤੋੜੋ, ਫੇਰ ਜੋ ਕੁਛ ਕਿ ਆਪਣਾ ਬਣਾਇਆ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿਓ, ਪਰ ਇਉਂ ਨਹੀਂ ਕਿ 'ਮੈਂ' ਨੂੰ ਛੱਡਕੇ ਚੁਪ ਕਰਕੇ ਪੱਥਰ ਦੇ ਵਾਂਗ ਅੰਦਰੋਂ ਜੜ੍ਹ ਹੋਕੇ ਬੈਠੇ ਰਹੋ ਤੇ 'ਮੇਰੀ' (ਮਾਲ ਮਿਲਖ) ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਭਾਰੂ ਹੋਕੇ ਟੁੱਕਰ ਮੰਗਦੇ ਫਿਰੋ, ਯਾ ਐਵੇਂ ਬਨਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠ ਰਹੋ ਅਥਵਾ ਵਡੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਡੇਰੇਦਾਰ ਬਣਕੇ ਸੰਨਯਾਸੀ ਕਹਾਓ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ 'ਮੈਂ' ਤੇ 'ਮੇਰੀ' ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ ਤਾਂ ਕੱਟੋ, ਪਰ ਕੱਟ ਕੇ ਸੁੱਟੋ ਨਾ, **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦੇ ਅੱਗੇ ਮੈਂ ਰੱਖ ਦਿਓ ਤੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰੋ।

'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ' ਦਾ ਹੁਕਮ ਉਹ ਕੰਮ ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦੇ **'ਪ੍ਰੀਤਮ'** ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ 'ਮੇਰੀ' ਨੂੰ ਛੁਡਵਾਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਮੇਰੀ' ਕਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ , ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਨ ਮਾਲ ਤੇ ਮਿਲਖ ਆਦਿ ਮੇਰੇ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਆਪਣੇ ਭਾਣੇ ਅੰਦਰ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਸਫ਼ਲ ਕਰਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਵੈਦ ਜੀ— ਇਸ ਨੂੰ ਰਤਾਕੁ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਸਮਝਾਓ ਜੀ।

ਦਾਤਾ— ਸੰਨਜਾਸ ਨਾਮ ਹੈ ਸੱਟ ਦੇਣ ਦਾ, ਤਜਾਗ ਕਰਨੇ ਦਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਲ, ਮਿਲਖ, ਇਸਤ੍ਰੀ ਆਦਿ ਤਜਾਗ ਕੇ ਬਾਨ ਪ੍ਰਸਥੀ (ਬਨ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਟਿਕਣ ਵਾਲੇ) ਬਣੀਦਾ ਸੀ, ਫੇਰ ਤਜਾਗ ਵਿਚ ਹੀ ਫਿਰ ਨਿਕਲੀਦਾ ਸੀ ਜਗਤ ਦੇ ਉਧਾਰ ਲਈ, ਪਰ ਹੁਣ ਤਾਂ ਬਿਨਾਂ ਪਹਿਲੇ ਤ੍ਰੈ ਆਸ਼ਰਮਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘੇ ਦੇ ਸੰਨਜਾਸੀ (ਕਿ ਸਾਧੂ) ਹੋ ਨਿਕਲਦੇ ਹਨ। ਤਜਾਗ ਅਪਣੇ ਮਨੋਰਥ ਵਿਚ ਸਫਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ। ਸੋਚੋ, ਸਾਡੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਮਾਲ, ਮਿਲਖ, ਪਰਿਵਾਰ ਨਹੀਂ ਚੰਬੜੇ ਸਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੋਹ ਪਿਆਰ। ਸਾਡੀ "ਮੈਂ" ਨਾਲ ਚੰਬੜੇ ਸਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ 'ਮੋਹ' ਸੋ ਆਪਣੀ 'ਮੈਂ' ਨਾਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ 'ਮੋਹ' ਤੋੜਨਾ ਸੀ। ਇਹ ਸੀ ਅਸਲੀ ਸੰਨਯਾਸ। ਸੋ 'ਮੈਂ' ਦਾ ਅੰਤਮ ਤਿਆਗ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀ 'ਰਾਇ' ਅਪਣੀ 'ਮਰਜ਼ੀ' **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਅੱਗੇ ਨਿਵਾ ਦੇਵੇ। ਉਹ ਕੰਮ ਕਰੇ, ਉਹ ਸੋਚ ਸੋਚੇ ਤੇ ਉਹ ਬੋਲ ਬੋਲੇ ਜੋ ਉਹ ਹੁਕਮ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਮਸਤ ਰਹੇ। 'ਮੈਂ' ਦਾ ਖਿਲਾਰਾ ਸੀ 'ਮੇਰੀ'। 'ਮੇਰੀ' ਦਾ ਤਜਾਗ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਰੀਰ ਜਿਸਨੂੰ ਮੇਰਾ ਕਹੀਦਾ ਹੈ ਇਸੇ ਦੇ ਮੋਹ ਕਰ ਕੇ ਮਾਲ ਮਿਲਖ 'ਮੇਰੇ' ਲਗਦੇ ਹਨ ਏਹ ਸਾਰੇ ਤੇ ਸਰੀਰ ਤਕ ਆਪਣੇ ਨਾ ਸਮਝੇ ਜਾਣ, ਪਰ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦੇ; ਉਨ੍ਹਾਂਦ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਕੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਫ਼ਲਾਵੇ। **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** 'ਬ੍ਰਹਮ' (ਵਾਹਿਗੁਰੂ) ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ 'ਪ੍ਰੇਯ' ਸਰੂਪ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰੇਯ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰੀਏ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਗ ਸੰਗ ਜਾਣੀਏ। ਹਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਕਦੇ ਵਿੱਥ ਨਾ ਪਵੇ। ਇਸਤ੍ਰੀ, ਪੁੱਤ, ਪਿਆਰੇ ਜਦ ਕੋਈ ਗੁਜ਼ਰੇ ਤਾਂ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦੇ ਜਾਣਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅਰਪਨ ਕਰੀਏ,

ਧਰਮ ਕਰਮ ਜੋ ਕਰੀਏ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅਰਪੀਏ। ਪਦਾਰਥ ਕਮਾਈਏ ਧਰਮ ਦੀ ਕਮਾਈ ਨਾਲ, ਫੇਰ ਭਲੇ ਅਰਥ ਲਾ ਕੇ ਭਲਾ ਮਨਾਈਏ, ਪਕੜ ਵਿਚ ਨਾ ਫਸੀਏ, ਨਾ ਦੇਣ ਦੀ ਨਾ ਲੈਣ ਦੀ, ਮੇਰੀ ਜਾਚੇ ਇਹ ਸਫਲ ਸੰਨਜਾਸ ਹੈ।

(ਜੋਗ)

ਰਾਤ ਨੂੰ ਲੋੜ ਜੋਗੀ ਨੀਂਦ ਕਰਕੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰਾ ਵੇਲਾ ਜੋਗ ਵਿਚ ਲੰਘੇ। ਜੋਗ— ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਦਮ ਬਦਮ ਦੀ ਯਾਦ, ਯਾਦ ਵਿਚ ਲਿਵ, ਲਿਵ ਵਿਚ ਆਪਾ। ਸਾਡੀ ਜੋ ਆਪਣੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਨਾਲ ਪਕੜ ਤੇ ਪ੍ਰੀਤ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਨਿਰੋਧ ਹੋਵੇ ਤੇ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦੀ ਯਾਦ, ਧਿਆਨ, ਮੇਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰੀਤ ਹੋਵੇ। ਹਾਂ ਯਾਦ, ਦਮ ਬਦਮ ਹੋਵੇ। ਦਿਨ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਦੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟ ਜੋ ਸਮਾਂ ਹੈ, ਇਸ ਪਿਆਰ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਲੰਘੇ ਤੇ ਸਰੀਰ ਨਾਲ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦੇ ਦੱਸੇ ਸੁਰਗ ਰਾਜ ਦੇ ਕੰਮ ਸੁਤੇ ਹੀ ਜੋ ਹੋਣ ਸੋ ਪਏ ਹੋਣ।

ਕਾਕੀ— ਇਹ ਮਨ ਦੇ ਸੰਕਲਪਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਕੇ ਲਿਵ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਜੋ ਆਪ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਵੈਰਾਗ ਤੇ ਵਿਵੇਕ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ, ਕਿ ਯੋਗ ਸਾਧਨ ਨਾਲ?

ਦਾਤਾ— ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੋਵੇ ਵੈਰਾਗ ਐਵੇਂ ਹੋਣਾ ਕਠਨ ਹੈ, ਕਾਰਨ ਪਾਕੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਨਾਲ ਰਾਗ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਤੋਂ ਵੈਰਾਗ ਆਪੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦੇ ਹੁਕਮ ਅੱਗੇ ਜਦੋਂ ਹੀਲ ਹੁੱਜਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਤਿ ਆਪਣੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਦ 'ਹੁਕਮ ਪਛਾਣ' ਦਾ ਵਿਵੇਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈਂ।

ਹਠ ਜੋਗ ਤੇ ਕਰਮ ਜੋਗ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਐਉਂ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਆਖਦੇ ਹਨ ਤੁਸੀਂ ਦਿੱਸਣ ਵਾਲੇ ਨਾਲ ਮੋਹ ਕਰਦੇ ਹੋ **'ਨਦਰੀ ਆਵੈ ਤਿਸੁ ਸਿਉ ਮੋਹੁ'**। (ਪੰਨਾ-801) ਫੇਰ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ ਸੋ ਬਿਨਸਨਹਾਰ ਹੈ, **'ਜੋ ਦੀਸੈ ਸੋ ਸਗਲ ਬਿਨਾਸੈ'**(ਪੰਨਾ 1231) ਫੇਰ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ **'ਤਿਸੁ ਸਉ ਨੇਹੁ ਨ ਕੀਜਈ ਜਿ ਦਿਸੈ ਚਲਣਹਾਰੁ'** (ਪੰਨਾ-1410) ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਸ਼ੈ ਨਾਲ ਮੋਹ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਜਦੋਂ ਬਿਨਸਦੀ

ਹੈ, ਤਦੋਂ ਵਿਛੋੜਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਇਹ ਦਿੱਸਣਹਾਰ ਨਾਲ ਮੋਹ ਦੁੱਖ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਦਿੱਸਣ ਵਾਲੇ ਵਲੋਂ ਮੋਹ ਮੋੜ ਲੀਤਾ। ਫੇਰ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਆਖਦੇ ਹਨ - **'ਐਸੀ ਸੰਚਿ ਜੁ ਬਿਨਸਤ ਨਾਹੀ.'**(ਪੰਨਾ 253); ਹੁਣ ਉਸੇ ਮੋਹ ਨੂੰ ਦੇਖਣਹਾਰ ਵੱਲ ਪਾ ਦਿੱਤਾ, ਜੋ ਬਿਨਸਣਹਾਰ ਨਹੀਂ। ਕਿਉਂਕਿ ਦੇਖਣਹਾਰ ਦਾ, ਜੋ ਅਵਿਨਾਸ਼ੀ ਹੈ, ਵਿਛੋੜਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸੋ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਆਖਦੇ ਹਨ **'ਨਾ ਓਹ ਮਰੈ ਨ ਹੋਵੈ ਸੋਗੁ'**।(ਪੰਨਾ-349) ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਫਲ ਸ਼ੋਕ ਦੀ ਨਵਿਰਤੀ ਤੇ ਸਦਾ ਸੁਖ ਹੈ।

ਹੁਣ ਉਹ ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ (ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾ) ਪ੍ਰੇਯ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਉਸੇ ਦੀ ਅੰਸ਼ ਹਾਂ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਾਡਾ ਅਸਲਾ ਬੀ 'ਪ੍ਰੇਮ' ਹੀ ਹੈ। ਅਸਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਦੀਸਣਹਾਰ ਯਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਵਲ ਲਾ ਰਖਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਫਲ ਦੁਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਪਿਆਰ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾ (ਵਾਹਿਗੁਰੂ) ਵਲ ਲਾ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਮੇਲ ਹੋ ਜਾਏਗਾ। ਉਹ ਬੀ ਚੇਤਨ ਹੈ, 'ਪ੍ਰੇਯ' ਸਰੂਪ ਹੈ, ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਬੀ ਉਸੇ ਦੀ ਚੇਤਨ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ 'ਪ੍ਰੇਮ' ਦੀ ਅੰਸ਼ ਹੈ। ਜਦ ਅਸਾਂ ਜੀਉਂਦਾ ਸਾਧਨ ਸਾਧਿਆ, ਅਰਥਾਤ ਆਪਣੇ ਕੁਦਰਤੀ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਸੁਭਾਵ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਵਲੋਂ ਹਟਾ ਕੇ ਉਸ ਵਲ ਲਾ ਲਿਆ ਤਾਂ ਮੇਲ ਹੋ ਜਾਏਗਾ, ਜੋਗ ਜੁੜਨ ਨੂੰ ਯਾ 'ਮੇਲ' ਨੂੰ ਆਖਦੇ ਹਨ। ਸੋ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਏਹ ਜੋਗ ਸਿਖਾਲਦੇ ਹਨ[1]। ਐਉਂ ਦਿਨ ਰਾਤ ਊਠਤ ਬੈਠਤ ਸੋਵਤ ਜੁੜੇ (ਜੋਗ ਵਿਚ) ਹੀ ਰਹੀਦਾ ਹੈ। ਨਾਲੇ ਜੁੜੇ ਰਹੀਦਾ ਹੈ, ਨਾਲੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਓਹ ਕੰਮ ਕਾਜ ਕਰੀਦੇ ਹਨ ਜੋ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦੀ ਆਗਜਾ ਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਾਡੀ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਹੀਂ

---

1. ਬਾਬਾ ਜੁਗਤਾ ਜੀਉ ਜੁਗਹ ਜੁਗ ਜੋਗੀ ਪਰਮ ਤੰਤ ਮਹਿ ਜੋਗੀ॥ (ਆਸਾ ਮ: ੧, ਪੰਨਾ ੩੬੦) ਭਾਵ ਏਹ ਹੈ ਕਿ ਨਿਰਾ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਜੁੜਨਾ ਜੋਗ ਨਹੀਂ, ਪਰਮ ਤਤ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਿਚ ਜੁੜਨਾ ਜੋਗ ਹੈ।
ਪੁਨ:- ਪ੍ਰਾਨੀ ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਪਗ ਲਾਗੋ॥ (ਪਾ:੧੦)
ਪੁਨਾ:- ਜਿਨ ਪ੍ਰੇਮ ਕੀਓ ਤਿਨ ਹੀ ਪ੍ਰਭੁ ਪਾਇਓ॥ (ਪਾ: ੧੦)

ਹੁੰਦੀ, ਪਰ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਐਉਂ ਦਾ 'ਜੋਗ' **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਬਨ ਤੇ ਘਰ ਨੂੰ ਇਕ ਤੁੱਲ ਕਰਵਾਕੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪੇ ਪੂਰਨ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪੇ ਮਹਿਮਾਂ ਕਰਦੇ ਹਨ:- 'ਜਿਤ ਘਰੁ ਬਨੁ ਸਮਸਰਿ ਕੀਆ ਤੇ ਪੂਰੇ ਸੰਸਾਰ'।

ਵੈਦ ਜੀ— ਸ੍ਰੀ ਜੀ! ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ (ਅਰਥਾਤ ਆਪਣੀ ਹਉਂ, ਸਰੀਰ ਤੇ ਇਸਤ੍ਰੀ ਪੁਤ੍ਰ ਧਨ ਆਦਿ) ਨਾਲੋਂ ਪਿਆਰ ਉੱਠਕੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੇ - ਜਿਸਨੂੰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕਿਹਾ ਜੇ - ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਪੈ ਜਾਵੇ, ਇਹ ਬੜਾ ਕਠਨ ਕੰਮ ਹੈ। ਕੀਹ ਇਸ ਲਈ ਪ੍ਰਾਣਾਯਾਮ, ਧਾਰਨਾ ਧਿਆਨ ਆਦਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ?

(ਸਤਿਸੰਗ)

ਦਾਤਾ ਜੀ— **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** 'ਦੁਖ ਦਾਰੂ' ਆਖਦੇ ਹਨ। ਦੁੱਖ, ਜਿਸ ਤੋਂ ਲੋਕ ਡਰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਦਾਰੂ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਦੁੱਖ ਦਿੱਸਣ ਵਾਲੇ (ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ) ਤੋਂ ਵੈਰਾਗ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਧਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਨਵੀਂ ਸ਼ੈ ਬਣਾਈ ਹੈ 'ਸਤਿਸੰਗ', ਜੋ ਦੁਖੀ ਨੂੰ ਦੁਖ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਮੋਹ ਵਲੋਂ ਧੂਹ ਕੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੇ ਵਲ ਖਿੱਚ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਕਾਕੀ— ਸੱਤਿ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਸ੍ਰੀ ਜੀ! **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਅਸਾਂ ਦੇਖੇ ਨਹੀਂ, ਸਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ 'ਸਤਿਸੰਗ[1]'ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿਖਾਲਦਾ ਹੈ?

(ਪਿਆਰ-ਯਾਦ-ਪ੍ਰੇਮ)

ਦਾਤਾ— ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰੇਮ ਨੂੰ ਸਮਝੀਏ ਕਿ ਕੀਹ ਸ਼ੈ ਹੈ? ਪ੍ਰੇਮ ਜੋ ਆਦਰਸ਼ਕ ਹੈ, ਅਰਥਾਤ ਜੋ ਨਿਰੋਲ ਰੂਹਾਨੀ ਯਾ ਆਤਮਾ ਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾਂ ਵਿਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਅਜੇ ਅਸੀਂ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਰਹੇ। ਪਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਨਾਲ ਜੋ ਮੋਹ ਸਾਡਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗੇਰੀ ਗੱਲ ਸਮਝਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੀਏ। ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਪਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਲਈ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਧੂਹ ਯਾ ਖਿੱਚ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਖਿੱਚ ਜਾਂ ਧੂਹ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ

1. ਉਹ ਸੰਗ ਜੋ 'ਸੱਚ' ਵਿਚ ਲੈ ਜਾਵੇ, ਸਤਿ ਪੁਰਖ ਦਾ ਸੰਗ।

ਕਿ ਪਿਆਰਾ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਵਿਛੁੜੇ ਨਾ, ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਉਹਲੇ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਹਰਦਮ ਦਿਸਦਾ ਰਹੇ। ਜਦੋਂ ਪਿਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਅੱਖਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਦਮ ਲਈ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਉਹਲੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਂਦੀਆਂ ਤੇ ਜੇ ਕਦੇ ਪਿਆਰਾ ਵਿਛੁੜ ਜਾਵੇ ਤਦ ਦਿਲ ਉਸਨੂੰ ਵਿਸਾਰਦਾ ਨਹੀਂ, ਹਰ ਵੇਲੇ ਅੰਦਰ ਧੂਹ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਯਾਦ ਅੰਦਰ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਅਰਥ ਇਹ ਕਿ 'ਪਿਆਰਾ' ਇਕ ਦਮ ਲਈ ਭੁੱਲਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਲਓ ਹੁਣ ਸਾਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਸਮਝ ਪੈ ਗਈ ਕਿ (1) ਪਿਆਰੇ ਦੇ ਮੇਲ ਵੇਲੇ ਅੱਖੀਆਂ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਪਰੇ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦੀਆਂ ਤੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਆਨੰਦ ਭਰਪੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ (2) ਵਿਛੋੜੇ ਵੇਲੇ ਪਿਆਰੇ ਦੀ 'ਯਾਦ' ਅੰਦਰੋਂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਤੇ ਮਨ ਵਿਚ ਖਿੱਚ ਯਾ ਧੂਹ ਪੈਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ 'ਪਿਆਰ' ਦਾ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਰੂਪ ਹੈ ਜਿਸ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਬਿਨਾਂ ਸੰਸੇ ਸਾਫ਼ ਸਾਫ਼ ਸਮਝ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਪਿਆਰ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਯਾ ਪਿਆਰ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਹੋਣਾ ਯਾ 'ਪਿਆਰ' ਦਾ ਰੂਪ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਾਡੀ ਸਮਝ ਹੁਣ ਸਮਝ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਕੀ ਸ਼ੈ ਹੈ? ਉੱਤਰ-ਯਾਦ। (ਦੇਖੋ ਪੰਨਾ 89 ਤੇ ਕਵਿਤਾ 'ਨ ਹੋਇ ਉਹਲੇ'-ਸੰਪਾਦਕ)

'ਸਤਿਸੰਗ' ਸਿਖਾਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਉਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦੀਹੰਦਾ ਨਹੀਂ, ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਇਉਂ ਖਿਆਲ ਕਰੋ ਕਿ ਉਸ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਵਿਛੋੜਾ ਹੈ ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਜਗਤ ਦੇ ਪਿਆਰ ਤੋਂ ਸਮਝ ਆ ਚੁਕੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਛੋੜੇ ਵਿਚ ਪਿਆਰੇ ਦੀ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਿਆ ਕਰਦੀ ਤੇ ਧੂਹ ਪਿਆ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸੋ ਜੇ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਵਿਛੁੜਿਆ ਸਮਝਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਿਆ ਕਰੀਏ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਹਰਦਮ ਪਕਾਈਏ ਤਦ ਸਾਨੂੰ ਉਸਦੀ ਧੂਹ ਯਾ ਖਿੱਚ ਪਵੇਗੀ। ਇਹ ਧੂਹ (ਖਿੱਚ) ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਸਰੂਪ ਸਾਡੀ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਵਿਛੋੜੇ ਵੇਲੇ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਯਾਦ ਦੇ ਪੱਕਿਆਂ ਮਾਨੋਂ ਪ੍ਰੇਮ ਲੱਗ ਪਿਆ ਯਾ ਯਾਦ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਪਲਟ ਗਈ। ਜਿਵੇਂ ਬੋੜ੍ਹ ਤੋਂ ਬੀਜ ਤੇ ਬੀਜ ਤੋਂ ਬੋੜ੍ਹ ਤਿਵੇਂ ਪ੍ਰੇਮ ਤੋਂ ਯਾਦ ਤੇ ਯਾਦ ਤੋਂ ਪ੍ਰੇਮ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਇਹ ਪ੍ਰੇਮ ਵਧੇਗਾ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ ਬੀ ਸਾਡੀ ਧੂਹ ਪਵੇਗੀ। ਉਹ ਕਿਉਂ? ਉਸ ਲਈ ਇਕ ਹੋਰ ਨਿਯਮ ਹੈ, ਉਹ ਸਮਝ ਲਓ। ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਸਦਾ ਯਾਦ ਕਰੋਗੇ ਉਸ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਯਾਦ ਆਓਗੇ। ਇਉਂ ਸਦਾ

ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਆਉਣਗੇ। ਲਓ ਮੈਂ ਫੇਰ ਦੁਹਰਾਂਦਾ ਹਾਂ:-

ਜਦੋਂ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਅੱਠ ਪਹਿਰ ਦੀ ਯਾਦ ਪਿਆਰੇ ਜੀ ਲਈ ਵੱਸ ਪਈ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟ ਸਰੂਪ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮ ਮਾਨੋ ਸੁਰਜੀਤ ਹੋ ਪਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਯਾਦ ਜਦ ਨਿਰੰਤਰ ਹੋ ਜਾਏਗੀ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰੀਤਮ ਦੀ ਖਿੱਚ ਯਾ ਧੂਹ ਪੈਦਾ ਕਰੇਗੀ ਤੇ ਉਹ ਧੂਹ ਜਦ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੋ ਜਾਏਗੀ ਤਦੋਂ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਬੀ ਸਾਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨਗੇ ਅਰ ਖਿਚ ਖਾਣਗੇ। ਫੇਰ ਉਹ ਵਡੇ ਹਨ, ਸਮਰਥ ਹਨ, ਸਾਨੂੰ ਖਿੱਚਣਗੇ। ਅਸੀਂ ਛੋਟੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਹਲਕੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਖਿੱਚੇ ਜਾਵਾਂਗੇ ਤੇ ਪਿਆਰੇ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲਾਂਗੇ। ਮੇਲ ਹੋ ਗਿਆ, ਯੋਗ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਉਂ ਦੀਆਂ ਮੱਤਾਂ ਦੇ ਦੇਕੇ ਅਣਡਿੱਠੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਸਤਿਸੰਗ ਮੇਲ ਕਰਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਕਾਕੀ— ਹਰ ਵੇਲੇ ਦੀ ਯਾਦ ਅਣਡਿੱਠੇ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** (ਵਾਹਿਗੁਰੂ) ਲਈ ਅੰਦਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਣੀ ਬੀ ਔਖਾ ਜਿਹਾ ਕੰਮ ਹੈ।

ਦਾਤਾ— ਹੈ ਤਾਂ ਸਹੀ, ਪਰ ਜੀਕੂੰ ਇਕ ਫੁੱਟੀ ਭਰ 'ਜਾਗ' ਨਾਲ ਮਣ ਦੁੱਧ ਜੰਮ ਜਾਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਤਿਸੰਗ ਇਕ ਕਣੀ ਨਾਲ[1] ਇਹ ਕਾਰਜ ਸਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਣਕਾ ਬਹੁਤ ਅਮੋਲਕ ਹੈ।

"ਕਿਨਕਾ ਏਕ ਜਿਸ ਜੀਅ ਬਸਾਵੈ॥
ਤਾਕੀ ਮਹਿਮਾ ਗਨੀ ਨਾ ਆਵੈ॥"
(ਸੁਖਮਨੀ)

(ਬਾਣੀ)

ਅਤੇ ਉਹ ਕਣੀ ਇਉਂ ਅੰਦਰ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਸਤਿਸੰਗ ਨੂੰ ਮਿਲੋ, ਉੱਥੇ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦਾ ਪਿਆਰ ਡੁਲ੍ਹ ਡੁਲ੍ਹ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, 'ਜੇਹੀ ਸੰਗਤ ਤੇਹਾ ਫਲ'। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਤੇ ਮੇਲ ਨਾਲ ਓਹੋ ਰੰਗ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਫੇਰ ਸਤਿਸੰਗ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ

1. ਗੁਰਮੁਖਿ ਕੋਟਿ ਉਧਾਰਦਾ ਭਾਈ ਦੇ ਨਾਵੈ ਏਕ ਕਣੀ॥
(ਸੋ: ਮ: ੫, ਪੰਨਾ-੬੦੮)

ਕੀਰਤਨ ਸਿਰ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਕਰਮ ਹੈ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਪਿਆਰੇ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਅੰਦਰ ਵੜਦੀ ਹੈ। ਫੇਰ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਨੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਰੰਗ ਵੱਲੋਂ ਕੱਚੇ ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਬੇਆਸਰੇ ਨਹੀਂ ਛਡਿਆ, ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮ ਰੰਗ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪੱਕੇ ਹੋਏ ਮਨ ਤੋਂ 'ਬਾਣੀ' ਉਚਾਰੀ ਹੈ। ਉਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਹਿਮਾਂ, ਉਸਤਤਿ, ਪਿਆਰ, ਬਿਰਹੋਂ ਤੇ ਹੋਰ ਸੁੰਦਰ ਭਾਵ ਐਸੇ ਪੱਕੇ ਰੰਗ ਨਾਲ ਭਰੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦ ਉਸ ਪੱਕੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ, ਚਾਹੇ ਚੁੱਪ ਚਾਹੇ ਬੋਲ ਕੇ, ਚਾਹੇ ਗਾਉਂਕੇ, ਚਾਹੇ ਸੁਣ ਕੇ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਘੁੱਟ ਭਰੋ ਸਾਂਈ ਦੀ ਯਾਦ ਅੰਦਰ ਜਾਗਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਨਾ ਜਾਂ ਆਪ ਕਰਨਾ, ਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨਾ ਯਾ ਵਿਚਾਰਨਾ ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਦੀ ਯਾਦ ਵੱਲ ਧ੍ਰੂਹਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।

(ਨਾਮ)

ਸੋ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੰਗ ਜਮਾ ਕੇ ਸਤਿਸੰਗ ਸਾਨੂੰ ਸੁੰਞੇ ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਬਾਹੁਲੀਆਂ ਮਾਰ ਮਾਰਕੇ ਤਬਾਹ ਹੋ ਜਾਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਛੱਡ ਦਿੰਦਾ, ਸਗੋਂ ਬਾਣੀ ਦਾ ਰਸ ਪਾਕੇ ਸਾਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਯਾਦ ਇਕ ਸੂਖਮ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਤੇ ਅਸੀਂ ਅਸਥੂਲ ਦੇਹ ਵਾਲੇ ਹਾਂ। ਅਸਥੂਲ ਦੇਹ ਦੇ ਸੁੱਖਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਦਿਨ ਰਾਤ ਲੱਗਣ ਕਰਕੇ ਅਸੀਂ ਅਸਥੂਲਤਾ ਵਿਚ ਪਰਪੱਕ ਹਾਂ ਤਾਂ ਤੇ ਯਾਦ ਨੂੰ ਬੀ ਅਸਥੂਲਤਾ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੀਏ। ਸੋ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਅਰਥਾਤ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਨਾਮ ਦਸ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੀਭ ਉਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਰੱਖਕੇ ਤੇ ਮਨ ਵਿਚੋਂ ਖਿਆਲ ਨੂੰ ਉਸ ਪਾਸੇ ਕਰਕੇ ਉਸ ਭਾਵ ਨਾਲ, ਜੋ ਬਾਣੀ ਦੇ ਪਾਠ ਕੀਰਤਨ ਨੇ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਸਾਂਈਂ ਨੂੰ ਜਪੀਏ! ਇਹ ਪ੍ਰੇਮ ਸੰਦੇਸਾ ਹੈ ਜੋ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਹਨ! ਇਸ ਨੂੰ ਉਹ ਆਪ 'ਸੱਚਾ ਸੋਹਿਲਾ' ਆਖਦੇ ਹਨ, **'ਏਹੁ ਸਾਚਾ ਸੋਹਿਲਾ ਸਾਚੈ ਘਰਿ ਗਾਵਹੁ॥'**(ਪੰਨਾ-922) ਇਸ ਸੋਹਿਲੇ ਦਾ ਰੂਪ 'ਨਾਮ' ਜਾਂ 'ਸ਼ਬਦ' ਹੈ। **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ **'ਏਹੁ ਸੋਹਿਲਾ ਸਬਦੈ ਸੁਹਾਵਾ'**(ਪੰਨਾ-919) ਐਉਂ ਇਸ ਸੋਹਿਲੇ ਨਾਲ ਯਾਦ ਦਾ ਸੂਖਮ ਭਾਵ ਜੀਭ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਕੇ ਉਠਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਮਨ ਵਿਚ ਵੜਦਾ ਯਾਦ ਬਣਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ 'ਨਾਮ ਦਾ ਸਿਮਰਨ' ਆਖਦੇ

ਹਨ। ਜਪ ਤੋਂ ਸਿਮਰਨ ਆਪੇ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਐਥੋਂ ਤਾਈਂ ਕਿ ਨਿਰੋਲ ਯਾਦ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਯਾਦ ਵਿਚੋਂ ਖਿੱਚਤੇ ਖਿੱਚ ਤੋਂ ਪੱਕੇ ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਚ ਪਲਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਬਣਕੇ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਅਨੁਗ੍ਰਹ ਨਾਲ ਖਿੱਚ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮੇਲ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਜੋਗ ਸੰਪੂਰਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਪਿਆਰ ਲੱਗਾ ਪਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਵਲੋਂ ਯਾਦ ਦੇ ਵਸੀਲੇ ਮਨ ਦਾ ਰੁਖ ਮੋੜ ਲਿਆ ਸੀ, ਮੂੰਹ ਮੋੜਦਿਆਂ ਹੀ ਅਸਾਂ ਉਸ ਵਲੋਂ ਸੰਨਜਾਸ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਵੀਚਾਰ ਕਰੋ ਕਿ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਸਾਰੇ ਕੁਝ ਨੂੰ ਬਿਨਸਣਹਾਰ ਜਾਣ ਕੇ ਅੰਦਰੋਂ ਤਿਆਗਦੇ ਹਾਂ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ, ਅਤੇ ਦੂਸਰਿਆਂ ਦੇ ਸੁਖ ਲਈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ, ਪਹਿਲੋਂ ਓਪਰੇ ਜਾਣਦੇ ਸਾਂ, ਲਗਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅਮਲੀ ਸੰਨਜਾਸੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਨਹੀਂ? ਆਪ ਪ੍ਰੀਤ-ਜੋਗ ਦਾ ਸੁਖ ਅੰਦਰ ਮਾਣਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸੰਨਯਾਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਸਾਰੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ, ਜੋ ਆਪਣੇ ਹਮਸਾਏ ਹਨ, ਜੋ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਖਲਕ-ਹਨ, ਜਾਂ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦੇ ਸਾਜੇ ਹੋਏ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਭਰਾ ਹਨ, ਸੁਖ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਸਹਿ ਸੁਭਾ। ਇਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਆਖਦੇ ਹਾਂ 'ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ', ਟੇਕ ਸਾਡੀ ਨਾਮ ਤੇ, ਧਿਆਨ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਉੱਤੇ, ਐਉਂ ਜੁੜੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਅਬਿਨਾਸ਼ੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਨਾਲ। 'ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ' ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਵ ਹੋਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਸਾਡੇ ਸੰਨਜਾਸ ਦੇ ਸੁਭਾਵ ਕਰਕੇ। ਐਉਂ ਆਪ ਬੀ ਸੁਖੀ, ਜੀਉਂਦੇ ਜੀ ਸੁਖੀ, ਨਕਦੋ ਨਕਦ ਸੁਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ; ਜੋ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਸੀ, ਸਾਥੋਂ ਦੁਖੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਪਰ ਸੁਖ ਪਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਸੋ 'ਲੋਕ ਸੁਖੀ ਪਰਲੋਕ ਸੁਹੇਲੇ' ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ।

ਅਸੀਂ ਇਉਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰੋਂ 'ਪ੍ਰੇਮ' ਸਰੂਪਤਾ ਨੂੰ ਮੋਹ ਕਹਿ ਕਹਿਕੇ ਕੱਟਣ ਦੀ ਥਾਂਵੇਂ ਸਫਲ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਪਰਮ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਕੇ। ਫੇਰ ਸੰਨਜਾਸੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਹੁਕਮ ਪਛਾਣਨ ਨਾਲ ਹਉਂ ਦੇ ਕੱਟੇ ਜਾਣ ਕਰਕੇ[1] ਤੇ ਗਜਾਨਵਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ, ਹਉਂ ਦੇ ਦੂਰ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ੁਧ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਇਹ ਗੱਲ ਕੁਛ ਹੋਰ ਹੋ ਕੇ ਮੁੱਕੀ ਤਾਂ ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨੇਤ੍ਰ

1. ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੈ ਜੇ ਬੁਝੈ ਤ ਹਉਮੈ ਕਹੈ ਨ ਕੋਇ॥ (ਜਪੁਜੀ)

ਬੰਦ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ ਅਰ ਸਾਰੇ ਕਿਸੇ ਐਸੇ ਰਸ ਵਿਚ ਨਿਮਗਨ ਸਨ ਕਿ ਜਿਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਡਿੱਠਾ ਯਾ ਸੁਣਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦਾਤਾ ਜੀ ਬੀ ਸਮਝਦੇ ਸਨ, ਆਪਣੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਮਗਨ ਹੋ ਗਏ।

ਦਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਦਾ ਫਲ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਕਾਕੀ, ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਵੈਦ ਤੇ ਵਿਦ੍ਵਾਨ ਵੈਦ-ਤ੍ਰਿਯਾ ਤ੍ਰੈਏ ਜਣੇ ਉਸ ਰਸ ਤੇ ਟੁਰ ਪਏ, ਜਿਸ ਦਾ ਕਥਨ ਰਾਜਾ ਜੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਇਸ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕੀਤਾ। ਹੁਣ ਰੰਗ ਜੰਮਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਮਾਂ ਬੀਤਦਾ ਗਿਆ, ਖਬਰੇ ਮਾੜੀ ਵਿਚ ਦਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਵਰ੍ਹਾਂ ਲੰਘ ਗਿਆ ਕਿ ਘੱਟ ਵੱਧ, ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਇੰਨੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਕੀਹ ਕੁਛ ਹੋਇਆ? ਕੀਹ ਰਾਜਾ ਜੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਜੀ ਆਪਣੀ ਮਹਿਮਾ ਤੇ ਪਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਦੇ ਰਸ ਵਿਚ ਮਗਨ ਹੋ ਗਏ ਹਨ? ਨਹੀਂ, ਮਾੜੀ ਵਿਚ ਸਤਿਸੰਗ ਦਾ ਮੰਡਲ ਬਣ ਗਿਆ। ਕੋਈ ਪੰਝੀ ਕੁ ਸਰੀਰ ਇਸ ਸੁਖ ਦੇ ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਰਾਜਾ ਜੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਜੀ ਥਲ ਦੇ ਇਸ ਸਿਰੇ ਤੋਂ ਪਰਲੇ ਸਿਰੇ ਤਕ ਤੇ ਇਧਰ ਸ਼ਾਹ ਜੀਉਣੇ ਤੇ ਹੋਰ ਪਰੇ ਝੰਗ ਤਕ ਕਈ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰ ਨਿਕਲੇ ਤੇ ਤਪਤ ਹਿਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਠਾਰਦੇ ਫਿਰੇ। ਇਸ ਇਕ ਵਰ੍ਹੇ ਵਿਚ ਝਨਾਂ ਤੇ ਜੇਹਲਮ ਦੇ ਇਸ ਟੁਕੜੇ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ, ਜਿਥੇ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਆਪ ਮੁਰਦਾ ਲੋਥ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿਚ ਬੰਨੇ ਆ ਲਗੇ ਸਨ, ਤ੍ਰੈ ਕੁ ਸੌ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜੀਵਨ, ਆਤਮ ਜੀਵਨ ਹਾਂ, ਹਾਂ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਜੀਉਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਲਹਿਰ ਦੇ ਪੈਦਾ ਕਰਨਹਾਰੇ ਹੋ ਗਏ। ਪਰੰਤੂ ਹੁਣ ਨੌਕਰੀ ਬਦਲਦੀ ਹੈ, ਸੁਪਨ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਰ ਰਾਜਾ ਜੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕਦੇ **'ਰਾਜਾ ਜੀ'** ਤੇ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਆਖਦੇ ਹਨ, ਸੈਨਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਕਿ "ਮੇਰੇ ਪਿਆਰੇ! ਜਿਥੋਂ ਮੁੰਢ ਲੱਗਾ ਸੀ, ਉਹ ਥਾਂ ਬੰਜਰ ਪਿਆ ਹੈ, ਵਾਗਾਂ ਮੋੜ ਅਤੇ ਉਸ ਊਖਰ ਥਾਂ, ਜਿੱਥੇ ਤੇਰੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਲਹੂ ਦੇ ਟੇਪੇ ਡਿਗੇ ਸਨ, ਜਾਹ ਦੇਖ ਕਿ ਬਿਰਹੋਂ ਨੇ, ਹਾਂ ਬਿਰਹੋਂ ਸੁਲਤਾਨ ਨੇ ਮੋਹ ਮਮਤਾ ਦੇ ਆਸਰੇ ਹੀ ਹਲ ਵਾਹ ਕੱਢਿਆ ਹੈ। ਤੂੰ ਓਥੇ ਪਹੁੰਚ ਅਰ ਬੀਜ ਕੇਰ ਤਾਂ ਜੋ ਫਸਲ ਤਿਆਰ ਹੋਵੇ ਜੋ ਮੈਂ ਆਪਣੇ 'ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ' ਦੇ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਬੋਹਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਾਂ, ਖੋਟੇ ਖ਼ਰੇ ਹੋ ਕੇ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਦਾਖਲ ਹੋਣ।"

'ਦਾਤਾ ਜੀ' ਤਾਂ ਲੋਕੀਂ ਆਖਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਇਹ ਸੁਣਕੇ ਖੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੁੰਦੇ। ਉਹ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਜੀ ਦਾ ਸਿਪਾਹੀ ਅਖਾ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਸਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਤਾਂ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦੀ ਸੁਰਤ ਦੀ ਤਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਤਾ ਕੇਵਲ ਹੁਕਮ ਮਾਤ੍ਰ ਸੀ। ਅੱਜ ਉਹ ਪਿਆਰੇ ਜੀ ਉਹੋ ਆਪਣਾ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਵਾਲਾ ਖ਼ੂਨ ਲਿਬੜਿਆ, ਪਰ ਹੁਣ ਧੋਤਾ ਹੋਇਆ ਚੋਲਾ ਤੇ ਉਹੋ ਦਸਤਾਰਾ ਸਜਾਈ, ਸੋਟਾ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜੀ, ਨਦੀ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ, ਬਜਰੇ ਵਿਚ ਖੜੇ ਸਨ। ਉਹ ਭੂਰੇ ਤੇ ਪਰਾਲੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੱਬੇ ਆਏ ਸਨ ਧਰੀ ਪਈ ਹੈ। ਦੋ ਮੁਹਾਣੇ ਬਜਰੇ ਨੂੰ ਰੱਸੇ ਪਾ ਕੇ ਉੱਪਰ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ ਖੜੇ ਸਨ। ਤ੍ਰੈ ਸੌ ਨੇਕ ਰੂਹਾਂ, ਤ੍ਰੈ ਸੌ ਓਹ ਮੰਦੇ ਜੋ ਬੰਦੇ ਬਣਾਏ ਗਏ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦੀ ਖਿੱਚ ਲਹਿਰੇ ਲੈ ਰਹੀ ਹੈ, ਜੋ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਪਕਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਉਸ ਪਿਆਰੀ ਸੂਰਤ ਵੱਲ ਤੱਕ ਰਹੇ ਹਨ, ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਮੁਰਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਰੌ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਅੱਜ ਟੁਰ ਚੱਲੀ ਹੈ। ਹਾਂ, ਜਿਸ ਦਾਤੇ ਨੇ ਮੌਤ ਦੀ ਘਾਟ ਤੇ ਸੁੱਤੇ ਪਿਆਂ ਨੂੰ ਜਗਾ ਕੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਮੰਜ਼ਲ ਦੇ ਰਸਤੇ ਪਾਇਆ, ਅੱਜ ਵਿਦਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਛੇ ਸੌ ਅੱਖਾਂ ਤ੍ਰਪ ਤ੍ਰਪ ਪਿਆਰ ਦੇ ਹੰਝੂ ਕੇਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਆਹ ਝਨਾ ਨਦੀ! ਤੂੰ ਅੱਜ ਚੰਦ੍ਰਭਗਾ ਹੋ ਗਈ, ਤੂੰ ਧੰਨੀ ਹੋ ਗਈ, ਜਿਸ ਦੇ ਨਿਰਜਿੰਦ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਾਲੇ ਜਲ ਦੇ ਛੇ ਸੌ ਟੇਪੇ ਦਮਬਦਮ ਤੇ ਨਵੇਂ ਤੋਂ ਨਵੇਂ ਕਿਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਤੇਰੇ ਬਰਫਾਨੀ ਠੰਢੇ ਪਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਚਸ਼ਮਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਆ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਸਾਡੀ ਰੂਹਾਨੀ ਨਿੱਘ ਨਾਲ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਹੋ ਜਾਓ ਤੇ ਜਾਗ ਉਠੋ।

ਬਜਰਾ ਟੁਰ ਪਿਆ, ਤ੍ਰੈ ਸੌ ਸੀਸ ਨਿਉਂ ਗਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਵਿਕ ਚੁਕਾ ਸਿਰ, ਜੋ ਬਜਰੇ ਵਿਚ ਅਡੋਲ ਖੜਾ ਪਿਆਰ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹੈ, ਤ੍ਰੈ ਸੌ ਹਿਰਦੇ ਦੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕਾਂਪ ਨਹੀਂ ਖਾ ਰਿਹਾ-ਸੰਗਤ ਜਾਣ ਕੇ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਜਾਣਕੇ, ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਝੁਕ ਗਿਆ ਹੈ। ਤ੍ਰੈ ਸੌ ਤੇ ਇਕ ਸਿਰ ਪਰਸਪਰ ਝੁਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਸੀਸਾਂ ਵਿਚ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦਾ ਪਿਆਰ ਲਹਿਰੇ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ।

5.

ਪੰਡਤਾਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਮਾਂ ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਅੱਧੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਚਿਹਰਾ ਝੁਰ ਗਿਆ ਹੈ, ਅੱਖਾਂ ਥੱਲੇ ਲਹਿ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਬਿਰਹਾ ਘਟਿਆ ਨਹੀਂ, ਅਜ ਫੇਰ ਹਾਵੇ ਭਰ ਰਹੀ ਹੈ:-

ਪੰਡਤ ਜੀ! ਮੈਂ ਤਾਂ ਮੂਰਖ ਮਮਤਾ ਦੀ ਮਾਰੀ ਨੇ ਰੋ ਰੋ ਆਪਾ ਵੰਞਾ ਲੀਤਾ, ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਸਿਆਣੇ ਸੀ। ਵਰ੍ਹਾ ਰਾਤੀਂ ਬੀਤ ਗਿਆ; ਤੁਸਾਂ ਬੀ ਹਾਵਿਆਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਸਰੀਰ ਅੱਧਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ, ਘਰ ਵਿਚੋਂ ਚਾਉ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਪੱਤਰਾ ਵਾਚ ਗਏ। (ਉੱਪਰ ਤੱਕ ਕੇ), ਧੀਏ! ਸਾਨੂੰ ਕਿਉਂ ਰੁਲਾ ਗਈਓਂ! ਹੇ ਮੇਰੇ ਘਰ ਦੀ ਬੋਲਦੀ ਬੁਲਬੁਲੇ ਤੇ ਕੂਕਦੀ ਕੋਇਲੇ! ਜੇ ਇਉਂ ਮੋਹ ਤੋੜਨਾ ਸੀ ਤਾਂ ਪਿਆਰ ਕਿਉਂ ਪਾਇਆ ਸੀ? ਲਾਲੀਏ! ਮੇਰੀਆਂ ਆਂਦਰਾਂ ਕਲਪ ਕਲਪਕੇ ਸੜ ਲੱਥੀਆਂ, ਤੈਨੂੰ ਕਿਤੇ ਧੂਹ ਨਹੀਂ ਪਈ? ਜ਼ਰੂਰ ਇਸ ਮਨੁੱਖ ਖਾਣੀ ਝਨਾਂ ਨੇ ਕਿਤੇ ਤੈਨੂੰ ਝੱਪ ਲਿਆ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਲਾਲੀ ਕਿਤੇ ਜੀਉਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਇਕ ਇਕ ਅੱਥਰ ਪੱਥਰ ਹੋ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਛਾਤੀ ਤੇ ਪੈਂਦੀ ਤੇ ਕਦੇ ਜਰ ਨਾ ਸਕਦੀ, ਮੈਂ ਵਲ ਜ਼ਰੂਰ ਧਾਈ ਕਰਦੀ। ਹਾਇ ਪਿਆਰੀ ਪਰਿਮਲਯਾ! ਤੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਮਰ ਚੁਕੀ ਹੈਂ। ਪੰਡਤ ਜੀ! 'ਧੀ', ਪੰਡਤ ਧੀ ਅਬਿਗਤ ਗਈ। ਕੀਹ ਅਜੇ ਬੀ ਆਸ ਹੈ ਕਿ ਜੀਉਂਦੀ ਹੈ? ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਸ ਵਿਚ ਸੰਸਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਮਰ ਚੁਕੀ ਹੈ। ਕੁਛ ਤਰਸ ਕਰੋ, ਪ੍ਰੇਤ ਹੋ ਕੇ ਪੀੜਾ ਭਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇਗੀ; ਭੋਹੇ ਜਾਓ, ਕ੍ਰਿਆ ਤਾਂ ਕਰਾ ਛੱਡੋ, ਡੋਲਦੀ ਤਾਂ ਨਾ ਫਿਰੇ। ਅਜੇ ਕਦ ਤਕ ਸੰਸਾ ਰਹੇਗਾ ਕਿ ਜੀਉਂਦੀ ਹੈ।

ਪੰਡਤ— ਪ੍ਰਿਯਾ! ਕੀ ਦੱਸਾਂ? ਪੰਜਾਬ ਭਰ ਵਿਚ ਢੂੰਡ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਪੂਰਬ ਦੇ ਤੀਰਥਾਂ ਤਕ ਟੋਲ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਬਨ ਕੰਦਰਾ ਭਾਲੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਅਜੇ ਪਾਪੀ ਮਨ ਆਸ ਨਹੀਂ ਛੋੜਦਾ। ਜੇਕਰ ਤੈਨੂੰ ਪਕ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਰ ਚੁਕੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪ੍ਰੇਤ ਕ੍ਰਿਯਾ ਕ੍ਰਾ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਮਾਵਾਂ ਨਾਲ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਬਹੁਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਕਿਤੇ ਸੁਪਨ ਦਰਸ਼ਨ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਏ?

ਮਾਂ— ਦਰਸ਼ਨ ਤਾਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਦਿਲ ਇਹੋ ਆਖਦਾ ਹੈ।

ਪੰਡਤ— ਚੰਗਾ।...ਅਹੋ ਦੈਵ! ਕਰਮ ਗਤਿ ਟਾਰੀ ਨਾ ਟਰੇ। ਮਨ ਵਿਚ ਕੀਹ ਸੀ, ਹੋ ਕੀਹ ਗਿਆ ਹੈ। ਧੀ ਨੇ ਗਾਰਗੀ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਯੱਸ਼

ਲੈਣਾ ਸੀ, ਧੀ ਨਿਮਾਣਿਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗਈ ਆਈ ਹੋ ਗਈ। ਮੇਰਾ ਘਰ ਸੁੰਞਾ ਕਰ ਗਈ। ਹੋਰ ਕੋਈ ਬਾਲ ਹੁੰਦਾ, ਚਿੱਤ ਕਿਸੇ ਆਸਰੇ ਸਹਾਰਾ ਖਾਂਦਾ। ਇਕ ਬੱਚੇ ਦੇ ਮਾਪੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਹਾਂ ਬੜੇ ਕਪਟੀ। ਕਿਤਨੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਘੋਖੇ, ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਸੁਪਨਾ ਤੇ ਰੱਸੀ ਵਿਚ ਸੱਪ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਤੇ ਮ੍ਰਿਗ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਦਾ ਭ੍ਰਮ ਪੜ੍ਹਿਆ ਤੇ ਪੜ੍ਹਾਇਆ, ਪਰ ਕਾਕੀ ਦਾ ਵਿਛੋੜਾ ਕੈਸਾ ਸੱਤਜ ਭਾਸ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੁਪਨੇ ਦੀ ਖੇਡ ਸੀ, ਗਈ, ਗਈ, ਪਰ ਪਾਪੀ ਮਨ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ, ਰੋਂਦਾ ਹੈ, ਹਾਵੇ ਭਰਦਾ ਹੈ। ਬਾਹਰ ਤਾਂ ਅਜੇ ਬੀ ਗਜਾਨ ਘੋਟ ਛੱਡੀਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਪੱਤ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ, ਪਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਹ ਨਿਰਾ ਹੱਠ। ਲੋਕੀਂ ਵੀ ਕੇਡੇ ਮੂਰਖ ਹਨ, ਮੇਰੀ ਕਹਿਣੀ ਵਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਧੀ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਗਜਾਨ ਵਿਚ ਝੱਲ ਗਿਆ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਚਿਹਰੇ ਵਲ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਤੱਕਦਾ ਕਿ ਅੱਧਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਸੁਭਾ ਵਲ ਨਹੀਂ ਕੋਈ ਵੇਖਦਾ ਕਿ ਹਾਸਾ ਰਿਹਾ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਦਾ ਉਦਾਸੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਵਰਤੋਂ ਵਲ ਨਹੀਂ ਤੱਕਦੇ ਕਿ ਸਾਡੇ ਘਰ ਸੱਤ ਸੌ ਪੁੱਤ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਸ਼ੋਕ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਦ ਮੈਂ ਆਖਦਾ ਹਾਂ! ਜਗਤ ਤ੍ਰੈ ਕਾਲ ਸੁਪਨਾ ਹੈ, ਸੁਪਨਾ ਕੀ, ਹੋਇਆ ਹੀ ਕਦੇ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਆਖਦੇ ਹਨ ਪੰਡਤ ਜੀ ਕੈਸੇ ਗਜਾਨੀ ਹਨ। ਓਹੋ, ਸੰਸਾਰ ਸਚਮੁੱਚ ਛਲ ਰੂਪ ਹੈ, ਮਿਥਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਸੰਸਾਰ ਮਾਇਆ ਮਿਥਿਆ ਹੈ ਮੇਰਾ ਗਜਾਨ ਬੀ ਮਿਥਜਾ ਹੈ।

ਪੰਡਤਾਣੀ— ਪਰ ਪੰਡਤ ਜੀ! ਆਖ਼ਰ ਮਰਨਾ ਹੈ ਅਸਾਂ ਬੀ, ਤੇ ਹੁਣ ਤਾਂ ਖ਼ਬਰੇ ਮਰੀਏ ਬੀ ਛੇਤੀ, ਮਨ ਦਾ ਹੁਲਾਸ ਤੇ ਹੁਸਨ ਤਾਂ ਰਹੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਜੀਵਨ ਦੀ ਡੋਰ ਨੂੰ ਇਹ ਸਰੀਰ ਇਸ ਹਾਲ ਕਿੰਨਾਂ ਕੁ ਚਿਰ ਚੰਬੜਿਆ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਫੇਰ ਕੀਹ ਹੋਊ? ਮਰ ਕੇ ਸਾਡਾ ਕੀਹ ਬਣੂੰ? ਭੈ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਨੌਕਰ ਚਾਕਰ ਹਨ, ਕੋਈ ਮੂੰਹ ਮੱਥੇ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਦੱਸੋ ਪੰਡਤ ਜੀ ਫੇਰ ਹੁਣ ਵਾਂਙ ਇਕੱਲ ਤਾਂ ਨਾ ਪਾੜ ਪਾੜ ਖਾਏਗੀ?

ਮੌਤ ਦਾ ਖਿਆਲ ਇਸ ਭੋਲੇ ਪਨ ਵਿਚ ਉਚਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਪੰਡਤ ਜੀ ਨੂੰ ਬੀ ਘਬਰਾ ਗਿਆ, ਕਲੇਜਾ ਬੈਠ ਗਿਆ; ਸਹਿਮ ਛਾ ਗਿਆ,

ਡੂੰਘੀ ਸੋਚ ਪੈ ਗਈ, ਕੀਤੇ ਕੁਕਰਮ ਤੇ ਦਿੱਤੇ ਦੁਖ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਫਿਰ ਗਏ। ਦੌਲਤ ਦੇ ਅੰਬਾਰ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਮੌਤ ਵੇਲੇ ਧਰੇ ਹੀ ਛੱਡ ਜਾਣੇ ਹਨ, ਇਹ ਭਾਵ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੋਂ ਫਿਰਕੇ ਕਲੇਜਾ ਹਿੱਲ ਗਿਆ। ਆਹ 'ਸੱਚ' ਤੂੰ ਨਿਡਰ ਤੇ ਅਛਿਪ ਹੈਂ! ਕਿੰਨਾਂ ਚਿਰ ਇਸ ਤੋਂ ਮਨ ਦਾ ਮੂੰਹ ਲੁਕਾਓ, ਕਦੇ ਨਾ ਕਦੇ ਝਲਕਾ ਦੇਵੇ ਹੀ ਦੇਵੇ। ਸੰਸਾਰ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਡਰਾਉਣਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਹਨੇਰਾ ਛਾ ਗਿਆ, ਇਕੱਲ ਦਿਸ ਪਈ। ਇਕੱਲ, ਹਾਂ ਇਕੱਲ, ਨਿਰੀ ਇਕੱਲ ਨਰਕ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਰਕ ਹੋ ਭਾਸੀ। ਪੰਡਤ ਜੀ ਘਬਰਾ ਗਏ, ਵਹਿਸ਼ਤ ਛਾ ਗਈ। ਹੁਣ ਆਪ ਨੂੰ ਦਾਤਾ ਜੀ ਯਾਦ ਆ ਗਏ, ਸੁੰਦਰ ਪਿਆਰਾ ਜੁਆਨ ਮੁੰਞ ਵਾਂਙੂ ਕੁਟੀਂਦਾ ਹੈ, ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਭੂਰਿਆਂ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਬਜਰੇ ਵਿਚ ਰੱਖਕੇ ਰੋੜ੍ਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਖ਼ੂੰਨ! ਹਾਂ ਦੈਵ! ਮੈਂ ਖ਼ੂਨੀ ਹਾਂ! ਖ਼ੂੰਨ ਉਂਞ ਪਚ ਗਿਆ ਸਹੀ, ਪਰ ਅੰਦਰ ਆਤਮਾ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਤਹਿ ਵਿਚ ਲੁਕਿਆ ਪਿਆ ਹੈ, ਚੋਭਾਂ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਅੱਜ ਫੇਰ ਸਾਮਰਤੱਖ ਆ ਹੋਇਆ ਹੈ'। 'ਮੈਂ ਖ਼ੂੰਨੀ ਹਾਂ' ਕਾਂਬਾ ਛਿੜ ਪਿਆ, ਹਨੇਰਾਂ ਹੋਰ ਡੂੰਘਾ ਹੋ ਗਿਆ, ਇਕੱਲ ਹੋਰ ਪੀੜਾ ਵਾਲੀ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਦਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਖ਼ੂੰਨ ਦਾ ਖਿਆਲ ਤ੍ਰਿਖੇ ਤੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਅਣਿਆਲੀਆਂ ਨੋਕਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬੀ ਤ੍ਰਿਖੇ ਚੁਭਣ ਵਾਲੇ ਉਲ੍ਹਾਮੇ ਦੀ ਸੂਰਤ ਬਣਕੇ ਲੱਗਾ ਵਿੰਨ੍ਹਣ ਤੇ ਸੱਲਣ। ਇਕੱਲ ਤੇ ਕੀਤੇ ਮਾੜੇ ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਪੱਛੋਤਾਵਾ, ਇਹ ਹੈ ਨਰਕ। ਹਾਂ ਹਾਂ! ਪੰਡਤ ਜੀ ਬੈਠੇ ਬੈਠੇ ਰੌਰਵ ਨਰਕ ਤੋਂ ਬੀ ਭੈੜੇ ਨਰਕ ਦੇ ਦੁਖ ਭੋਗ ਰਹੇ ਹਨ। 'ਹਾਂ ਮੈਂ ਖ਼ੂੰਨੀ?' ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਬਰੜਾ ਉੱਠੇ ਅਰ ਘੇਰਨੀ ਖਾ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਏ। ਕਲੇਜਾ ਟੁੱਟ ਗਿਆ, ਮੈਂ ਖ਼ੂੰਨੀ ਦੀ ਸੱਟ ਨੇ ਯਾਦ ਸੱਦ ਲਿਆਂਦੀ, ਯਾਦ ਨੇ ਕੁਕਰਮਾਂ ਦੀ ਪੋਥੀ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਭਿਆਨਕ ਸੂਰਤ ਉਸ ਸਾਂਈਂ ਲੋਕ ਦਾ ਖ਼ੂੰਨ ਸੀ। ਮਿੱਤ੍ਰ, ਪਿਆਰੇ, ਮਹਿਲ, ਮਿਲਖ, ਮਾਲ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੇ, ਪਰ ਕੁਕਰਮਾਂ ਦੀ ਯਾਦ, ਯਾਦ ਭੀ ਚੁਭਵੇਂ ਉਲ੍ਹਾਮਿਆਂ ਭਰੀ ਮਨ ਵਿਚ ਡੂੰਘੀ ਉੱਕਰੀ ਹੋਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਾਲ ਮਿਲਖ ਵਾਂਙੂ ਇਹ ਭੀ ਪਿੱਛੇ ਰਹਿ ਜਾਏ, ਪਰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ।

ਕੁਕਰਮ ਪਹਿਲੇ ਖਿਆਲ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਉਪਜਦੇ ਹਨ, ਫੇਰ ਸਰੀਰ ਨਾਲ ਕਰੀ ਦੇ ਹਨ, ਬਾਰ ਬਾਰ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸੁਭਾਵ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ,

ਕੀਤਿਆਂ ਦੀ ਯਾਦ ਅੰਦਰ ਥੱਲੇ ਲਹਿੰਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਸੰਸਕਾਰ ਬਣਕੇ ਅੰਦਰ ਲੁਕ ਬੈਠਦੀ ਹੈ। ਸੁਭਾਵ ਤੇ ਇਹ ਯਾਦ ਮਨ ਨਾਲ ਚੰਬੜ ਗਏ, ਤਦਰੂਪ ਹੋ ਗਏ, ਜਦੋਂ ਇਕੱਲ ਆਈ, ਭੈ ਪਿਆ, ਕਸ਼ਟ ਵਾਪਰਿਆ ਤਾਂ ਯਾਦ ਅੰਦਰੋਂ ਫੁੱਟ ਖਲੋਤੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵੱਢ ਵੱਢ ਖਾਣ ਲੱਗੀ। ਸੰਸਾਰ ਮਿਥਿਆ, ਤਿੰਨ ਕਾਲ ਮਿਥਿਆ, ਪਰ ਕੁਕਰਮਾਂ ਦਾ ਚਿੱਤਰ, ਜੋ ਮਨ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਥਾਂਵੀਂ ਚਿੱਤ੍ਰਿਤਿ ਹੋ ਗਿਆ, ਜਦੋਂ ਇਕੱਲ ਅਰ ਭੈ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋਵੇ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਹੋ ਕੇ ਮਗਰੋਂ ਨਹੀਂ ਹਟਦਾ! ਹੈ ਤਾਂ ਸੰਕਲਪ ਮਾਤ੍ਰ, ਪਰ ਹਾਇ! ਸੰਕਲਪ ਸਹੁਰਾ ਪੱਕ ਪੱਕਕੇ ਘੜੀ ਮੁੜੀ ਹੋ ਹੋ ਕੇ ਸੁਭਾਵ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਮਨ ਦੀ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ (ਸੁਭਾਉ) ਬਣ ਜਾਵਣ ਵਾਂਙੂ ਹੋ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਸੰਸਾਰ ਤਾਂ ਮਿਥਿਆ ਹੋ ਗਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੌਤ ਖੋਹ ਲੈਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਮਰਨ ਵੇਲੇ ਕੁਕਰਮਾਂ ਦੇ ਚੇਤੇ ਅੰਦਰ ਚਿੱਤ੍ਰਿਤਿ ਹੋਏ ਐਸੇ ਸਾਫ ਦਿੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੱਤ ਸੱਤ ਭਾਸਦੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੀਉਂਦੇ ਜੀ ਕਿਸੇ ਛੁਰੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕੱਪਿਆ। ਏਹ ਚਿੱਤ੍ਰ ਜਮ ਦੀ ਫਾਸ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਗਜ਼ ਨਾਲ ਨਾ ਮਿਣਿਆ ਤੇ ਮਪ ਮਪ ਕੇ ਕਿਸੇ ਕਾਤੀ ਨਾਲ ਨਾ ਕੱਟਿਆ।[1]

ਮਨਾਂ ਦੀਆਂ ਦਸ਼ਾਂ ਤਾਂ ਪਛਤਾਵੇ ਨੇ ਦੰਪਤੀ ਦੀਆਂ ਇਹ ਕਰ ਰਖੀਆਂ ਸਨ, ਉਂਵ 'ਪੰਡਤ ਜੀ ਮੂਰਛਿਤ ਹੋ ਗਏ' ਦਾ ਰੌਲਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਪੰਡਤਾਣੀ ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਨਾਲ ਘਰ ਗੂੰਜ ਉਠਿਆ, ਟਹਿਲਣਾਂ ਨੇ ਨੌਕਰ ਦੁੜਾਏ ਤੇ ਨੌਕਰ ਵੈਦ ਜੀ ਨੂੰ ਲੈ ਆਏ। ਹੁਣ ਦਾਰੂ ਮਿਲ ਰਹੇ ਹਨ, ਮਿੱਤ੍ਰ ਪਿਆਰੇ ਕੁਸ਼ਾਮਤੀ ਤੇ ਮਤਲਬੀ ਸੁਰਤ ਲੈਣ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਹੋਸ਼ ਆ ਗਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਕੋਈ ਰੋਗ ਥੋੜਾ ਸੀ? ਮਨ ਨੇ ਹਾਵਾ ਹੀ ਖਾਧਾ ਸੀ। ਪਰ ਹਾਇ! ਕਰਨੀ ਦਾ ਹਾਵਾ, ਕੀਤੀ ਦਾ ਉਲ੍ਹਾਮਾ ਤੇ ਕਰਤੂਤਾਂ ਦਾ ਪਛੁਤਾਵਾ ਕੀ ਸ਼ੈ ਹਨ? ਮਾਨੋਂ ਡੇਮੂੰਆਂ ਦੇ ਡੰਗ ਹਨ।

ਪੰਡਤ ਜੀ ਦੀ ਤਬੀਅਤ ਵੱਲ ਹੋ ਗਈ, ਪਰ ਮੀਆਂ ਬੀਬੀ ਦਾ ਮਨ ਹੋਰ ਸੱਟ ਖਾ ਕੇ ਹੋਰਵੇਂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਧੀ ਦੀ ਪੀੜ ਹੁਣ ਕੁਛ ਘੱਟ ਹੈ

1. ਇਸ ਫਾਸ ਦੇ ਕੱਟਣ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਇਹ ਹੈ :-
ਮਨੁ ਮੇਰੋ ਗਜੁ ਜਿਹਬਾ ਮੇਰੀ ਕਾਤੀ॥ ਮਪਿ ਮਪਿ ਕਾਟਉ ਜਮ ਕੀ ਫਾਸੀ॥
(ਆਸਾ ਨਾਮ:-੩, ਪੰਨਾ-੪੮੫)

ਕਿਉਂਕਿ 'ਆਪਣਾ' ਫਿਕਰ ਤੇ ਸਹਿਮ ਵਧੀਕ ਕੜੇ ਦਾ ਦੁੱਖ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਵੱਲ ਖਿੱਚਦਾ ਹੈ। ਸਮਾਂ ਹੁਣ ਪਛੋਤਾਓ ਵਿਚ ਲੰਘਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਸਦਮੇਂ ਨੂੰ ਪੰਦ੍ਰਾਂ ਕੁ ਦਿਨ ਲੰਘ ਗਏ ਹਨ। ਪੰਡਤ ਜੀ ਬਾਰੀ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਹਨ, ਪੰਡਤਾਣੀ ਕੋਲ ਬੈਠੀ ਹੈ ਅਰ ਅਨਪੜ੍ਹ ਪੰਡਤਾਣੀ ਆਪਣੇ ਕੰਠੋਂ ਹੀ ਬਿਨਾ ਸਮਝੇ ਗੀਤਾ ਪੜ੍ਹ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਆਪ ਸੁਣ ਰਹੇ ਹਨ।

ਪੰਡਤ— ਠਹਿਰ ਜਾ ਪੰਡਤਾਣੀ! ਦੇਖ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਇਸ ਸ਼ਲੋਕ ਦਾ ਕੀਹ ਭਾਵ ਹੈ:-ਸੁਣ: 'ਜੋ ਮੇਰੀ ਸਿਖਜਾ ਨੂੰ ਘੋਟਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਕਰਦੇ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਭਰਮ ਰਹੇ ਹਨ[1], ਜਾਣ ਲੈ ਕਿ ਏਹ ਮੂਰਖ ਆਦਮੀ ਵਿਨਾਸ਼ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਣਗੇ।'

ਪੰਡਤਾਣੀ! ਦੇਖ ਇਹ ਸਾਡੇ ਲਈ ਹੈ, ਕਿਹੜਾ ਧਿਆਉ ਹੈ? ਕਰਮ ਯੋਗ ਦਾ ਤੀਸਰਾ। ਭਲਾ ਨਾਵਾਂ ਧਿਆ ਖਿਆਲ ਕਰ ਖਾਂ, ਤੀਹਵਾਂ ਸ਼ਲੋਕ ਪੜ੍ਹ, ਲੈ ਦੇਖ ਉਸ ਸ਼ਲੋਕ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਲਈ ਮੌਤ ਸੀ, ਐਥੇ ਸਾਡਾ ਦਾਰੂ ਹਈ। ਵੇਖ ਕੀ ਆਖਦੇ ਹਨ:-'ਜੇ ਕੋਈ ਬੁਰੇ ਜੀਵਨ ਵਾਲਾ ਬੀ ਮੇਰੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਉਹ ਸਦਾ ਹੀ ਨੇਕ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਦਰੁਸਤ ਹੈ। ਉਹ ਛੇਤੀ ਹੀ ਧਰਮੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸਦਾ ਦੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਯਕੀਨ ਕਰ ਕਿ ਮੇਰਾ ਭਗਤ ਵਿਨਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਏਗਾ।'

ਪੰਡਤਾਣੀ! ਜੇ ਅਸੀਂ ਬੀ ਭਗਤੀ ਕਰੀਏ ਤਾਂ ਬਚ ਜਾਈਏ, ਪਰ ਕੀਕੂੰ ਕਰੀਏ? ਭਗਤੀ ਦਾ ਅੰਤ ਗਿਆਨ ਹੈ, ਗਿਆਨ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, 'ਰੀਤੇ ਗਿਆਨਾਨ ਮੁਕਤਿ' ਬਿਨਾਂ ਗਿਆਨ ਦੇ ਮੁਕਤੀ ਨਹੀਂ। ਸੋ ਭਗਤੀ ਵੀ ਗਿਆਨ ਵਿਚ ਲਿਜਾਏਗੀ। ਗਿਆਨ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਹੈ ਹੀ, ਪਰ ਸਾੜ ਫੇਰ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਹੀਂ, ਘਬਰਾ ਹੈ, ਡਰ ਹੈ, ਹਾਵਾ ਹੈ, ਉਲ੍ਹਾਮਾ ਹੈ।

ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਮੋਤੀ ਆਯਾ ਤੇ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਕੁਛ ਬੋਲਿਆ!

ਪੰਡਿਤ (ਤ੍ਰਬ੍ਹਕ ਕੇ) ਹੈਂ ਓਏ ਮੋਤੀ! ਕੀ ਆਖਿਆ ਈ?

1. ਅਰਥਾਤ ਖਾਲੀ ਪੜ੍ਹੇ ਸੁਣੇ ਗਿਆਨ ਦੇ ਅਹੰਕਾਰ ਵਿਚ ਭਰਮ ਰਹੇ ਹਨ। (ਸੰਪਾਦਕ)

ਮੋਤੀ— ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ! ਕਹਿਰ ਹੈ। ਉਹ ਬਜਰਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਦਾਤਾ ਸਾਂਈਂ ਦੀ ਲੋਥ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਰੋੜ੍ਹੀ ਸੀ, ਕਿਨਾਰੇ ਲੱਗਾ ਪਿਆ ਹੈ, ਪਿੱਪਲ ਨਾਲ ਬੱਧਾ ਹੈ, ਉਹੋ ਪਰਾਲੀ ਤੇ ਉਹੋ ਦਾਗ਼ੀ ਭੂਰੇ ਓਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਏ ਹਨ, ਲੋਥ ਵਿਚ ਹੈ ਨਹੀਂ।

ਪੰਡਤ ਜੀ ਦਾ ਰੰਗ ਉੱਡ ਗਿਆ। ਘਬਰਾ ਗਏ 'ਸੱਚ? ਨਹੀਂ, ਓਏ ਤੂੰ ਭੁੱਲਦਾ ਹੈਂ।'

ਮੋਤੀ— ਨਹੀਂ ਜੀ! ਮੈਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਸੱਲੀ ਕਰਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ।

ਪੰਡਤ— ਹਾ ਦੈਵ! ਅੱਗੇ ਦੀ ਤਾਂ ਰਹੀ ਅੱਗੇ ਦੇਖੀ ਜਾਊ, ਹਾਲੇ ਤਾਂ ਐਥੇ ਹੀ ਵਿਨਾਸ਼ ਆ ਗਿਆ। ਉਹ! ਰਾਜਾ ਜੀ ਦਾ ਸਿਪਾਹੀ ਜ਼ਰੂਰ ਸੂੰਹੀਆਂ ਸੀ। ਸਾਡੀ ਬੀ ਮੱਤ ਫਿਰ ਗਈ, ਨਦੀ ਵਿਚ ਲੋਥ ਨਾ ਸਿੱਟੀ, ਕੁਛ ਉੱਘ ਸੁੱਘ ਨਾ ਰਹਿੰਦੀ, ਬਜਰਾ ਚੁੱਕ ਟੋਰਿਆ। ਕਾਹਲੀ, ਹਾਇ ਕਾਹਲੀ ਤੇ ਮੱਤ ਦਾ ਵਿਨਾਸ਼! ਓਹੋ! ਸੂੰਹ ਲੱਗ ਗਈ। ਬੱਸ ਅਹਿਦੀਏ ਆਏ ਕਿ ਆਏ! ਪੰਡਤਾਣੀ! ਤਿਆਰ ਹੋ, ਕਰਮਾਂ ਦਾ ਫਲ! ਹਾ ਕਰਮਗਤੀ! ਗਿਆਨ ਨੇ ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ? ਫੋਕਾ ਗਿਆਨ ਕੂੜੀ ਆਸ ਹੈ। ਮੋਤੀ! ਕੋਈ ਦੱਸ ਅਕਲ?

ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਪੰਡਤ ਜੀ ਆਪੇ ਵਿਚ ਗ਼ਰਕਦੇ ਗ਼ਰਕਦੇ ਗੁੰਮ ਜਿਹੇ ਹੋ ਗਏ। ਉੱਧਰ ਪੰਡਤਾਣੀ ਕੰਬਣ ਲੱਗ ਗਈ। ਢੇਰ ਚਿਰ ਪਿਛੋਂ ਹੋਸ਼ ਆਈ ਤਾਂ ਕਹਿਣ ਲਗੇ ਜੇ ਤਾਂ ਹੈ ਸਰਕਾਰੀ ਆਦਮੀ ਤਦ ਤਾਂ ਪੇਸ਼ ਜਾਂਦੀ ਨਹੀਂ, ਨਾ ਭੱਜਿਆਂ, ਨਾ ਲੁਕਿਆਂ ਤੇ ਨਾ ਤਰਲੇ ਕੱਢਿਆਂ। ਜੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਸੀ ਤਾਂ ਖ਼ੈਰ ਮਾਇਆ ਬਹੁਤ ਹੈ, ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਛੁਡਾਂਦਾ, ਕੋਈ ਦੇਵੀ ਦੇਵ ਨਹੀਂ ਬਹੁੜਦਾ ਤਾਂ ਮਾਇਆ ਜ਼ਰੂਰ ਬਹੁੜੇਗੀ। ਜੋ ਪਾਪਾਂ ਨਾਲ ਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਹੈ, ਉਹ ਪਾਪਣ, ਪਾਪੀਆਂ ਦੇ ਹਥੋਂ ਹੁਣ ਰੱਖਜਾ ਕਰੇਗੀ। (ਤ੍ਰਬ੍ਰਕ ਕੇ) ਹੈਂ! ਕਿਹਾ ਖੜਾਕ ਹੈ, ਤੱਕ ਖਾਂ?

ਮੋਤੀ— ਅਜੇ ਤਾਂ ਕੁਛ ਨਹੀਂ।

ਪੰਡਤ— ਜਾਹ ਖਾਂ ਵਗਕੇ ਠਾਣੇ, ਜ਼ਰਾ ਓਪਰਾ ਜਿਹਾ ਬਣਕੇ ਕੋਈ ਕੰਨੇ ਸੰਨੇ ਸੂੰਹ ਕੱਢ। ਹੈਂ...ਆਹ ਕੀ ਆਵਾਜ਼ ਹੈ-ਠਹਿਰ ਜਾ ਰਾਗ ਦੀ ਸੁਰ ਹੈ:-

"ਮਥੈ ਟਿਕਾ ਤੇੜਿ ਧੋਤੀ ਕਖਾਈ॥
ਹਥਿ ਛੁਰੀ ਜਗਤ ਕਾਸਾਈ॥
ਨੀਲ ਵਸਤ੍ਰ ਪਹਿਰਿ ਹੋਵਹਿ ਪਰਵਾਣੁ॥
ਮਲੇਛ ਧਾਨੁ ਲੇ ਪੂਜਹਿ ਪੁਰਾਣੁ॥
ਅਭਾਖਿਆ ਕਾ ਕੁਠਾ ਬਕਰਾ ਖਾਣਾ॥
ਚਉਕੇ ਉਪਰਿ ਕਿਸੈ ਨਾ ਜਾਣਾ॥
ਦੇ ਕੈ ਚਉਕਾ ਕਢੀ ਕਾਰ॥
ਉਪਰਿ ਆਇ ਬੈਠੇ ਕੂੜਿਆਰ॥
ਮਤੁ ਭਿਟੈ ਵੇ ਮਤੁ ਭਿਟੈ॥
ਇਹੁ ਅੰਨੁ ਅਸਾਡਾ ਫਿਟੈ॥
ਤਨਿ ਫਿਟੈ ਫੇੜ ਕਰੇਨਿ॥
ਮਨੁ ਜੂਠੇ ਚੁਲੀ ਭਰੇਨਿ॥"

(ਵਾਰ: ਆਸਾ ਮ: ੧-੧੬, ਪੰਨਾ-੪੭੨)

ਪੰਡਤਾਣੀ— ਇਹ ਤਾਂ ਉਹੋ ਵਾਜ ਹੈ।

ਪੰਡਤ— ਚੁਪ ਕਰ, ਸੁਣਨ ਦੇਹ।

ਪੰਡਤਾਣੀ— ਮੈਂ ਕਹਿੰਦੀ ਹਾਂ ਉਹੋ ਵਾਜ ਹੈ, ਮੋਇਆ ਨਹੀਂ, ਜੀਉਂਦਾ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਪਤੀ ਤਲਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਤੇ (ਅਹਿਦੀਏ) ਸਿਪਾਹੀ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਮੋਏ, ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ। ਚਲੋ ਲੁਕ ਕੇ ਨੱਠ ਚੱਲੀਏ, ਦੋ ਥੈਲੀਆਂ ਮੋਹਰਾਂ ਦੀਆਂ ਨਾਲ ਲੈ ਚੱਲੀਏ।

ਪੰਡਤ— ਜੇ ਆਇਆ ਹੈ ਤੇ ਅਹਿਦੀਏ ਚਾੜ੍ਹ ਲਿਆਇਆ ਹੈ ਤਾਂ ਹੁਣ ਭੱਜਣ ਦਾ ਵੇਲਾ ਨਹੀਂ! ਹੁਣ ਆਈ ਤੇ ਸਿਰ ਤੇ ਆਈ। ਮੋਤੀ! ਭੱਜ ਕੇ ਵੇਖ ਖਾਂ; ਉਹੋ ਦਾਤਾ ਹੈ। ਵਾਜ ਤਾਂ ਸਗਵੀਂ ਉਹੋ ਹੈ।

ਜੀਉਣਾ— (ਭੱਜਦਾ ਭੱਜਦਾ ਆਇਆ) ਸੁਆਣੀ ਜੀ! ਦਾਤਾ ਸਾਂਈਂ ਜੀਉਂਦਾ ਜਾਗਦਾ ਗਾਉਂਦਾ ਲਟਕਾਂ ਲੈਂਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪੰਡਤ (ਘਬਰਾ ਕੇ) ਕੱਲਾ ਕਿ ਅਹ,.... ਅਹ,.... ਅਹਦੀਆ ਨਾਲ ਹੈ?

ਜੀਉਣਾ— ਜੀ ਇਕੱਲਾ ਹੈ; ਏਧਰੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਪੰਡਤ ਜੀ ਪਰ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਝੋਲਾ ਵੱਜ ਗਿਆ। ਹੱਕੇ ਬੱਕੇ, ਪੱਥਰ ਦੀ ਮੂਰਤ ਵਾਂਙ ਬਿਟ ਬਿਟ ਤੱਕਣ ਲੱਗ ਗਏ। ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਸੁੰਦਰਤਾ; ਤੇਜ, ਚੋਂਦੇ ਚੋਂਦੇ ਰੰਗ ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਦੇ ਠਾਠ ਵਿਚ ਦਾਤਾ ਸਾਂਈਂ ਪੰਡਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਖੜੋਤੇ। ਅੱਗੇ ਤਾਂ ਪੰਡਤ ਜੀ ਦਾ ਰੰਗ ਪਿੱਲਾ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਕਾਲੋਂ ਪਰਤ ਗਈ ਤੇ ਅੱਖਾਂ ਧਰਤੀ ਵਿਚ ਗੱਡੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਦਾਤਾ ਲੋਕ— ਪੰਡਤ ਜੀ! ਕਲਜਾਨ ਹੋਵੇ, ਆਪ ਡਰੋ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਰਾਜਾ ਜੀ ਦਾ ਸੰਦੇਸਾ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਹਾਂ, ਪਰ ਉਹ ਕਤਲ ਦਾ ਨਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰਾ ਰਾਜਾ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਰਾਜ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਅਹਿਦੀਆ ਕੋਈ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਪ੍ਰੇਮ ਦੇ ਦੂਤ ਹਨ, ਆਪ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨਗੇ, ਮਾਰਨਗੇ, ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਬੁਰਿਆਈਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਕੱਢ ਦੇਣਗੇ। ਪਿਆਰੇ ਪੰਡਤ ਜੀ ਤਕੜੇ ਹੋਵੋ। ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਪੰਡਤ ਜੀ ਨੂੰ ਗਲਵੱਕੜੀ ਜਾ ਪਾਈ ਤੇ ਆਖਿਆ:-

"ਜਿਸੁ ਰਾਖੈ ਤਿਸੁ ਕੋਇ ਨ ਮਾਰੈ॥
ਸੋ ਮੂਆ ਜਿਸੁ ਮਨਹੁ ਬਿਸਾਰੈ॥"

(ਗਉ:ਮ:੫,ਪੰਨਾ-੨੯੨)

ਮੈਨੂੰ ਰੱਖਣਾ ਸੀ, ਮੈਂ ਮਾਰਿਆਂ ਨਹੀਂ ਮਰਿਆ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਨੋਂ ਵਿਸਾਰ ਬੈਠਾ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਜੀਉਂਦੇ ਮਰ ਰਹੇ ਹੋ, ਪਰ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਹੈ ਜੋ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਾਂ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਵੀ ਜੀਵਨ ਤਿਆਰ ਹੈ, ਤੁਸੀਂ ਬੀ ਜੀਉਂ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਤਿਆਰ ਹੋਵੋ, ਮੇਰੇ ਦਾਤਾ ਜੀ ਦੀ 'ਜੀਵਨ ਬਿਜਲੀ' ਦੀ ਰੌ ਆਈ ਹੈ।

ਪੰਡਤ ਬਿਰ ਬਿਰ ਤੱਕਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਸ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਕੁਛ ਬੇ-ਵਸਾਹੀ ਜਿਹੀ ਹੈ।

ਦਾਤਾ ਨੇ ਰਤਾਕੁ ਝੰਜੂਨਿਆਂ ਤੇ ਕਿਹਾ: ਗਿਆਨ ਜਾਣਨ ਦਾ ਨਾਉਂ ਨਹੀਂ, ਜਾਣਦਾ ਤੇ ਸਭ ਕੋਈ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਰੋਟੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਪਚਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹਦੇ ਆਸਰੇ ਮੈਂ ਜੀਉਂਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਪਛਾਣਦਾ ਕੌਣ ਹੈ ਕਿ ਹਜ਼ਮ ਕਿੱਕੁਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਲਹੂ ਕਿਸ ਵੇਲੇ ਤੇ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਣ

ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਲੁਕਵੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਦਾ ਪਛਾਣੂ ਨਹੀਂ। (ਚੁਪ ਰਹਿਕੇ) ਵਿਦਜਾ ਨੇ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਤ੍ਰਿਖਿਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਪਰ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਬੀ ਤਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੈ। ਫੇਰ ਜੋ ਕੰਮ ਮਨ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਬੀ ਤਾਂ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਦੀ ਖੇਡ ਹੀ ਹੈ, ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾ ਦੀ ਖੇਡ ਤਾਂ ਅਗੇਰੇ ਹੈ ਅਰ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕਿਤੇ ਉਚੇਰੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਮਾਨ ਤੇ ਸੁਤੇ ਸਿੱਧ ਤੇ ਸੁਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਹੈ। ਪੰਡਿਤ ਜੀ! ਪੜ੍ਹ ਸੁਣਕੇ ਭੁੱਲ ਵਿਚ ਅਟਕ ਕੇ ਔਖੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹੋ। ਇਸ ਮੰਡਲ ਤੋਂ ਉੱਚੇ ਉਠੋ, ਛਾਲ ਮਾਰੋ ਤੇ ਉਸ ਰੰਗ ਵਿਚ ਜਾਓ ਜਿਸ ਦੀ ਕੇਵਲ ਟੋਹਾਂ ਵਾਲੀ ਵਾਕਫ਼ੀ ਨੂੰ 'ਯਥਾਰਥ' ਸਮਝ ਰਹੇ ਹੋ। ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਅਜੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਬੀ ਨਹੀਂ ਕਿ 'ਏਕਤਾ' ਦੀ ਖੇਡ ਹੈ, ਯਾ 'ਦੂਈ' ਦੀ ਖੇਡ ਹੈ ਯਾ 'ਤ੍ਰਿਪੁਟੀ' ਦੀ ਖੇਡ ਹੈ। ਕਦੇ ਇਕ ਬ੍ਰਹਮ ਕਹਿ ਕੇ ਦੂਜਾ ਹੈ ਨਹੀਂ' ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ। ਕਦੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ: ਨਹੀਂ ਦੋ ਹਨ ਇਕ ਪੁਰਖ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ, ਕਦੇ ਤਿੰਨ ਲੈ ਬਹਿੰਦੇ ਹੋ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋ: ਪ੍ਰਧਾਨ, ਪੁਰਖ ਤੇ ਈਸ਼੍ਵਰ (ਪੁਰਖ ਵਿਸ਼ੇਸ਼) ਤ੍ਰੈਏ ਸੁਤੰਤ੍ਰ ਹਨ। ਕਦੇ ਨਿਰੀ 'ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ' ਕੂਕਦੇ ਚਾਰ ਤੱਤ ਦੀ ਖੇਡ ਆਖਦੇ ਹੋ। ਕਦੇ ਸਾਰਾ ਸੁਪਨਾ ਜਾਣਦੇ ਹੋ ਤੇ ਸ਼ੂਨ ਤੇ ਅੱਪੜਦੇ ਹੋ। ਕਦੇ ਸ਼ੂਨ ਤੋਂ ਅਗੇ ਹੋਰ ਅਸੂਲ ਮੰਨਦੇ ਹੋ। ਤੁਹਾਡਾ ਗਿਆਨ ਕੀ ਹੈ? ਆਪਣੀ ਥੋੜੀ ਜਿਹੀ ਵਾਕਫ਼ੀ ਦਾ ਰਾਮ ਰੌਲਾ।

ਪੰਡਤ ਜੀ ਨੂੰ ਹੋਸ਼ ਫਿਰੀ, ਦਿਲ ਨੇ ਢਾਰਸ ਫੜੀ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਫ਼ਕੀਰ ਹੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ, ਸਰਕਾਰੀ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੱਲ ਸੁਣੀ ਤੇ ਸਮਝੀ, ਪਰ ਅਜੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਭੈ ਹੈ, ਉਂਵ ਕੁਛ ਹੌਸਲਾ ਫਿਰ ਪਿਆ ਸੀ, ਕਹਿਣ ਲਗੇ: ਤੂੰ ਸੱਚ ਮੁਚ ਫ਼ਕੀਰ ਹੈਂ?'

ਦਾਤਾ— ਫ਼ਕੀਰ ਤਾਂ ਕੌਣ ਹੈ? ਪਰ ਮੈਂ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਆਇਆ, ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਆਇਆ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਅਹਿਦੀਆ ਹਾਂ। ਮੇਰੇ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਨਰਕ ਅਗਨਿ ਤੋਂ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਹਾਕਮ ਹਨ।

ਪੰਡਤ ਜੀ— ਮੈਂ ਤੁਹਾਡਾ ਮਾਨੋਂ ਖ਼ੂਨ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਦਾਤਾ— ਹੁਕਮ ਇਹੋ ਸੀ, ਆਪ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਪੰਡਤ— ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ, ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਵਿਚਾਰਦੇ?

ਦਾਤਾ— ਮੈਂ ਸੱਚ ਆਖਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਰੱਤੀ ਭਰ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਵਿਚਾਰਦਾ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਮਾਲਕ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ, ਸੁਖ ਸੀ ਅਰ ਉਸ ਤੋਂ ਮੈਂ ਸੁਖ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਮੇਰੇ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦਾ ਰਾਜ ਚਮਕਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੈਂ ਅਤਿ ਪਿਆਰਾ ਸਜਣ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ।

ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਸਭ ਨੂੰ ਅਸ਼ੀਰਬਾਦ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਕਦੇ ਨਾ ਝੁਕਣ, ਪਰ ਸਦਾ ਝੁਕਾਉਣ ਵਾਲੇ ਪੰਡਤ ਜੀ ਝੁਕ ਗਏ: 'ਧੰਨ ਤੂੰ ਹੈਂ, ਤੂੰ ਬੀਤ ਰਾਗ ਹੈਂ' ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ: ਦਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਚੁੱਕਕੇ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ। ਇਹ ਗਲ ਨਾਲ ਲੱਗਣਾ ਸੀ ਕਿ ਮੁਰਦਾ ਸਰੀਰ ਦਾ ਬਿਜਲੀ ਨਾਲ ਛੁਹ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਇਕ ਸ਼ੁਕਰ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਰੌ ਪੰਡਤ ਜੀ ਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਝਲਕਾ ਮਾਰ ਗਈ। ਅੱਜ ਦਿੱਸਿਆ ਕਿ ਕਹਿਣੀ ਤਾਂ ਕਹਿਣੀ ਹੈ, ਪਰ ਕਰਨੀ ਕੁਛ ਹੋਰ ਸ਼ੈ ਹੈ। ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਮਿਥਿਆ ਜਾਣਨਾ ਇਹ ਹੈ ਤੇ ਸਰਬ ਵਿਚ ਜੋਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵੇਖਣਾ ਇਹ ਹੈ। ਸਾਂਈਂ ਨਾਲ ਜੋਗ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਨਾਲ ਸੰਨਜਾਸ ਇਹ ਹੈ।

ਹੁਣ ਬੜੇ ਆਦਰ ਨਾਲ ਦਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਬਿਠਾਇਆ। ਪੰਡਤਾਣੀ ਦਾ ਦਿਲ ਬੀ ਥਾਂਵੇਂ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਫੜੇ ਜਾ ਕੇ ਖ਼ੁਆਰੀ ਤੇ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦਾ ਨਿਜਦਾ ਭੈ ਦੂਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਧੀ ਯਾਦ ਆ ਗਈ। ਉਹ ਹੁਣ ਧੀ ਦੀ ਖਿੱਚ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਤੀ ਉਸ ਦੀ ਗਲ ਛੇੜਨੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਜਦ ਪੰਡਤ ਜੀ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਬੋਲੀ "ਹੇ ਕਿਸੇ ਪਿਆਰ ਭਰੇ ਸੋਮੇਂ ਤੋਂ ਨਿਕਲੀ ਹੋਈ ਨੈਂ! ਕਿਤੇ ਮੇਰੀ ਲਾਲੀ ਦਾ ਬੀ ਥਹੁ?" ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਸਾਲ ਭਰ ਦੇ ਹਾਵੇ ਤੇ ਕੀਰਨੇ ਕਹਿ ਸੁਣਾਏ।

ਦਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਾਂਤਿ ਨਾਲ ਸੁਣੇ ਤੇ ਫੇਰ ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਕੇ ਕਿਤਨਾ ਕਾਲ ਚੁੱਪ ਹੀ ਰੱਖੀ। ਫੇਰ ਸਹਿਜ ਨਾਲ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਤੇ ਪੰਡਤਾਣੀ ਵਲ ਕਿਸੇ ਅਸਚਰਜ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਤੱਕ ਕੇ ਆਖਿਆ: 'ਮਾਂ'! ਹਾਂ ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ 'ਮਾਂ'। ਇਹ 'ਮਾਂ' ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਜਾਦੂ ਸੀ, ਪੰਡਤਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਝਰਨਾਟ ਛਿੜ ਕੇ ਲੰਘੀ, ਦਾਹ ਤੇ ਬਿਰਹੋਂ ਮਾਨੋ ਮਿਲ

ਗਿਆ ਤੇ ਦਾਤਾ 'ਪੇਟ ਜਾਏ' ਪੁੱਤ ਵਾਂਙੂ ਆਪਣਾ ਤੇ ਪਿਆਰਾ ਦਿੱਸਣ ਲਗ ਗਿਆ ਹੈ।

ਦਾਤਾ— ਮਾਂ ਬੜੀ ਭੁੱਖ ਲੱਗੀ ਹੈ।

ਓਹ ਨਵੇਂ ਰੰਗ ਵਿਚ ਹੁਲਸਾਈ ਮਾਂ ਨੱਸੀ ਗਈ ਪੁੱਤ ਦੀ ਭੁੱਖ ਆਂਦ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਪਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਦੌੜੀ ਗਈ ਤੇ ਰਸੋਈ ਵਿਚੋਂ ਰੋਟੀ ਲਿਆ ਕੇ ਅੱਗੇ ਧਰੀ। ਨਿਰਵੈਰ ਦਾਤਾ ਵੈਰਿਆ ਜਾ ਕੇ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ, ਕੋਹਿਆ ਜਾ ਕੇ ਪੁੱਤ ਬਣ ਜਾਣ ਵਾਲਾ, ਪਿਆਰ ਦਾ ਪਾਰਸ ਕਿਸ ਸੁਆਦ ਤੇ ਮੌਜ ਨਾਲ ਰੋਟੀ ਖਾ ਰਿਹਾ ਹੈ? 'ਮਾਂ' ਪਦ ਸੁਣਕੇ ਮਮਤਾ ਵਿਚ ਭਰੀ ਮਾਂ ਤੱਕ ਰਹੀ ਹੈ ਤੇ ਸਦਕੇ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਪੰਡਤ ਜੀ ਦੀਆਂ ਆਂਦਰਾਂ ਨੂੰ ਬੀ ਪਿਆਰ ਫੁਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰੋਂ ਟੁੱਟ ਚੁੱਕਿਆਂ ਨੂੰ-ਜੋ ਕੁਦਰਤੀ ਪਿਆਰ ਦੇ ਮੱਧਮ, ਪਰ ਬੱਝਵੇਂ ਨਸ਼ੇ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹਨ, ਆਸਰਾ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਆਸਰਾ ਪਾ ਕੇ ਹੁਣ ਖਿੜ ਰਹੇ ਤੇ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਘਰ ਵਿਚ ਬੀ, ਜਿਥੇ ਭੈ ਤੇ ਕਲੇਸ਼ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਸੁਖ ਵਰਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦਿਨ ਢਲ ਗਿਆ, ਅੱਜ ਪੰਡਤ ਜੀ ਦਾ ਰੰਗ ਹੋਰ ਹੈ, ਹੁਣ ਲੌਢੇ ਵੇਲੇ ਸੈਰ ਨੂੰ ਬੀ ਨਿਕਲੇ ਹਨ। ਦਾਤਾ ਜੀ ਬੀ ਨਾਲ ਗਏ ਹਨ, ਕਾਕੀ ਦੀ ਵਿਥਜਾ ਨਹੀਂ ਛਿੜੀ। ਪਰ ਰਾਤ ਜਦ ਰੋਟੀ ਖਾ ਪੀ ਕੇ ਤ੍ਰੈਏ ਜਣੇ ਅੱਗ ਦੇ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਤਾਂ ਦਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਤੇ ਕਾਕੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਿਥਜਾ ਸੁਣਾਈ। ਕਿਵੇਂ ਓਹ ਬਣਾਂ ਬੇਲਿਆਂ ਨੂੰ ਗਈ ਤੇ ਕਿਵੇਂ ਬਜਰਾ ਗਿਆ ਤੇ ਜਾਨ ਕਿਵੇਂ ਬਚੀ। ਫੇਰ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੁੰਡ ਤੋਂ ਮਾੜੀ ਤੇ ਸਾਰੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ ਸਤਿਸੰਗ ਫੈਲਿਆ ਅਰ ਜੋ ਗਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਪਰਮਾਰਥ ਦੀਆਂ ਓਥੇ ਹੋਈਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਗਲਾਂ ਨਾਲ ਕਾਕੀ ਦਾ ਦਿਲ ਕਹਿਣੀ ਵਿਚੋਂ ਕਰਨੀ ਵਲ ਤੇ ਸੁੱਕੀ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਤੋਂ ਅਨੁਭਵ ਵਲ ਰੁਖ਼ ਕਰਕੇ ਵੈਰਾਗਵਾਨ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਸਾਰਾ ਸਵਿਸਥਾਰ ਸੁਣਾਇਆ। ਪੰਡਤ ਜੀ ਦਾ ਦਿਲ ਪਲਟਾ ਤਾਂ ਖਾ ਹੀ ਚੁਕਾ ਸੀ ਹੁਣ ਸਾਰਾ ਹੀ ਬਦਲ ਗਿਆ। ਆਪਣੇ ਪਾਪਾਂ ਤੋਂ ਘਬਰਾ ਹੀ ਰਹੇ ਸਨ, ਆਪਣੀ ਵਿਦਜਾ ਵਿਚ ਜੋ ਗ਼ਲਤੀਆਂ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬੀ ਉਦਾਸ ਸਨ, ਹੁਣ ਕਰਨੀ ਅਰ ਅਨੁਭਵ ਵਲ ਝੁਕ ਗਏ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਦਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਵਾਇਆ ਕਿ ਜਿਸ ਜਿਸ ਪ੍ਰਾਣੀ ਮਾਤ੍ਰ ਨੂੰ ਪੰਡਤ ਜੀ ਨੇ

ਦੁਖਾਇਆ ਸੀ, ਸਭ ਨੂੰ ਸੁਖ ਪਹੁੰਚਵਾਇਆ ਤੇ ਮਾਫ਼ੀਆਂ ਮੰਗਵਾਈਆਂ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਮਾਰੇ ਹੋਏ ਸੀ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਾਪਸ ਕੀਤੇ। ਇਹ ਕੁਛ ਕਰਨੇ ਵਿਚ ਪੰਡਤ ਜੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਰਸ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਜੋ ਰਸ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਸ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਅਸਲ ਜੀਵਨ ਦੀ ਠੰਢੀ ਹਵਾ ਦਾ ਰੁਮਕਾ ਹੈ। ਕਹਿਣੀ ਮਾਤ੍ਰ ਦਾ ਕੁਛ ਲਾਭ ਨਹੀਂ। ਅੰਦਰ ਕਰਨੀ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਹੈ ਤਾਂ ਰਸ ਹੈ। ਜੇ ਅੰਦਰ ਕਰਨੀ ਦਾ ਰਸ ਹੈ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਉਹ ਕਰਨੀ ਦਇਆ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਹੋ ਕੇ ਵਰਤਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਉਹ ਸਾਰਾ ਕਿੱਸਾ, ਜੋ ਮਾੜੀ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਸੀ, ਪੰਡਤ ਜੀ ਨੂੰ ਸਮਝ ਵਿਚ ਆਇਆ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਬੀ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦੇ ਦਰਸ ਦੀ ਪਿਆਸ ਲਗ ਪਈ।

ਦਾਤਾ— **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਾ ਵੇਲਾ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਤੇ ਪਿਆਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹੋ ਇਕ ਤਾਕਤ ਹੈ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾਉਂਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਸੇਵਾ ਵਧੀਕ ਕਰੋ ਤਾਂ ਜੋ ਮੈਲ ਕਾਈ ਛੇਤੀ ਘਟੇ ਅਰ ਚਾਨਣ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਝੱਲ ਲੈਣ ਦੀ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਦੇ ਨੈਣਾਂ ਨੂੰ ਆਦਤ ਪਵੇ।

ਮਾਤਾ ਪਿਤਾ ਦੇ ਇਧਰ ਆਤਮਾਂ ਦਾ ਸੁਧਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਉਧਰ ਆਪਣੀ ਕਹਿਣੀ ਤੇ ਕਰਨੀ ਵਿਚ ਸੁਧਰ ਚੁਕੀ ਕਾਕੀ ਦੇ ਮਿਲਣ ਦੀ ਸੱਧਰ ਵਧ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਉਜੜਿਆ ਖੇੜਾ ਵੱਸ ਪਿਆ, ਊਖਰ ਮਨ ਹਰਿਆ ਹੋ ਗਿਆ, ਸੜ ਚੁਕੀ ਰੂਹ ਸੁਰਜੀਤ ਹੋ ਆਈ, ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਕਿਹੜੀ ਹੱਦ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ? ਪਰ ਦਾਤਾ ਜੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਕਾਕੀ ਨੂੰ ਅਜੇ ਇਥੇ ਆਂਦਾ ਜਾਵੇ। ਕਾਰਨ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਕੰਨਿਆਂ ਮਾੜੀ ਤੇ ਇਰਦ ਗਿਰਦ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਸੰਦੇਸ਼ (ਸ਼ਬਦ ਸੋਹਿਲੇ) ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਪੰਡਤ ਪੰਡਤਾਣੀ ਜੀ ਬਹੁਤ ਉਤਾਵਲੇ ਸਨ, ਪਰੰਤੂ ਹੁਣ ਦਾਤਾ ਜੀ ਪਰ ਪੂਰਨ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਤੇ ਓਹ ਪੰਡਿਤ ਜੀ ਨੂੰ ਉਸ ਆਦਰਸ਼ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਬਣਾ ਰਹੇ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰੇਮਣ ਕਾਕੀ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ, ਤਾਂ ਜੋ ਮੇਲ ਹੋ ਕੇ ਫੇਰ ਕੋਈ ਮਤਿ ਭੇਦ ਉਦਾਸੀ ਨਾ ਲਿਆਵੇ। ਉਧਰ ਉਹ ਉਸ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨੂੰ ਸੁਖਦਾਤੀ ਸਮਝਦੇ ਸਨ।

6.

ਕੁਛ ਸਮਾਂ ਹੋਰ ਲੰਘਿਆ। ਦੇਖੋ ਅੱਜ ਕੀਹ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਖਾਈ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ: ਫਗਵਾੜੇ ਤੋਂ ਇਕ ਬਹਿਲੀਆਂ ਦੀ ਕਤਾਰ ਟੁਰੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ, ਇਕ ਬਹਿਲੀ ਵਿਚ ਤਾਂ ਪੰਡਤ, ਪੰਡਤਾਣੀ ਜੀ ਤੇ ਉਹ ਵਿਦਵਾਨ ਕਾਕੀ ਹੈ। ਦੂਸਰੀ ਵਿਚ ਭਾਈ ਜੀਉਣਾ, ਵੈਦ ਜੀ ਤੇ ਪਰਿਵਾਰ ਹੈ। ਅਗਲੀ ਵਿਚ ਦਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕੁੱਟਣ ਵਾਲੇ ਮੋਤੀ, ਜੀਉਣਾ ਤੇ ਘਰ ਦੇ ਨੌਕਰ ਦਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਰੱਤੇ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਪਿਛੇ ਬਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਪੰਡਤ ਜੀ ਦੇ ਹਥੋਂ ਸੜੇ ਹੋਏ ਤੇ ਹੁਣ ਵਰੋਸਾਏ ਹੋਏ ਕੁਛ ਲੋਕ ਹਨ ਜੋ ਇਸ ਆਪਣੇ ਭਾਗਾਂ ਦੇ ਪਰਤੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦੀ ਮਿਹਰ ਦਾ ਫਲ ਸਮਝਕੇ ਪਹਿਲੇ ਹੈਰਾਨ, ਫੇਰ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਤੇ ਅੰਤ ਦਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣਕੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਮਗਰ ਓਹ ਲੋਕ ਬਹਿਲੀਆਂ ਵਿਚ ਸਵਾਰ ਹਨ ਜੋ ਜੇਹਲਮ ਤੇ ਝਨਾ ਦੀ ਸੰਨ੍ਹ ਵਿਚ ਤੇ ਲਾਗੇ ਲਾਗੇ ਕਿਨਾਰਿਆਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡੋਂ ਦੋ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡੋਂ ਚਾਰ ਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਸੰਗ ਜੀਉਂਦਿਆਂ ਦਾ ਹੈ। ਸੀਨੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਪਿਆਰੇ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਦਾ ਸਿਮਰਣ ਹੈ, ਉਸ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਖਿੱਚ ਹੈ, ਤੇ ਖਿੱਚ ਵਿਚ ਬਿਰਹਾ ਸੱਧਰ, ਸਿੱਕ, ਆਸ ਤੇ ਸ਼ੁਕਰ ਸੰਮਿਲਿਤ ਹੈ।

ਜੋ ਪੰਜਾਂ ਸੁਆਦਾਂ ਨੂੰ ਮਾਣਦੇ ਤੇ ਦਿਨ ਰਾਤ ਪੰਜਾਂ ਹੀ ਸੁਆਦਾਂ ਦੇ ਲੱਭਣ, ਮਾਣਨ ਤੇ ਮਿਲਦੇ ਰਹਿਣ ਦੇ ਤਰਲੇ ਵਿਚ ਵਕਤ ਗੁਜ਼ਾਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਪਸ਼ੂਆਂ ਤੇ ਜੀਵ ਜੰਤੂਆਂ ਤੋਂ ਉਚੇਰੇ ਕਿਕੂੰ ਹਨ? ਪੰਜਾਂ ਹੀ ਸੁਆਦਾਂ ਦੀ ਢੂੰਡ ਵਿਚ ਜਾਨਵਰ ਫਿਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪੰਜਾਂ ਹੀ ਰਸਾਂ ਵਿਚ ਮਗਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਆਦਮੀ ਦੀ ਉਮੰਗ, ਯਤਨ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਹੱਦ ਬੰਨਾਂ ਬੀ ਇੰਨਾਂ ਹੀ ਹੈ ਤਾਂ ਆਦਮੀ ਇਕ ਜਾਨਵਰ ਹੈ ਜੋ ਹੋਰਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਕ ਚੰਚਲ ਤੇ ਵਧੀਕ ਛਲੀਆ ਹੈ। ਜੇ ਆਦਮੀ ਐਵੇਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਵਿਚ ਇਕ ਉਚੇ ਦਰਜੇ ਦਾ ਜੀਵਨ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੇ ਜਾਨਵਰ 'ਮੁਰਦਾ ਹਨ', ਤਦ ਉਸ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਕਥਨੀ ਮਾਤ੍ਰ ਹੈ; ਵਿਅਰਥ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਜੇ ਮਨੁਖ ਦੀ ਉਮੰਗ, ਉਤਸ਼ਾਹ, ਜਤਨ ਤੇ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਪਸ਼ੂਆਂ ਸਮਾਨ ਪੰਜਾਂ ਹੀ ਰਸਾਂ ਤਕ ਹੈ, ਤਦ

ਕੀਹ ਉਹ ਬੀ ਜਾਨਵਰਾਂ ਵਾਂਙੂ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਸ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ, ਜੋ ਸਿਵਾ ਮਨੁਖ ਦੇ ਕਿਸੇ ਹੀ ਜੂਨ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਹਿਣ ਮਾਤ੍ਰ ਨਾਲ ਕੋਈ ਜੀਵਨ ਪਦਵੀ ਪਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ। ਬ੍ਰਹਮ ਰਸ, ਰਾਮ ਰਸ, ਆਤਮ ਰਸ, ਨਾਮ ਰਸ, ਪ੍ਰੇਮ ਰਸ, ਜਿਸ ਰਸ ਨੂੰ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਰਸ ਕੇਵਲ ਮਨੁਖ ਦੇਹੀ ਵਿਚ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜੇ ਮਾਨੁਖ ਇਹ ਉੱਤਮ ਸਰੀਰ ਧਾਰ ਕੇ ਉਸ ਉਚੇ ਤੇ ਸਭ ਤੋਂ ਅਦਭੁਤ 'ਪਿਰਮ ਰਸ' ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਹੈ ਤਾਂ ਪਸ਼ੂ ਹੈ, ਮੁਰਦਾ ਹੈ, ਚਾਹੋ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਗਿਆਨੀ ਹੈ, ਚਾਹੋ ਧਨ ਪਾਤ੍ਰ ਤੇ ਕੁਲੀਨ ਹੈ।

"ਅਤਿ ਸੁੰਦਰ ਕੁਲੀਨ ਚਤੁਰ ਮੁਖਿ ਙਿਆਨੀ ਧਨਵੰਤ॥
ਮਿਰਤਕ ਕਹੀਅਹਿ ਨਾਨਕਾ ਜਿਹ ਪ੍ਰੀਤਿ ਨਹੀਂ ਭਗਵੰਤ॥"
(ਗਉ: ਬਾ: ਅਖ:-੧੬,ਪੰਨਾ-੨੫੬)

ਐਸੇ ਅਮੋਲਕ ਰਸ-ਜੀਵਨ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦੇ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਵਹੀਰ ਪਾਈ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਹਾਂ, ਸਾਰੇ ਹੀ ਕੈਸੇ ਖ਼ੁਸ਼ ਹਨ, ਕੈਸੇ ਆਨੰਦ ਹਨ, ਚਿਹਰੇ ਲਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਦਮਕ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਕ ਦੂਸਰੇ ਤੋਂ ਸਦਕੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਸਾਰਾ ਸੰਗ ਤਾਂ ਆਨੰਦ ਵਿਚ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਉਹ ਰਾਜਾ ਜੀ ਦਾ ਸਿਪਾਹੀ ਕਿਤੇ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ।

ਇਕ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਕਮਾਦ ਵੇਲਣੇ ਵਿਚ ਪੀੜ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਸੰਗ ਲੰਘ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਬੀ ਪਜਾਰਾਂ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ ਸੀ। **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦਾ ਸੰਗ ਕੋਲੋਂ ਲੰਘ ਜਾਵੇ ਤੇ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗੇ, ਇਸ ਲਈ ਅਸਹਿ ਗਲ ਸੀ। ਸੋ ਘੋੜੀ ਚੜ੍ਹਕੇ ਦਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਜਾ ਮਿਲਿਆ ਆਪਣੀ ਭੁੱਲ ਤੇ ਨਾਲ ਨਾ ਜਾ ਸਕਣ ਦੀ ਬੇਵਸੀ ਦੱਸੀ ਤਦ ਦਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸੰਗ ਨੂੰ ਕਿਹਾ: ਤੁਸੀਂ ਟੁਰੀ ਚਲੋ ਤੇ ਮੈਂ ਇਸ ਸੱਜਣ ਦਾ ਕੰਮ ਮੁਕਵਾ ਕੇ ਇਸਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆ ਮਿਲਾਂਗਾ। ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਮੁੜ ਆਏ ਤੇ ਹੁਣ ਉਸ ਦੇ ਪੀੜੇ ਹੋਏ ਰਸ ਤੇ ਕੜਾਹੇ ਵਿਚ ਪੱਕ ਰਹੇ ਵੱਖਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਉਹ ਦਾਤਾ ਜੀ ਦੇਖੋ! ਜਿਹੜੇ ਐਡੇ ਐਡੇ ਗਿਆਨੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਵੇਤਾਂ ਨਾਲ ਬਰੀਕ ਕੱਤ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਹੜੇ, ਇਤਨੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ

ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਆਦਰੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ, ਕਿਸੇ ਹੀ ਸਤਿਕਾਰ, ਪਿਆਰ, ਐਸ਼੍ਵਰਜ ਮਾਨ ਤੋਂ ਖਿੱਚੇ ਨਹੀਂ ਗਏ, ਰਾਜਾ ਜੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਵਿਚ ਹੁਣ ਇਸ ਵੇਲੇ ਵੱਟ ਦੇ ਦੇ ਕੇ ਦੱਥੇ ਤੇ ਦੱਥਾ ਕਮਾਦ ਦਾ ਖੁੰਢਾਂ ਵਿਚ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਕੜਾਹੇ ਵਿਚ ਦੀ ਪੱਤ ਨੂੰ ਵੇਖ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਦ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਇਹ ਧੰਦਾ ਮੇਰੇ ਮੁਕਾਉਣ ਦਾ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪਿੰਡੋਂ ਆਪਣੇ ਪਛਾਣ ਵਾਲੇ ਸਤਿ-ਸੰਗੀਆਂ ਦਾ ਜੱਥਾ ਮੰਗਾ, ਹਲਾ ਸ਼ੇਰੀ ਕਰਵਾਕੇ ਕੰਮ ਸਮਾਪਤ ਕਰਵਾਇਆ ਤੇ ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਮਿਤ੍ਰ ਤੇ ਉਸਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਾਂਘਾਂ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਹੋਏ ਗੁੜ ਦਾ ਇਕ ਊਠ ਲੱਦ ਕੇ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਵਾਸਤੇ ਸਾਂਢਨੀਆਂ ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਟੁਰ ਪਏ।

'ਆਨੰਦਪੁਰ' ਦੇ ਬਾਹਰ ਉਹ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ, ਜੋ ਪਹਿਲੋਂ ਗਈ ਸੀ, ਜੁੜੀ ਖੜੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਹੇ, ਖੜੇ ਹਨ, ਅਰ ਉਡੀਕ ਰਹੇ ਹਨ। ਦੁਪਹਿਰ ਲਗਪਗ ਹੋ ਚੱਲੀ ਹੈ, ਪਰ ਦਾਤਾਜੀ ਨਹੀਂ ਆਏ। **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦਾ ਦੇਸ਼ ਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ

'ਪ੍ਰੀਤਮ ਕੇ ਦੇਸ ਕੈਸੇ ਬਾਤਨ ਸਿਉ ਜਾਈਐ।'

ਪੰਡਤ ਜੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਖੜੇ ਹਨ, ਆਖਦੇ ਹਨ: "ਦਾਤਾ ਜੀ ਭੁੱਲਣ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਹਨ, ਕੋਈ ਕੌਤਕ ਹੈ, ਕਿ ਕੋਈ ਚੰਗਿਆਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਅਸੀਂ ਜਾਣੂੰ ਨਹੀਂ ਹਾਂ"। ਇੰਨੇ ਨੂੰ ਕੀ ਵੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਵਲੋਂ ਧੂੜ ਉੱਠੀ। ਪਹਿਲੇ ਦੋ ਚਾਰ ਸੂਰਮੇ ਦਿੱਸੇ, ਉਹ ਤਾਂ ਸੰਗਤ ਦੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਸੱਜੇ ਖੱਬੇ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਪਿਛੋਂ ਇਕ ਤੇਜਮਯ ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਸਰੂਪ ਘੋੜੇ ਤੇ ਚੜੇ ਆ ਗਏ, **'ਮੇਰਾ ਸਿਪਾਹੀ' 'ਮੇਰਾ ਸਿਪਾਹੀ'** ਬੜੀ ਵਿਆਕੁਲਤਾ ਨਾਲ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਸਮਝ ਗਈ ਕਿ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਇਹੋ ਹਨ ਤੇ ਆਪ ਆ ਗਏ ਹਨ। ਪਿਆਰ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਨਮਸਕਾਰ ਵਿਚ ਪੈ ਗਈ। ਅਦਬ ਦੇ ਰਚਨ ਵਾਲੇ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਆਪ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਉਤਰ ਪਏ। ਔਹ ਕਾਕੀ ਨੂੰ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਚਾ ਲਿਆ, "ਮੇਰੀ ਲਾਲੀ ਤੂੰ ਧੰਨ ਹੈਂ। ਮੇਰੇ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਨਹੀਂ, ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਹਾਂ, ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਸੇਵਿਆ ਹੈ (ਸਿਰ ਤੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਕੇ)

ਤੇਰੀ ਕਲਿਆਨ! ਨਿਹਾਲ ਕਾਕੀ।" ਲਾਲੀ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਆਨੰਦ ਦੀ ਹੱਦ ਕਿੱਥੇ ਹੈ; ਅੱਖਾਂ ਨਹੀਂ ਖੁਲ੍ਹਦੀਆਂ, **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਇਕ ਹੱਥ ਮੋਢੇ ਉਤੇ ਤੇ ਇਕ ਸੀਸ ਤੇ ਧਰੀ ਖੜੇ ਹਨ। ਇਸਦੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਥ੍ਰੱਰ ਥ੍ਰੱਰ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਰੌ ਲੰਘ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਨ, ਮਨ ਵਿਚ ਮਾਨੋਂ ਰੀਮ ਗਿਆ, ਆਪਾ, ਆਪੇ ਵਿਚ ਟਿਕ ਗਿਆ। ਇਹ ਰੰਗ ਲੰਘ ਕੇ ਫੇਰ ਕੰਬੀ। "ਵਾਹ, ਵਾਹ, ਅਸਚਰਜ ਹੈ", ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭਾਵ ਲੰਘੇ, 'ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ' ਦਾ ਭਾਵ ਆਯਾ, ਨੈਣ ਜਲ ਭਰੇ ਹੋ ਗਏ। "ਹੈਂ! ਮੈਂ ਜੋ ਨਾਸਤਕ ਸਾਂ, ਮੈਂ ਜੋ ਅੰਨ੍ਹੀ ਸਾਂ, ਮੈਂ ਜੋ ਮੁਰਦਾ ਸਾਂ, ਕੀ ਇਸ ਜੋਗ ਹਾਂ ਕਿ ਜੀਵਨ ਦਾਤੇ ਦੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਹੱਥ ਮੇਰੇ ਸੀਸ ਤੇ ਧਰੇ ਜਾਣ? ਮੈਂ ਜੋ ਝਨਾਂ ਦੇ ਤ੍ਰੂੰਗਾਂ ਵਿਚ ਮੌਤ ਢੂੰਡ ਰਹੀ ਸਾਂ ਅਜ ਜੀਵਨ ਪਦ ਦੇ ਮਾਲਕ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਜੀਅ ਦਾਨ ਪਾ ਰਹੀ ਹਾਂ।" ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਛੱਪਰ ਨਹੀਂ ਉਠਦੇ, ਸਿਰ ਚੁਕਦੀ ਹੈ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਉੱਠਦਾ। ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਮੀਂਹ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਲੂੰ ਲੂੰ ਵਿਚੋਂ ਧੰਨ ਧੰਨ ਦੇ ਫੁਹਾਰੇ ਛੁਟ ਰਹੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਫੇਰ ਆਪਣਾ ਆਪ ਭੁੱਲ ਗਿਆ 'ਮੈਂ ਕੌਣ ਹਾਂ ਤੇ ਕਿਥੇ ਹਾਂ' ਵਿਸਰ ਗਿਆ। ਪ੍ਰੀਤਮ ਹੈ, ਪ੍ਰੀਤ ਹੈ, ਪ੍ਰੇਮੀ ਹੈ ਤੇ ਤ੍ਰੈਆਂ ਦਾ ਇਕ ਮੇਲ ਹੋ ਕੇ ਰਸ ਰੂਪ ਧਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਿਰਮ ਰਸ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਦੇ ਲੂੰਆਂ ਵਿਚ ਸਿੰਜਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। 'ਜੋ ਨਿਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਗੱਪਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ੁੱਧ ਬਣਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ' ਇਸ ਵੇਲੇ ਬਿਮਲ ਵਿਚ ਨਿਰਮਲ ਹੋਈ ਡੁਬੀ ਪਈ ਹੈ। ਹੁਣ ਕੋਈ ਪੁੱਛੇ ਸੁ ਕਿ ਤੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਹੈਂ ਕਿ ਪੁਰਖ? ਮਾਇਆ ਹੈਂ ਕਿ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ? ਤਾਂ ਕੌਣ ਸੁਣਦਾ ਤੇ ਕੌਣ ਕੂੰਦਾ ਹੈ? ਜਾਣਨਹਾਰ ਜਾਣਨ ਵਲੋਂ ਪਰਤਕੇ ਸਰਬੱਗਜ ਜਾਣਨਹਾਰ ਵਿਚ ਰਸ ਰੂਪ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਆਨੰਦ ਨੂੰ ਕੌਣ ਕਹੇ? **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦੀ ਚਰਣ ਸ਼ਰਣ ਦਾ ਸੁਖ ਕੌਣ ਦੱਸੇ? ਇਸ ਪਰ ਆਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਖੜੇ ਕਬੀਰ ਜੀ ਫੁਲਾਂ ਦੀ ਬਰਖਾ ਕਰ ਰਹੇ ਤੇ ਆਖ ਰਹੇ ਹਨ:-

"ਕਬੀਰ ਚਰਨ ਕਮਲ ਕੀ ਮਉਜ ਕੋ ਕਹਿ ਕੈਸੇ ਉਨਮਾਨ॥
ਕਹਿਬੇ ਕਉ ਸੋਭਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖਾ ਹੀ ਪਰਵਾਨੁ॥"

(ਸਲੋਕ ਕਰੀਬ ਜੀ-੧੨੧)

ਇਹ ਮੌਜ ਕਿਤਨਾ ਕਾਲ ਲੰਘੀ? ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਨੇਤ੍ਰ ਖੋਲ੍ਹੇ, ਕਾਕੀ ਦੇ ਨੈਣ ਬੀ ਖੁਲ੍ਹੇ। ਕਾਕੀ ਨੇ ਹੁਣ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਕੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਝੁਕ ਝੁਕ ਪੈਂਦੇ ਆਪਣੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਉਚਾਇਆ, ਤਾਂ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਬੋਲੇ: 'ਤ੍ਰਿਕੁਟੀ ਛੂਟੀ ਬਿਮਲ ਮਝਾਰ' ਕਾਕੀ ਲਖ ਗਈ ਕਿ ਲਖਾਵਣਹਾਰ ਕੀਹ ਲਖਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਮੱਥਾ ਟੇਕ ਰਹੇ ਪੰਡਤ ਜੀ ਤੇ ਪੰਡਤਾਣੀ ਜੀ ਨੂੰ ਹੁਣ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਨੇ ਸਿਰ ਤੇ ਹੱਥ ਧਰ ਕੇ ਉਠਾ ਲਿਆ, ਤੇ ਹੱਸ ਕੇ ਬੋਲੇ: 'ਮੁਜਰਮ ਅਗੇ ਸਿਪਾਹੀ ਪਿੱਛੇ'। ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਗੱਲ ਲਾ ਕੇ ਪਿਆਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਆਖਿਆ: 'ਜੀਵਨਪਦ ਇਹ ਹੈ, ਆਤਮਪਦ ਇਹ ਹੈ' ਕਹਿੰਦੇ ਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੁਹਾਂ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਮੂਰਛਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਕੁਛ ਬੇਸੁਰਤੀ ਵਾਂਙ ਹੋ ਗਈ, ਕੀ ਦੇਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੀਕੂੰ ਵੇਲਣੇ ਵਿਚੋਂ ਵੜੇਵੇਂ ਡਿਗਦੇ ਹਨ ਉੱਕਰ ਪਾਪ ਝੜ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਅਸੀਂ ਸਾਫ਼ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਇਉਂ ਨਿਰਮਲ ਹੁੰਦੇ ਫੁਲ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੌਲੇ ਹੁੰਦੇ ਗਏ, ਮਾਨੋਂ ਸਰੀਰ ਦਾ ਭਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ 'ਨਿਹਾਲ' 'ਨਿਹਾਲ' ਕਹਿੰਦੇ ਵੈਦ ਜੀ ਵਲ ਝੁਕੇ। "ਆ ਮੇਰੇ ਘਾਵਾਂ ਤੇ ਮੱਲ੍ਹਮਾਂ ਲਾਵਣ ਵਾਲਿਆ ਮਿੱਤ੍ਰਾ! ਆ ਮੇਰੀਆਂ ਬੇਹੋਸ਼ੀਆਂ ਖੋਹਲਣ ਵਾਲਿਆ! ਆ ਕਲੇਜੇ ਲੱਗ"। ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਵੈਦ ਜੀ ਨੂੰ ਗਲ ਲਾਯਾ ਤੇ ਆਖਿਆ-"ਨਿਹਾਲ, ਸਿਖਾ ਨਿਹਾਲ। ਵੈਦੰਗੀ ਵੀ ਟੁਰੀ ਹੀ ਚੱਲੂ"। ਫੇਰ ਪਿਆਰ ਦੇਂਦਿਆਂ ਵੈਦ ਜੀ ਨੂੰ ਬੀ ਆਤਮ ਅਰੋਗਤਾ ਬਖਸ਼ੀ। ਇਕੋ ਵੇਰ ਹੀ ਉਹ ਝਲਕਾ ਵੱਜ ਗਿਆ ਕਿ ਜਿਸਦੀ ਲਾਲਸ਼ਾ ਲੈ ਕੇ ਆਯਾ ਸੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫੇਰ ਭਾਈ ਜੀਉਣੇ ਨੂੰ ਤਾਰਦੇ ਜੀ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲੇ, ਜੀ ਜੀ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਅਚਰਜ ਦਰਸ਼ਨ ਹੈ! ਕੌਲ ਫੁਲਾਂ ਦਾ ਮਾਨੋ ਸਰੋਵਰ ਭਰਿਆ ਖੜਾ ਹੈ ਤੇ ਇਕੋ ਸੂਰਜ ਨੇ ਸਭ ਨੂੰ ਖੇੜਾ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਹਰ ਕੌਲ ਫੁਲ ਵਿਚ ਸਮਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਹਰਹਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਧਜਾਨ ਮਗਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਹਰ ਕੌਲ ਫੁਲ ਵਿਚ ਉਸੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਹੋ ਕੇ ਝਲਕ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਏਹ ਹਨ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਦਾਤਾ ਜੀ ਵਰਗੇ ਬੀਤਰਾਗ ਤੇ ਅਤੀਤ, ਰਿਖੀਆਂ ਮੁਨੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਬੀ ਅਤੀਤ-ਹਿਰਦੇ ਵਾਲੇ ਸਜਲ ਨੇਤਰਾਂ ਤੋਂ ਹੰਝੂ

ਕੇਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਉਹ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਹਨ ਜੋ ਐਸ ਵੇਲੇ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਇਕ ਭਾਰੀ ਸਜੇ ਹੋਏ ਦਰਬਾਰ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਆਏ ਹਨ। ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਦੁਖੀਆਂ ਦੇ ਸੁਖਦਾਈ ਹੋਣ ਲਈ ਸੱਚਖੰਡ ਦੇ ਰੰਗ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਇਸ ਲੋਕ ਵਿਚ-ਮਾਤ ਲੋਕ ਵਿਚ-ਆ ਕੇ ਨਿਰੰਜਨੀ ਜੋਤਿ ਜਗਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਵਿਚ ਖੜੇ ਲਸ ਰਹੇ ਹਨ? ਆਹ! ਕਦੇ ਐਸ ਵੇਲੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਜੀ ਹੋਣ ਅਰ ਆਪਣੇ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਨੂੰ ਪਿਆਰਿਆਂ ਦੇ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਵੇਖਣ ਤਾਂ ਸਦਕੇ ਹੋ ਹੋ ਜਾਣ। ਕੀ ਸਿਪਾਹੀ ਦੇ ਜੀ ਵਿਚ ਇਹ ਸੱਧਰ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਤਾਂ ਇਸ ਦਰਸ਼ਨ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਤੋਂ ਸਸਤਾ ਸਮਝਣ, ਆਪਣੇ ਸੀਸ ਤੋਂ ਖ੍ਰੀਦਣਾ ਬੀ ਸਸਤਾ ਜਾਣਨ? ਪਰ ਕਰਨ ਕੀਹ? ਓਹ ਨਿਜ ਨੂੰ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦਾ ਬੈਖ਼ਰੀਦ ਤੇ ਹੁਕਮੀ ਬੰਦਾ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਪਿੱਛੇ ਅਟਕੇ ਸਨ, ਆਪਣੇ ਜਾਣੇ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਅਟਕੇ ਸਨ, ਹੁਣ ਧਾਏ ਆ ਰਹੇ ਹਨ, ਮਾਰੋ ਮਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ, ਪਰ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਸਕੇ, ਇਹ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਹੋਏ। ਤਾਂਘਦੇ, ਸਿਕਦੇ, ਲੋਚਦੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ।

ਹੁਣ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਟੁਰੇ। ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਕਿ ਏਹ ਸਾਰੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਹਨ। ਕਹਿਣ ਲਗੇ: "ਆਓ, ਚਲੀਏ, ਸਾਡੇ ਸਿਪਾਹੀ ਜੀ ਹੋਰ ਮੁਹਿੰਮ ਫਤਹ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਆਓ, ਉਹ ਬੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ।" ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਤਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਤੇ ਗਏ ਪਿਆਰੇ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਚੁੰਬਕ ਨਾਲ ਲੋਹਾ ਖਿੱਚੀਂਦਾ ਹੈ, **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਖਿੱਚੀਂਦੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਕਿੱਥੇ ਗਏ? ਜਿੱਥੇ ਬੜਾ ਭਾਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਆਤਮ ਜੀਵਨ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ ਠਾਠਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਜਿਥੇ ਪਿਰਮ ਰਸ ਦਾ ਮਹਾਂ ਸਾਗਰ ਮਿੱਠੇ ਮਿੱਠੇ ਤ੍ਰੰਗ ਛੱਡ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਦਰਬਾਰ ਦਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਕਰਨੀ ਦੇ ਸਾਕੇ ਸੁਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਪਪੀਹੇ ਵਾਂਙ ਸਾਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਿਪਾਹੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਲਈ ਜਿੱਤ ਕੇ ਆਂਦੀਆਂ ਰੂਹਾਂ ਦੇ ਪਵਿੱਤ੍ਰ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਲੋਚ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਜਿਸ ਵੇਲੇ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਸਾਰੇ ਪਿਆਰ

ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਵੜੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਜੋ ਰਸ ਪ੍ਰੇਮ ਭਰਿਆਂ ਨੈਣਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਭਰੇ ਨੇਤ੍ਰਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਣ ਦਾ ਆਇਆ, ਉਹਦਾ ਰਸ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੇ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਉਹ ਵੇਲਾ ਬੀ ਆ ਗਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਰਾਜਾ ਜੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਜੀ, ਉਹ ਝਨਾ ਦੇ ਦਾਤਾ ਜੀ, ਬੀ ਆ ਗਏ, ਕਿਸ ਵੇਲੇ ਆਏ? ਕਿ ਜਿਸ ਵੇਲੇ **'ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਆਪਣੇ ਪੂਰਨ ਸ਼ਾਂਤਿ, ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਆਨੰਦ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਖੜੇ ਸਨ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਅਡੋਲ, ਏਕਾਗਰ ਮਨ ਅੱਗੇ ਖੜੇ ਸਨ। **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਦੇ ਮੰਡਲ ਵਿਚ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ, ਜਿਸਨੂੰ ਲੋਕੀਂ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਰਾਜਾ ਜੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਦੂਰੋਂ ਡਿੱਠਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਮੁੰਦਰ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਨਦੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਸਮਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਜ਼ਾਰਾ ਸੀ, ਜਿਸਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਆਨੰਦ ਭਰੇ ਰਾਜਾ ਜੀ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਹੋਰ ਆਨੰਦ ਹੋ ਗਏ। ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਵਧੇ ਕਿ ਇਸ ਰਸ ਸੰਗਮ ਵਿਚ ਧਜਾਨ ਲਗ ਰਿਹਾ ਹੈ ਸਭ ਦਾ ਤੇ ਫਰਕ ਨਾ ਪਵੇ, ਅਡੋਲ ਚੁਪਾਤੇ ਦੂਰ ਹੀ ਖੜੇ ਰਹੇ। ਜਦ ਇਹ ਕਾਰਜ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਤਾਂ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਵਿਆਕੁਲ ਹੋ ਕੇ ਤੱਕੇ ਤੇ ਬੋਲੇ: "ਮੇਰਾ ਸਿਪਾਹੀ"। ਦੂਸਰੀ ਛਿਨ ਵਿਚ ਸਿਪਾਹੀ ਦੇ ਸੀਸ ਤੇ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਤ੍ਰਿਪੁਟੀ ਇਕ ਰੂਪ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਨੇ ਸੁਹਣਾ ਸੀਸ ਚੁੱਕਿਆ, ਗਲ ਲਾਇਆ ਤੇ ਐਉਂ ਘੁੱਟਿਆ ਕਿ ਅੰਕ ਸਮਾ ਲਿਆ, ਸਮਾ ਲਿਆ, ਸਮਾ ਲਿਆ। ਔਹ ਦੇਖੋ, ਮਾਤਾ ਜੀ ਖੜੇ ਕਿਸ ਕ੍ਰਿਪਾ ਭਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਤਾਂਘ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਇਸ ਲਾਡਲੇ ਸਪੁੱਤ੍ਰ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਦਿਆਂ। ਜਦ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੇ ਤ੍ਰੈ ਵੇਰ 'ਨਿਹਾਲ ਨਿਹਾਲ, ਨਿਹਾਲ' ਕਹਿਕੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਵਲ ਤੱਕਿਆ ਤਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਿਆਰੇ ਸਪੁਤ੍ਰ ਨੂੰ, ਜਿਸਨੇ ਸਰੀਰ ਕੁਹਾਕੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਰਾਜ ਅਸ਼ਥਾਪਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਆਪਣੇ ਪਿਆਰ ਤੇ ਆਤਮ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੰਗ ਲਿਆ ਤੇ ਮੱਥਾ ਸੁੰਘ ਕੇ, 'ਬੇਟਾ, ਬੇਟਾ, ਬੇਟਾ, ਬੇਟਾ, 'ਬਲਿਹਾਰ, ਬਲਿਹਾਰ, ਬਲਿਹਾਰ' ਕਹਿਕੇ ਅਚਰਜ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਕ੍ਰਿਪਾਲਤਾ ਵਿਚ ਅਸੀਸ ਦਿੱਤੀ:-

"ਜਿਸੁ ਸਿਮਰਤ ਸਭਿ ਕਿਲਵਿਖ ਨਾਸਹਿ ਪਿਤਰੀ ਹੋਇ ਉਧਾਰੋ॥ ਸੋ ਹਰਿ ਹਰਿ ਤੁਮ੍ ਸਦ ਹੀ ਜਾਪਹੁ ਜਾਕਾ ਅੰਤ ਨ ਪਾਰੋ॥੧॥ ਪੂਤਾ ਮਾਤਾ ਕੀ ਆਸੀਸ॥ ਨਿਮਖ ਨ ਬਿਸਰਉ ਤੁਮ ਕਉ ਹਰਿ ਹਰਿ ਸਦਾ ਭਜਹੁ ਜਗਦੀਸ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥ ਸਤਿਗੁਰ ਤੁਮ ਕਉ ਹੋਇ ਦਇਆਲਾ ਸੰਤ ਸੰਗਿ ਤੇਰੀ ਪ੍ਰੀਤਿ॥ ਕਾਪੜੁ ਪਤਿ ਪਰਮੇਸਰੁ ਰਾਖੀ ਭੋਜਨੁ ਕੀਰਤਨੁ ਨੀਤਿ॥੨॥ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਪੀਵਹੁ ਸਦਾ ਚਿਰੁ ਜੀਵਹੁ ਹਰਿ ਸਿਮਰਤ ਅਨਦ ਅਨੰਤਾ॥ ਰੰਗ ਤਮਾਸਾ ਪੂਰਨ ਆਸਾ ਕਬਹਿ ਨ ਬਿਆਪੈ ਚਿੰਤਾ॥੩॥ ਭਵਰੁ ਤੁਮ੍ਾਰਾ ਇਹੁ ਮਨੁ ਹੋਵਹੁ ਹਰਿ ਚਰਣਾ ਹੋਹੁ ਕਉਲਾ॥ ਨਾਨਕ ਦਾਸੁ ਉਨ ਸੰਗਿ ਲਪਟਾਇਓ ਜਿਉ ਬੂੰਦਹਿ ਚਾਤ੍ਰਿਕੁ ਮਉਲਾ॥੪॥੩॥੪॥"

(ਗੁਜਰੀ ਮਹਲਾ ੫, ਪੰਨਾ-੪੯੬)

ਮਾਤਾ ਜੀ ਤੋਂ ਅਸੀਸ ਲੈ ਕੇ ਦਾਤਾ ਜੀ ਫੇਰ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਢੱਠੇ। ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਕਹਿ ਕੇ ਨੈਣਾਂ ਤੋਂ ਮੋਤੀ ਕੇਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਹੁਣ ਉਸ **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਕਮਲਾਂ ਤੇ ਪਜਾਰ ਦੇ ਮੋਤੀ ਕਿਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹ ਪਿਆਰੀ ਮੋਹਿਨੀ ਸੂਰਤ, ਇਹ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਜੀਵਨ ਦੀ ਝਰਨਾਟ ਛੇੜ ਦੇਣ ਵਾਲੀ, ਆਤਮ-ਬ੍ਰੱਗਾਟ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ, ਪਿਰਮ ਰਸ ਦੀ ਰੌ ਚਲਾ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਅਰ ਇਕ ਵੇਰ ਦੇ ਕੇ ਕਦੇ ਨਾ ਮੋੜਨ ਵਾਲੀ ਮੂਰਤ, **'ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀ'** ਕਰਕੇ ਪਿਆਰੀ ਜਾਣ ਵਾਲੀ ਸੂਰਤ ਕਿਸਦੀ ਹੈ? ਇਹ ਪਿਆਰੇ ਕਲਗੀਧਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਗਤ ਵਾਲੀ, ਸਿੱਖ ਵਾੜੀ ਦੇ ਮਾਲੀ, ਤ੍ਰੈ ਤਾਪਹਰਤਾ, ਪਿਆਰ ਦੇ ਸੋਮੇਂ ਮੇਹਰ ਦੇ ਚਸ਼ਮੇ ਤੇ ਦਯਾ ਦੇ ਸਾਗਰ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਮੂਰਤ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਮੋਹਿਨੀ ਮੂਰਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਦੀ ਜਯੋਤੀ ਨਾਲ ਉਹ ਸਬੰਧ ਹੈ ਜੋ ਧੁੱਪ ਨੂੰ ਸੂਰਜ ਨਾਲ ਹੈ ਯਾ ਜਿਵੇਂ ਸਾਡੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਪਿਤਾ ਪੁਤ੍ਰ-ਸਨੇਹ ਹੈ, ਪ੍ਰੇਮ ਹੀ ਪ੍ਰੇਮ ਤੇ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਦ੍ਵੈ ਤੋਂ ਇਕ ਰੂਪ ਹੋ ਗਈ ਹਸਤੀ। ਇਹ ਉਹ ਸੂਰਤ ਹੈ ਜਿਸਨੇ, 'ਦਾਤਾ ਜੀ' ਵਰਗੇ ਡੂੰਘੇ ਵਿਦਵਾਨ ਨੂੰ ਸਾਂਈਂ ਦੇ ਮੇਲ ਦੀ ਝਰਨਾਟ ਬਖਸ਼ ਕੇ ਜੀਅ ਦਾਨ ਦੇ ਕੇ

ਜਿਵਾਲਿਆ ਸੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਵਿਚ 'ਦਾਤਾ ਜੀ' ਰਾਜਾ ਜੀ ਦਾ ਸਿਪਾਹੀ ਬਣ ਕੇ ਉਹ ਜੀਅਦਾਨ ਸਾਰੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਵੰਡ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਜਾਣ ਗਿਆ ਸੀ:-

"ਸਾਧ ਸੰਗਿ ਮਿਟਿ ਜਾਤ ਬਿਕਾਰ॥
ਸਭ ਤੇ ਊਚ ਏਹੋ ਉਪਕਾਰ॥"
(ਗਉ:ਮ:੫-੯੨,ਪੰਨਾ-੧੯੮)

ਘਰ ਛੱਡਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ

ਮੈਂ ਪੁਛਿਆ ਬਾਹਮਣ ਪਾਂਧੇ ਨੂੰ,
ਤੇ ਪੰਡਤ ਕਾਂਸ਼ੀ ਜਾਂਦੇ ਨੂੰ,
ਸੰਨਜਾਸੀ ਦੇਸ਼ ਫਿਰਾਂਦੇ ਨੂੰ,
'ਸ਼ਹੁ ਕਿਸ ਬਿਧਿ ਢੂੰਡ ਲਭਾਈਦਾ?'
ਓਹ ਕਹਿੰਦੇ 'ਜੰਗਲ ਜਾਈਦਾ।'

ਮੈਂ ਪੁਛਿਆ ਮੁੱਲਾਂ ਦਾਨੇ ਨੂੰ
ਤੇ ਕਾਜ਼ੀ ਵਡੇ ਸਿਆਨੇ ਨੂੰ,
ਇਕ ਸੂਫੀ ਸੂਫ਼ ਹੰਢਾਨੇ ਨੂੰ,
'ਸ਼ਹੁ ਕਿਸ ਬਿਧਿ ਦੱਸੋ ਪਾਈਦਾ?
ਓਹ ਕਹਿੰਦੇ 'ਜੰਗਲ ਜਾਈਦਾ।'

ਮੈਂ ਜੰਗਲ ਡੇਰਾ ਲਾਯਾ ਸੀ,
ਬਹਿ ਨਦੀਆਂ ਜੁੱਗ ਲੰਘਾਯਾ ਸੀ,
ਨਹੀਂ ਆਦਮ ਜ਼ਾਤਿ ਤਕਾਯਾ ਸੀ,
ਸੀ ਵਜਾਕੁਲ ਹੋ ਹੋ ਜਾਈਦਾ,
ਨਹੀਂ ਪਜਾਰਾ ਇਸ ਬਿਧਿ ਪਾਈਦਾ।

ਮੈਂ ਮੁੜਕੇ ਭਾਲ ਕਰਾਈ ਸੀ,
ਕੁਲ ਦੁਨੀਆਂ ਹੰਢ ਤਕਾਈ ਸੀ,
ਸਭ ਖ਼ਲਕਤ ਪੁੱਛ ਦਸਾਈ ਸੀ,
'ਸ਼ਹੁ ਕਿਸ ਬਿਧਿ ਦੱਸੋ ਪਾਈਦਾ?
ਸਭ ਕਹਿੰਦੇ 'ਜੰਗਲ ਜਾਈਦਾ।'

ਵਿਚ ਜੰਗਲ ਜੰਗਲ ਖਾਂਦਾ ਹੈ,
ਦਿਲ ਚੋਰ ਨਾਲ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ,
ਨਹੀਂ 'ਪੜਦਾ-ਅਕਲ' ਨਸਾਂਦਾ ਹੈ;
ਜਿਹੇ ਜਾਵੋ ਤਿਹੇ ਰਹਾਈ ਦਾ,
ਕੁਛ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਬਣ ਜਾਈਦਾ।

ਇਉਂ ਹੁੱਟੀ ਹੁਟਕੇ ਥੱਕੀ ਨੂੰ
ਤੇ. ਸਾਧਨ ਕਰਨੋਂ ਅੱਕੀ ਨੂੰ,
ਵਿਚੋਂ ਧੁਖਦੀ ਉਤੋਂ ਢੱਕੀ ਨੂੰ,
ਜਦ ਆਸ ਤੋੜ ਜੀ ਢਾਈਦਾ,
ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦਰਸ਼ਨ ਪਾਈਦਾ।

ਇਕ ਝਲਕਾ ਮਿਲਜਾ ਅਚਾਨਕ ਦਾ
ਦੁਖ ਮਿਟਿਆ ਰਾਹ ਭਿਆਨਕ ਦਾ
ਫੇਰ ਹੁਕਮ ਮਿਲਜਾ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦਾ:-
'ਘਰ ਜੰਗਲ ਆਪ ਬਨਾਈਦਾ,
'ਨਹੀਂ ਵਿੱਚ ਬਨਾਂ ਦੇ ਧਾਈ ਦਾ।'

'ਜਦ ਸੁੱਤਾ ਟੱਬਰ ਰਾਤ ਪਿਆ
ਘਰ ਜੰਗਲ ਤਦ ਹੋ ਸਾਫ ਗਿਆ,
'ਚੁੱਪ ਸ਼ਾਂਤਿ ਇਕਾਂਤ ਚੁਫੇਰ ਥਿਆ
ਨਹੀਂ ਸੁੱਤਿਆਂ ਸਮਾਂ ਗੁਆਈ ਦਾ
'ਸ਼ਹੁ ਮਿਲੇ ਜਿ ਜਾਗ ਧਿਆਈ ਦਾ।

'ਸ਼ਹੁ ਪਾਈਏ ਯਾਦ ਕਰਾਈਏ ਜੇ
ਕਰ ਪਜਾਰ ਨ ਦਿਲੋਂ ਭੁਲਾਈਏ ਜੇ।
'ਲਿਵ ਡੋਰੀ ਪੱਕ ਬਨ੍ਹਾਈਏ ਜੇ
ਉਹ ਪਜਾਰ ਕੀਤਿਆਂ ਪਾਈਦਾ।
ਬਿਨ ਪ੍ਰੇਮ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਆਈਦਾ।

'ਜਦ ਲਿਵ ਦੀ ਤਾਰ ਬਨ੍ਹਾਂਦੀ ਹੈ
ਜਿੰਦ ਸ਼ਹੁ ਦੇ ਵਿੱਚ ਸਮਾਂਦੀ ਹੈ
'ਸੁਖ ਵਸਲ ਪੀਆ ਦਾ ਪਾਂਦੀ ਹੈ
ਤਦ ਘਰ ਬੈਠੇ ਹੀ ਪਾਈਦਾ।
'ਘਰ ਬਨ ਦੇ ਤੁੱਲ ਬਨਾਈਦਾ।'

ਮੈਂ ਸਦਕੇ ਸਤਿਗੁਰ ਪਜਾਰੇ ਤੋਂ
ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਮੇਲਣਹਾਰੇ ਤੋਂ
ਉਸ ਪ੍ਰੀਤਮ ਆਪ ਸੁਆਰੇ ਤੋਂ
ਜਿਸ ਮਿਲਿਆਂ ਭਵ ਤਰ ਜਾਈਦਾ।
ਮਿਲ, ਵਿਛੁੜ ਨ ਜਿਸ ਤੋਂ ਜਾਈਦਾ।

(ਕੰਬਦੀ ਕਲਾਈ, ਭਾਗ-1)

(ਦੇਖੋ ਪੰਨਾ 54 ਦਾ ਫੁਟ ਨੋਟ)

ਖਿੱਚ

ਤੁਸਾਂ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਨੇਮ-- 'ਵਡ ਖਿੱਚਣ ਛੋਟਿਆਂ'
ਸੂਰਜ ਖਿੱਚੇ ਧਰਤਿ, ਧਰਤ ਫਿਰ ਚੰਦ ਨੂੰ,
ਚੰਦ ਮਾਰਦਾ ਖਿੱਚ ਉਛਾਲੇ ਸਾਗਰਾਂ।
ਰਖ ਅਪਣੇ ਵਲ ਖਿੱਚ ਸੱਭ ਤੋਂ ਵਡਿਆ!
ਖਿਚ ਅਪਣੀ ਵੱਲ ਖਿਚ, ਅਸਾਨੂੰ ਨਿਕਿਆਂ।
ਜੇ ਨਾ ਰਖੇਂ ਖਿੱਚ ਸਾਈਆਂ ਮੇਰਿਆ!
ਜਾਸਾਂ ਹਾਇ ਗੁਆਚ ਬਨ ਤੇ ਬੇਲਿਆਂ।
(ਪੁਸਤਕ 'ਮੇਰੇ ਸਾਈਆਂ ਜੀਓ' ਵਿਚੋਂ)
(ਦੇਖੋ ਪੰਨਾ 44 ਦਾ ਫੁਟ ਨੋਟ)

ਨਾ ਹੋਇ ਉਹਲੇ

ਲੱਗੇ ਪਜਾਰ ਤਾਂ ਪਜਾਰੜਾ ਪਾਸ ਵੱਸੇ,
ਕਦੇ ਅੱਖੀਆਂ ਤੋਂ ਨਾ ਹੋਇ ਉਹਲੇ,
ਸੂਰਤ ਓਸਦੀ ਦਿਲੋਂ ਨਾ ਹੋਇ ਉਹਲੇ,
ਸੂਰਦ ਓਸਦੀ ਦਿਲੋਂ ਜੇ ਹੋਇ ਉਹਲੇ
ਨਾਮ ਜੀਭ ਤੋਂ ਕਦੇ ਨ ਹੋਇ ਉਹਲੇ,
ਨਾਮ ਜੀਭ ਤੋਂ ਕਦੇ ਜਿ ਹੋਇ ਉਹਲੇ
ਸੁਰਤ ਦੇਹ ਤੋਂ ਸ਼ਾਲਾ! ਤਦ ਹੋਇ ਉਹਲੇ।
(ਲਹਿਰ ਹੁਲਾਰੇ)
(ਦੇਖੋ ਪੰਨਾ 60 ਤੇ ਪਹਿਲੇ ਪਹਿਰੇ ਦਾ ਸੰਪਾਦਕੀ ਨੋਟ)

ਕਿਵ ਕਰਿ ਆਖਾਂ ਚਲਿਤ ਤੁਮਾਰੇ?

(❖ ਡਾ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇਕੀ)

ਕਿਵ ਕਰਿ ਆਖਾਂ ਚਲਿਤ ਤੁਮਾਰੇ?

❖ ਡਾ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇਕੀ

ਜੇਕਰ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਐਸੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਦਾ ਥਾਹ ਲੈਣਾ ਅਸੰਭ ਹੈ ਤਾਂ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਿਰਮੌਰ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਦੇਸਦੇ ਗਏ:

"ਜੋ ਹਮ ਕੋ ਪਰਮੇਸਰ ਉਚਰਿ ਹੈ,
ਤੇ ਸਭ ਨਰਕਿ ਕੁੰਡਿ ਮੈ ਪਰਿ ਹੈ।"

(ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ-੩੨)

ਪਰ ਮੇਰਾ ਖ਼ਿਆਲ ਹੈ, ਜੇਕਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਰਮੇਸਰ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਅਵੱਸ਼ ਨਰਕ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਐਸਾ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਜਿਹੜਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਜਾਣ ਕੇ ਅੰਗੁਸ਼ਤ ਬਦੰਦਾਂ ਨ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ।

ਸਈਅਦ ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ਼ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ "ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ" ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, "ਸਾਰੇ ਹੀ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਅਜ਼ਮਤ ਦੀ ਸਿਫ਼ਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਇਕ ਮੱਤ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ (ਗੁਰੂ ਜੀ) ਅੰਦਰ ਧਾਰਮਕ ਆਗੂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਮਹਾਨ ਯੋਧੇ ਦੀਆਂ ਖੂਬੀਆਂ ਦਾ ਸੁੰਦਰ ਸੁਮੇਲ ਸੀ। ਉਪਦੇਸ਼-ਮੰਚ ਉਪਰ ਉਹ ਮਰਯਾਦਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ਕ ਸਨ, ਰਣ ਭੂਮੀ ਵਿਚ ਬਲਕਾਰ ਜੋਧਾ ਸਨ, ਮਸਨਦ ਉਪਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਨ ਤੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸੰਗਤ ਅੰਦਰ ਫ਼ਕੀਰ ਹੋ ਕੇ ਵਿਚਰਦੇ ਸਨ।"[1]

ਸ੍ਵਾਮੀ ਵਿਵੇਕਾਨੰਦ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਿਵੇਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਦੋਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਿਆਂ ਰੱਖ ਕੇ ਉਹਨਾਂ

ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੇ ਸਨ?" ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ, "ਇਤਿਹਾਸ ਅੰਦਰ ਐਸੇਂ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਕੋਈ ਟਾਂਵੀ ਹੀ ਮਿਲੇਗੀ।"[2]

ਪ੍ਰੋ. ਇੰਦੂਭੂਸ਼ਨ ਬੈਨਰਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ, "ਇਸ ਗਲ ਨੂੰ ਝੁਠਲਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੇ ਜੁਗਾਂ ਜੁਗਾਂ ਦੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸ਼ੁਮਾਰ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹੋਵੇਗਾ। ਜਿਸ ਲਕਸ਼ ਦੀ ਉਹਨਾਂ ਚੋਣ ਕੀਤੀ, ਉਹ ਮਹਾਨ ਵੀ ਸੀ ਤੇ ਸਲਾਹੁਣਜੋਗ ਵੀ ਸੀ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਉਹਨਾਂ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਉਹ ਕੋਈ ਵੱਡਾ ਬਿਬੇਕੀ ਹੀ ਜੁਟਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।"[3]

ਸ੍ਰੀ ਦੌਲਤ ਰਾਏ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਸਾਹਿਬੇ ਕਮਾਲ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ' ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ: "ਭਾਰਤ ਵਰਸ਼ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੋਰ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੇ ਸਮਾਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋ ਕੇ ਜੋ ਇੱਜ਼ਤ ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਮੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਬਣੀ, ਉਸ ਲਈ ਮੈਂ ਇਰਾਦਾ ਬਣਾਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਚਰਿਤ੍ਰ ਆਪਣੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਲਿਖ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪੇਸ਼ ਕਰਾਂ.....ਪਰ ਮਹਾਂਬਲੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮਾਚਾਰ ਜਾਣ ਕੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਤਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਇਰਾਦਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਹੋਰ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸੇ ਪਵਿੱਤਰ ਆਤਮਾ ਮਹਾਂਬਲੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਜੀਵਨ ਲਿਖਾਂ।"[4]

ਸ੍ਰੀ ਰਣਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ "ਹੇਮਕੁੰਟ ਕਾ ਮੁਸਾਫ਼ਿਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ" ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, "ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਮੈਂ ਓਦੋਂ ਤੋਂ ਸ਼ਰਧਕ ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਦਾ ਮੈਂ ਹੋਸ਼ ਸੰਭਾਲਿਆ ਤੇ ਸਮਝ ਸਕਿਆ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਧਾਰਮਕ ਆਗੂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਅਜ਼ੀਮ-ਤਰੀਨ ਸਿਆਸਤਦਾਨ, ਅਜ਼ੀਮਤਰੀਨ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ, ਅਜ਼ੀਮਤਰੀਨ ਫ਼ਲਸਫ਼ੀ, ਅਜ਼ੀਮਤਰੀਨ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਰ ਅਤੇ ਅਜ਼ੀਮਤਰੀਨ ਕਵੀ ਵੀ ਸਨ। ਜਿਓਂ ਜਿਓਂ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਵਧੇਰੇ ਜਾਣਕਾਰ ਹੋਇਆ ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਇਕ ਧਰਮ ਜਾਂ ਫ਼ਿਰਕੇ ਦੇ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਸਮੁੱਚੇ ਮਨੁੱਖਮਾਤ੍ਰ ਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਐਸੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਚਿੰਤਨ ਤੇ ਦੂਰ ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਨਾਲ ਇਕ ਨਵੇਂ

ਯੁਗ ਦਾ ਨਿਰਮਾਣ ਕੀਤਾ। ਜੇਕਰ ਇਸ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਜੇਕਰ ਉਹ ਇਸ ਮਹਾਨ ਯੁਗ ਦਾ ਆਰੰਭ ਨਾ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਦੇਸ਼ ਅਜੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹੇ ਹੋਰ ਆਜ਼ਾਦ ਨਾ ਹੁੰਦਾ।"[5]

ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੇ ਬਚਨ ਉਹਨਾਂ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਪਚਾਰਕ ਤੌਰ ਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਉਮੱਤ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੈਰਾਨਕੁਨ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਤੋਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਿਸੰਗ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਕ ਹੋ ਗਏ। ਮੈਂ ਜਹੇ ਅਲਪ-ਬੁੱਧ ਲਈ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਹਾਨ ਪ੍ਰਤਿਭਾਵਾਨ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦਾ ਥਾਹ ਲੈ ਸਕਣਾ ਅਸਲੋਂ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। 'ਕਿਵ ਕਰਿ ਆਖਾਂ ਚਲਿਤ ਤੁਮਾਰੇ?' ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਸ ਅਪਾਰ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸ਼ਰਧਾ ਜਾਂ ਅਕੀਦਤ ਦੇ ਫੁੱਲ ਹੀ ਭੇਟਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ।

ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸ਼ੈਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸਦਾ ਤਖ਼ਮੀਨਾ ਵਿਅਕਤੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੇ ਆਚਰਣਕ ਗੁਣਾਂ, ਭਾਵਾਤਮਕ ਰੁਝਾਵਾਂ, ਇਰਾਦੇ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਲੱਛਣਾਂ ਤੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦੀ ਵੰਨਗੀ, ਵਿਸਤਾਰ ਤੇ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਤੋਂ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਜਿਤਨੀ ਬਹੁਮੁੱਖੀ (ੜਕਗਾੜ੍ਵਜ;ਕ) ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਉਤਨੀ ਵੱਧ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਅਦੁਤੀ ਸਾਮਰਥ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਉਤਨਾ ਵੱਧ ਉਹ ਅਚੰਭਾ ਜਗਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਪੱਖ ਜਿਤਨਾ ਵਧੇਰ ਆਪੋ ਵਿਚ ਸੁਮੇਲ ਰਖਦੇ ਹਨ ਉਤਨੀ ਵਧੇਰੇ ਸੰਜੁਗਤ (ਜਅਵਕਪਗ਼ਵਕਦ) ਉਹ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਹੋਂਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜੇ ਕੋਈ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਅਤਿਅੰਤ ਬਹੁਪੱਖੀ ਵੀ ਹੋਵੇ, ਤੇ ਸਾਰੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਪੱਖ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਸੰਸਨੀਯ ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਵਿਚ ਸੰਜੁਗਤ ਵੀ ਹੋਏ ਹੋਣ, ਤਾਂ ਐਸੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ 'ਸਹਿਬੇ ਕਮਾਲ' ਹੋਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਐਸੇ ਸਾਹਿਬੇ ਕਮਾਲ ਵਿਅਕਤੀ ਹਨ।

ਖ਼ੁਦਾ ਦੋਸਤ:

ਪਹਿਲਾ ਐਸਾ ਪੱਖ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਆਇਆ ਉਹ ਖ਼ੁਦਾ ਦੋਸਤ ਹੋਣ ਦਾ, ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸਖਾ ਹੋਣ ਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਕੇਵਲ 'ਮ੍ਰਿਤ-ਪਿਆਰਾ' ਕਹਿੰਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਉਸ ਨਾਲ ਮਿਤ੍ਰਤਾ ਵਾਲੀ ਬੇਤਕਲਫ਼ੀ ਨਾਲ ਹਮਕਲਾਮ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਮਹਾਂਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਬਾਰੇ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸੰਕਲਪਿਆ ਹੈ ਜੋ ਉੱਚੇ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਤੇ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਰੱਬ ਛੋਟਾ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਮਾੜਾ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਉਹ ਤਾਂ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਦਾਤ, ਸੁੱਚੀ, ਪਵਿੱਤਰ, ਪੁਨੀਤ, ਅਗਾਧ ਬੋਧ ਸੱਚਿਦਾਨੰਦ ਇਕਾਈ ਹੈ। ਉਹ ਮਾੜੀ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਪਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸੀ ਸੰਕਲਪਾਂ ਰਾਹੀਂ ਚਿਤਵਦੇ ਹਨ। ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਅੰਧਕਾਰ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ।ਤੇਜ-ਤੇਜੇ ਵੀ (185) ਪਰਮ ਤੱਤ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅਤੱਤ ਵੀ (187), ਕਲਹ ਕਰਤਾ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਸ਼ਾਂਤ ਰੂਪੇ ਵੀ (187) ਉਹੀ ਸਰਬ ਰੋਗੇ ਵੀ ਹੈ (68) ਤੇ ਅਰੋਗੇ ਵੀ (54)। ਇਵੇਂ ਹੀ ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਉਹ ਸੁਚੇਤ ਵੀ ਹੈ, ਅਚੇਤ ਵੀ (11:1,2), ਦੇਵ-ਵਿਦਿਆ ਵੀ ਹੈ, ਦੈਂਤ-ਬਾਣੀ ਵੀ (109:3); ਬ੍ਰਹਮ-ਵਿਦਿਆ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਵਿਦਿਆ ਦਾ ਵਿਵਾਦ ਵੀ (2011)। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਰੱਬ ਕੋਈ ਇਕਵਾਗਾ ਸੰਕਲਪ ਨਹੀਂ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਰੱਬ ਦਾ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ਼ ਹੀ ਸੱਚ ਦੇ ਨੇੜੇ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਜਰਮਨ ਫ਼ਿਲਾਸਫ਼ਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ, "ਜੋ ਕੋਈ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਨਾਲ ਆਸ਼ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਂਦਾ ਹਕੀਕਤ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਆਸ਼ਨਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ?" ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਇਸ ਅਸ਼ਨਾਈ ਦਾ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਵਿਚ ਜੇ ਉਹ ਇਕ ਪਾਸੇ ਵੇਦ ਬਾਣੀ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕੋਕ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਓਹੋ ਹੈ (ਅ:ਉ: 12:5); ਜੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਧਰਮ ਕਰਮ ਹੈ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕੁਕ੍ਰਿਤ ਕਰਮ ਵੀ ਉਹੋ ਹੈ (17:4); ਨਿਜਨਾਰ ਦੇ ਪਾਸ ਵੀ ਉਹੋ ਹੈ ਤੇ ਪਰ ਨਾਰ ਦੇ ਨਿਕੇਤ ਵੀ ਓਹੋ (13:6); ਜਤੀ ਵੀ ਓਹੋ ਹੈ ਤੇ ਕਾਮੀ ਵੀ ਓਹੋ (14:5); ਕੁਕਰਮੰ ਪ੍ਰਣਾਸੀ (ਜਾਪੁ:73) ਹੀ

ਕੂਰਕਰਮੇ (ਜਾਪ:54) ਹੈ। ਕੇਵਲ ਉਹੋ ਵਿਅਕਤੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੋ ਹਰੀ ਨੂੰ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਸਮਸਤੁਲ ਨਿਵਾਸੀ ਮੰਨਦਾ ਹੋਵੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤਾਂ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਉਸ ਨੂੰ ਹਰਥੇ ਤੇ ਹਰੇਕ ਅੰਦਰ ਵੇਖਣਹਾਰੇ ਸਨ। ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

"ਜਲੇ ਹਰੀ। ਥਲੇ ਹਰੀ।
ਉਰੇ ਹਰੀ। ਬਨੇ ਹਰੀ। ੫੧।
ਗਿਰੇ ਹਰੀ। ਗੁਫੇ ਹਰੀ।
ਛਿਤੇ ਹਰੀ। ਨਭੇ ਹਰੀ। ੫੨।
ਈਹਾਂ ਹਰੀ। ਊਹਾਂ ਹਰੀ।
ਮਕੀਂ ਹਰੀ। ਮਕਾਂ ਹਰੀ। ੫੩।...
ਜ਼ਮੀਂ ਤੁਹੀ। ਜਮਾਂ ਤੁਹੀ।
ਮਕੀਂ ਤੁਹੀ। ਮਕਾਂ ਤੁਹੀ। ੬੬।...
ਜਤਸ ਤੁਹੀ। ਬ੍ਰਤਸ ਤੁਹੀ।
ਗਤਸ ਤੁਹੀ। ਮਤਸ ਤੁਹੀ। ੬੮।
ਤੁਹੀ ਤੁਹੀ। ਤੁਹੀ ਤੁਹੀ।
ਤੁਹੀ ਤੁਹੀ। ਤੁਹੀ ਤੁਹੀ। ੭੦।
(ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ, ਪਾ-੧੦)

ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ ਦੇ ਇਹ ਪਦੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਭਾ:ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਲਿਖਵਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਜਦ 'ਤੁਹੀ ਤੁਹੀ' ਵਾਲੀ ਤੁਕ ਆਈ ਤਾਂ 'ਤੁਹੀ ਤੁਹੀ' ਕਰਦਿਆਂ ਸਾਹਿਬ ਅੰਤਰ ਧਿਆਨ ਹੋ ਗਏ ਤੇ ਲਗਾਤਾਰ ਸੋਲਾਂ ਘੰਟੇ ਉਹ 'ਤੁਹੀ ਤੁਹੀ' ਜਪਦੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਹ ਬੋਲਦੇ ਗਏ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਜਦ ਸਮਾਧੀ 'ਚੋਂ ਪਰਤੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਤਾਂ ਕਈ ਹਜ਼ਾਰ ਵਾਰੀ ਤੁਹੀ ਤੁਹੀ ਲਿਖਵਾ ਗਏ। ਸੋਲਾਂ ਘੰਟਿਆਂ ਦੇ ਸੰਕੇਤ ਮਾਤ੍ਰ ਉਹਨਾਂ ਸੋਲਾਂ ਵਾਰ 'ਤੁਹੀ' ਰਖ ਲਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਰਣਬੀਰ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ 'ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਕਵਿਤਾ' ਆਖਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, "ਇਸ ਦੀ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤੀ ਨੂੰ ਹਰ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦਾ। ਸਿਰਫ਼ ਓਹੋ ਆਦਮੀ ਸਮਝ

ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਧਿਆਨ ਦੀ ਉਸ ਬੁਲੰਦੀ ਨੂੰ ਵੇਖਿਆ ਹੋਵੇ ਜਿਥੇ ਮੈਂ-ਪਨ ਨਹੀਂ ਬਚਦਾ, ਕੇਵਲ ਤੂੰ-ਪਨ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਬੁਲੰਦੀ ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਇਕ ਵਾਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ 'ਤੇਰਾ', 'ਤੇਰਾ' ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਸਾਰਾ 'ਮੋਦੀ ਖਾਨਾ' ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਬੁਲੰਦੀ ਤੇ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਅੱਖਾਂ ਮੁੰਦੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਹੋਠ ਥਮ ਗਏ ਤੇ ਰੂਹ ਦੀ ਗਹਿਰਾਈ ਵਿਚੋਂ 'ਤੁਹੀ ਤੁਹੀ' ਦੀ ਧੁਨਿ ਗੂੰਜ ਰਹੀ ਸੀ।

ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਜੋ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਰੱਬ ਨੂੰ ਨਰ ਵੀ ਮੰਨਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਾਰ ਵੀ (ਅ:ਉ:17:6)। ਜੇ ਰੱਬ ਦਾ ਲਿੰਗ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਨਾ ਨਰ ਹੈ ਨਾ ਨਾਰ, ਜਾਂ ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਨਰ ਵੀ ਓਹੋ ਹੈ ਤੇ ਨਾਰ ਵੀ ਓਹੋ। ਇਸੇ ਲਈ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦੇ, ਸ੍ਰੀ ਭਗਉਤੀ ਜੀ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। 'ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ' ਬਾਣੀ ਦਾ ਮੰਗਲਾਚਰਨ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

"ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ।
ਸ੍ਰੀ ਭਗਉਤੀ ਜੀ ਸਹਾਇ।
ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਜੀ ਕੀ ਉਸਤਤਿ।"
(ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ, ਪਾ-੧੦)

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਕਰਨ ਲਗਿਆਂ ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਭਗਉਤੀ ਜੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇ ਜਾਚਕ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਭਗਉਤੀ ਕੌਣ ਹੈ? ਇਸ ਬਾਰੇ ਵੀ ਸਾਹਿਬ ਕੋਈ ਭੁਲੇਖਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦੇਂਦੇ। ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ ਦੇ 200 ਪਦਿਆਂ ਤਕ ਜਿਸ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਸਾਹਿਬ ਆਦਿ ਪੁਰਖ ਅਪਾਰ (181), ਆਦਿ ਦੇਵ (182.84) ਤੇ ਆਦਿ ਨਾਥ (188) ਆਦਿ ਪੁਲਿੰਗ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਫਿਰ ਇਕ ਦਮ 20 ਪਦੇ (201 ਤੋਂ 220 ਤਕ) ਉਸ ਭਗਉਤੀ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਉਚਾਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਦੁਰਜਨ-ਦਲ-ਦੰਡਨ, ਅਸੁਰ ਬਿਹੰਡਨ, ਦੁਸ਼ਟ-ਨਿਕੰਦਨ ਬ੍ਰਿਤੀ ਵਾਲੀ ਹੈ (201) ਤੇ ਜੋ ਕੇਸਾਂ ਦੇ ਸੁੰਦਰ ਜੂੜੇ ਵਾਲੀ ਵੀ

ਹੈ (ਰੰਮ-ਕਪਰਦਨ: 201)। ਉਸ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਉਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

"ਚੰਚਲਾ ਚਖੰਗੀ, ਅਲਕ ਭੁਜੰਗੀ,
ਤੁੰਦ ਤੁਰੰਗਣ ਤਿੱਛ ਸਰੇ।
ਕਰਕਸਾ ਕੁਠਾਰੇ, ਨਰਕ ਨਿਵਾਰੇ,
ਅਧਮ ਉਧਾਰੇ, ਤੁਰ ਭੁਜੇ।
ਦਾਮਿਨੀ ਦਮੰਕੇ, ਕੇਹਰਿ ਲੰਕੇ,
ਆਦਿ ਅਤੰਕੇ, ਕ੍ਰੂਰ ਕਲੇ।
ਜੈ ਜੈ ਹੋਸੀ 'ਰਕਤਾਸੁਰ' ਖੰਡਣ,
ਸ਼ੁੰਭ ਚਕ੍ਰਤਨ, ਨਿਸੁੰਭ ਮਥੇ।" (੨੧੧)

ਅਰਥਾਤ: "ਹੇ ਚੰਚਲ ਅੱਖਾਂ ਤੇ ਚੁਲਬੁਲੇ ਅੰਗਾਂ ਵਾਲੀ, ਨਾਗਾਂ ਜਹੀਆਂ ਜ਼ੁਲਫ਼ਾਂ ਵਾਲੀ, ਤੇਜ਼ਗਾਮ ਘੋੜਿਆਂ ਵਾਲੀ, ਤਿਖੇ ਤੀਰਾਂ ਵਾਲੀ, ਤੇਜ਼ ਕੁਹਾੜੇ ਵਾਲੀ, ਨਰਕ 'ਚੋਂ ਕੱਢਣ ਵਾਲੀ, ਨੀਵਿਆਂ ਨੂੰ ਉਚਿਆਉਣ ਵਾਲੀ, ਲੰਮੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਵਾਲੀ, ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗਰ ਦਮਕਦੀ, ਸ਼ੇਰ ਜਹੇ ਪਤਲੇ ਲੱਕ ਵਾਲੀ, ਮੁਢੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਭਇਆਨਕ, ਨਿਰਦਈ ਬੋਲਾਂ ਵਾਲੀ; ਹੇ ਮਹਿਖਾਸੁਰ (ਦੈਂਤ) ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਵਾਲੀ, ਸੁੰਭ ਨੂੰ ਚੱਕਰਾਂ 'ਚ ਪਾਉਣ ਵਾਲੀ ਤੇ ਨਿਸ਼ੁੰਭ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਤੇਰੀ ਜੈ ਜੈ ਹੋਵੇ।" ਐਸੇ ਵੀਹ ਪਦਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਦ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਜੁੜ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਤਦ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਉਚਰਦੇ ਹਨ:

"ਦੀਨਿਨ ਕੀ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲ ਕਰੇ ਨਿਤ,
ਸੰਤ ਉਬਾਰ ਗਨੀਮਨ ਗਾਰੈ।
ਪੱਛ ਪਸੂ ਨਗ ਨਾਗ ਨਰਾਧਿਪ,
ਸਰਬ ਸਮੇ ਸਭ ਕੋ ਪ੍ਰਤਿਪਾਰੈ।
ਪੋਖਤ ਹੈ ਜਲ ਮੈ ਥਲ ਮੈ, ਪਲ ਮੈ,
ਕਲਿ ਕੈ ਨਹੀ ਕਰਮ ਬਿਚਾਰੈ।

ਦੀਨ ਦਇਆਲ ਦਇਆਨਿਧਿ,
ਦੋਖਨ ਦੇਖਤ ਹੈ ਪਰੁ ਦੇਤੁ ਨ ਹਾਰੈ॥ (੨੪੩)

ਦਾਹਤ ਹੈ ਦੁਖ ਦੋਖਨ ਕੌ,
ਦਲ ਦੂਜਨ ਕੇ ਪਲ ਮੈ ਦਲਿ ਡਾਰੈ।
ਖੰਡ ਅਖੰਡ ਪ੍ਰਚੰਡ ਪ੍ਰਹਾਰਨ,
ਪੂਰਨ ਪ੍ਰੇਮ ਕੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ਸੰਭਾਰੈ।
ਪਾਰੁ ਨ ਪਾਇ ਸਕੈ ਪਦਮਾਪਤਿ
ਬਦੇ ਕਤੇਬ ਅਭੇਦ ਉਚਾਰੈ।
ਰੋਜ਼ ਹੀ ਰਾਜ਼ ਬਿਲੋਕਤ ਰਜ਼ਿਕ,
ਰੋਖਿ ਰੂਹਾਨਕੀ ਰੋਜ਼ੀ ਨ ਟਾਰੈ।" (੨੪੪)

ਇਸ ਸਵੱਯੇ ਵਿਚ ਵੀ ਕਿਆ ਸੁੰਦਰ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਹੈ: ਉਹ ਅਖੰਡਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਨਹਾਰ ਹੈ, ਪਰ ਇਉਂ ਸਾੜਦਾ ਹੈ, ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਇਉਂ ਕਰਦਿਆਂ ਵੀ ਉਹ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ਹੀ ਨਿਭਾ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਕ ਹੋਰ ਬੜਾ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਇਸ ਬਾਣੀ 'ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ' ਵਿਚ ਹੈ। ਜਿਸ ਅਕਾਲ ਦੀ ਇਸ ਵਿਚ ਸਿਫ਼ਤ ਹੈ ਉਸੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਕਦੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾਲਪੁਰਖ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਦੇ ਸਰਬਕਾਲ ਤੇ ਕਦੇ ਮਹਾਂਕਾਲ। ਹਰ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਘੁੰਡੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਜਦ ਉਹ ਸਮਝ ਆ ਜਾਏ ਤਾਂ ਵਿਰੋਧ ਦਾ ਸਮਾਧਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਅਕਾਲ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਕਾਲ ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੈ; ਤੇ ਸਰਬਕਾਲ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਸਭ ਕਾਸੇ ਦਾ ਅੰਤ ਕਰਨਹਾਰਾ ਹੈ। ਘੁੰਡੀ ਖੁਲ ਗਈ ਤੇ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸ ਵਿਚਲਾ ਵਿਰੋਧ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਲਈ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਯਥਾਰਥ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਲਈ ਵਿਰੋਧਾਭਾਸਾਂ ਥਾਣੀ ਲੰਘਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਇਥੇ ਵਿਚਾਰਨ ਗੋਚਰੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਕਿ ਇਸੇ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਇਕ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦੰਕ ਮੰਗਲ ਵੀ ਹੈ ਜੋ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

"ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਕੀ ਰੱਛਾ ਹਮ ਨੈ।
ਸਰਬ ਲੋਹ ਕੀ ਰੱਛਿਆ ਹਮਨੈ।
ਸਰਬ ਕਾਲ ਜੀ ਕੀ ਰੱਛਿਆ ਹਮਨੈ।
ਸਰਬ ਲੋਹ ਜੀ ਕੀ ਸਦਾ ਰੱਛਿਆ ਹਮਨੈ।"

ਇਹ ਤਾਂ ਅਸਾਂ ਵਿਚਾਰ ਹੀ ਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਮਹਾਂਕਾਲ ਕਿਉਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਵਿਚਾਰਨਾ ਬਾਕੀ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਸਰਬਲੋਹ ਕਿਉਂ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੋ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਬ ਲੋਹ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲਈਏ। 'ਸਰਬ ਲੋਹ' ਮਹਾਂਕਾਲ ਦਾ ਇਕ ਅਵਤਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਕਥਾ ਸਰਬ ਲੋਹ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਸਰਬ ਲੋਹ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਮੁੱਢ 'ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ਪਾ. 10' ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਪਰ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਅੰਦਰਲੀ ਗਵਾਹੀ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਰੂਪਦੀਪ ਭਾਸ਼ਾ ਪਿੰਗਲ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਰੂਪਦੀਪ ਭਾਸ਼ਾ ਪਿੰਗਲ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ; ਰੂਪਦੀਪ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸੰਮਤ 1776 ਵਿਚ ਹੋਈ ਹੈ ਜਦਕਿ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸੰਮਤ 1765 ਵਿਚ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਗਵਾਹੀਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਭਾ: ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਚਨਾ ਨਹੀਂ। ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਅਕਾਲ ਉਸਤਤਿ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ 'ਸਰਬ ਲੋਹ' ਜੀ ਦਾ ਮੰਗਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ 'ਸਰਬ ਲੋਹ ਗ੍ਰੰਥ' ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਮਿੱਥ ਲਿਆ ਤੇ ਉਪਰ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖਵਾਕ ਪਾ:10 ਅੰਕ ਦਿੱਤਾ।

ਸਰਬ ਲੋਹ ਜੀ ਦੀ ਰੱਛਿਆ ਦੀ ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੀ ਯਾਚਨਾ ਸਪਸ਼ਟ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਰਛਿਆ ਦੀ ਯਾਚਨਾ ਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸਰਬ ਲੋਹ ਕਿਉਂ ਕਿਹਾ ਹੈ? ਸਰਬ ਲੋਹ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਲੋਹਾ ਅਥਵਾ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤਰੀ ਸੂਰਬੀਰ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਸ਼ਟਦੇਵ ਵੀ ਸ਼ਸਤ੍ਰਧਾਰੀ, ਅਥਵਾ ਸਰਬਲੋਹ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ : ਜੇਹਾ ਸੇਵੈ ਤੇਹੋ ਹੋਵੈ (ਮ:4, 549)

ਇਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਵਿਉਂਤ ਸੀ ਆਪਣੇ ਅਨੁਸਾਈਆਂ ਅੰਦਰ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਜਗਾਉਣ ਦੀ। ਇਸੇ ਜੁਗਤਿ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ:

"ਨਮੋ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਪਾਣੇ।
ਨਮੋ ਅਸਤ੍ਰ ਮਾਣੇ।" (ਜਾਪੁ: ੫੨)

ਕਰਕੇ ਆਰਾਧਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸ਼ਸਤ੍ਰਧਾਰੀ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਨ ਕੀਤਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਅਸਿਪਾਨ, ਅਸਿਧੁਜ, ਅਸਿਧਾਰੀ, ਅਸਿਕੇਤੁ, ਖੜਗਕੇਤੁ, ਧਨੁਰਪਾਣਿ, ਆਦਿ।

ਇਹ ਸਨ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕੁਝ ਮੌਲਕ ਢੰਗ ਆਪਣੇ ਮਿਤ੍ਰ ਪਿਆਰੇ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਬੇਤਕਲਫ਼ੀ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੋਣ ਦੇ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਖ਼ੁਦਾ ਦੋਸਤ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਦੀ ਝਲਕ ਪ੍ਰਤੱਖ ਹੋਂਦੀ ਹੈ।

ਕੌਮੀਅਤ ਦਾ ਉਸਰਈਆ:

ਸਰ ਗੋਕਲ ਚੰਦ ਨਾਰੰਗ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ 'ਦੀ ਟ੍ਰਾਂਸਫ਼ਰਮੇਸ਼ਨ ਆਫ਼ ਸਿਖਿਜ਼ਮ' ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨਯ "ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਨੂੰ ਦੋ ਭਾਗਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਕ ਕੌਮ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਤੇ ਦੂਜਾ ਹਥਿਆਰਬੰਦ ਜਦੋਜਹਦ। ਅੱਗੇ ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ: ਜਦ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, 'ਇਕ ਕੌਮ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ' ਤਾਂ ਮੈਂ ਚਾਹੁਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਇਹਨਾਂ ਬੋਲਾਂ ਦਾ ਬਿਲਕੁਲ ਅੱਖਰੀ ਅਰਥ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਕਿਉਂਕਿ ਜਿਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕਾਰਜ ਆਰੰਭਿਆ, ਉਸ ਵੇਲੇ ਹਿੰਦੂ ਕੌਮ ਨਾਮ ਦੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ....."

ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਗ਼ੁਲਾਮ ਚਲਿਆ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਗ਼ੁਲਾਮਾਂ ਦਾ ਵੀ ਗ਼ੁਲਾਮ ਹੋਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪੂਰੀ ਇਕ ਪੀੜ੍ਹੀ ਗ਼ੁਲਾਮਾਂ ਦੀ ਇਸ ਤੇ ਰਾਜ ਕਰ ਗਈ ਸੀ। ਅਕਬਰ ਤੋਂ ਮਗਰਲੇ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤਾਂ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਦੀ ਕੱਸ ਦਿਨ-ਬ-ਦਿਨ ਹੋਰ ਪੱਕੀ ਹੀ ਕਰੀ ਗਏ ਸਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂਆਂ ਨੂੰ ਤੀਰਥ ਯਾਤ੍ਰਾ ਦਾ ਟੈਕਸ

ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਗ਼ੈਰ ਮੁਸਲਿਮ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਜਜ਼ੀਆ ਵਸੂਲ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਪਰ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਹੋਣਾ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸੰਤਾਪ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਤਿਲਕ ਜੰਞੂ ਲੱਥਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਆਪੇ ਲਾਹ ਦਿਓ ਤਾਂ ਵਾਹ ਭਲਾ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਬਰੀ ਲਾਹੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਚੂੰ ਚਰਾਂ ਕਰੋ ਤਾਂ ਸਿਰ ਹੀ ਕਲਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਧਾਰਮਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਬਿਲਕੁਲ ਅਨਕਾ ਸੀ। ਆਜ਼ਾਦੀ ਕਦੇ ਕੋਈ ਦੇਂਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਂਦਾ, ਇਹ ਤਾਂ ਲੈਂਦੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਲੈਣ ਲਈ ਸਾਹਸ, ਸਿਰੜ ਤੇ ਬਲੀਦਾਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੋਂਦੀ ਹੈ। ਬਿਨਾ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇ ਕੌਮਾਂ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀਆਂ।

ਕੌਮ ਉਸਾਰੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਦਮ ਨੌਂ ਬਰਸ ਦੇ ਸ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਇ ਨੇ ਓਦੋਂ ਚੁੱਕਿਆ ਜਦ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਪੰਡਿਤ ਹਿੰਦੂ ਜਾਤੀ ਦਾ ਦਰਦ ਲੈ ਕੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪਾਸ ਆਏ ਤੇ ਪੁੱਤਰ ਨੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇਣ ਦਾ ਸੁਝਾਓ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਸਾਕੇ ਨੂੰ ਇਕ ਕਵੀ ਨੇ ਇਓ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ:

"ਉੱਠੀ ਕੂਕ ਪੁਕਾਰ ਕਸ਼ਮੀਰ ਵੱਲੋਂ,
ਵੱਜਾ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦੁਰ ਦੇ ਘਾ ਅੰਦਰ।
ਚਤੁਰ ਚਿਹਰੇ ਤੇ ਚਿੰਤਾ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਛਾਏ,
ਰੁਗ ਭਰੇ ਗਏ ਦੁਖ ਅਨਗਾਹ ਅੰਦਰ।
ਲੱਗੇ ਕਹਿਣ ਕਿ ਹੋਵੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਕੋਈ
ਦੇਵੇ ਬਲੀ ਜੋ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਰਾਹ ਅੰਦਰ।
ਬਾਲੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਤਦੋਂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ
ਓਸ ਵੇਲੇ ਭੋਲੇ ਭਾ ਅੰਦਰ।
'ਤੁਸਾਂ ਜਹੇ ਮਹਾਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨੂੰ
ਕਦ ਕਦ ਮਾਵਾਂ ਸੁਭਾਗੀਆਂ ਜਣਦੀਆਂ ਨੇ,
ਅਪਣੀ ਬਲੀ ਦੇ ਕੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਦੱਸੋ
ਕੌਮਾਂ ਸਦਾ ਤੋਂ ਇਵੇਂ ਹੀ ਬਣਦੀਆਂ ਨੇ।"

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਧਾਰਮਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ।

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਰੇ 'ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਨਾਟਕ' ਵਿਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸੀ ਕ੍ਰਿਆ ਕਰੀ ਨਾ ਕਿਨਹੂ ਆਨ' ਤਾਂ ਉਹ ਬੇਟਾ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਤੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਰ ਰਹੇ, ਇਕ ਅਕੱਟ ਸੱਚਾਈ ਬਿਆਨ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਨਾ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਨਾ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਬਾਦ ਕਿਸੇ ਨੇ ਧਾਰਮਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਬਲੀਦਾਨ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਸ਼ਹਿਰੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਦੋ ਸਦੀਆਂ ਬਾਦ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ। ਇਸ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਇਸ ਵਿਚ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਲਈ ਨਹੀਂ, ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਧਾਰਮਕ ਆਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਦਿਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ:

"ਤਿਲਕ ਜੰਞੂ ਰਾਖਾ ਪ੍ਰਭ ਤਾ ਕਾ।
ਕੀਨੋ ਬਡੋ ਕਲੂ ਮਹਿ ਸਾਕਾ।"

(ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਨਾਟਕ)

ਇਸ ਮਹਾਨ ਸਾਕੇ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਵੀ ਪਹਿਲੂ ਹੈ। ਇਕ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ, ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ ਤੇ ਭਾਈ ਦਯਾਲਾ ਜੀ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਸਿਦਕ, ਸਿਰੜ ਤੇ ਸਾਹਸ ਵੀ ਕਮਾਲ ਸੀ। ਫਿਰ ਸਿਦਕ, ਸਿਰੜ ਤੇ ਸਾਹਸ ਵਾਲੇ ਉਹ ਦੋ ਸਿੱਖ ਵੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੀਸ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁਚਾਇਆ ਤੇ ਦੂਜੇ ਨੇ ਧੜ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸੰਸਕਾਰ ਆਪਣਾ ਘਰ ਜਲਾ ਕੇ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਇਸ ਗਲ ਦਾ ਸੂਚਕ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਜਾਗ ਨੇ ਮਰਜੀਵੜੇ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੁਣ ਇਕ ਕੌਮ ਦਾ ਰੂਪ ਦੇਣਾ ਬਾਕੀ ਸੀ।

ਇਹ ਕੰਮ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ 1699 ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਆਰੰਭਿਆ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸੱਦੇ ਤੇ 40,000 ਸਿਖ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ

ਇਕੱਤਰ ਹੋਏ ਤੇ ਭਰੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਸੀਸ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੱਕਾ ਨਿਸਚਾ ਸੀ ਮਰਜੀਵੜੇ ਅਵੱਸ਼ ਨਿਤਰਨ ਗੇ। ਵਾਰੀ ਵਾਰੀ ਪੰਜ ਨਿਤਰੇ। ਇਹ ਪੰਜ ਕਿਹੜੇ ਸਨ:

1. ਲਾਹੌਰ ਤੋਂ ਭਾਈ ਦਇਆ ਰਾਮ
2. ਹਸਤਿਨਾਪੁਰ ਤੋਂ ਭਾਈ ਧਰਮ ਦਾਸ
3. ਦਵਾਰਕਾ ਤੋਂ ਭਾਈ ਮੁਹਕਮ ਚੰਦ
4. ਜਗਨਨਾਥ ਤੋਂ ਭਾਈ ਹਿੰਮਤ ਰਾਏ ਤੇ
5. ਬਿਦਰ ਤੋਂ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਚੰਦ

ਇਹ ਸਭ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਆਏ ਸਨ; ਪੰਜਾਬ ਵਿਚੋਂ ਕੇਵਲ ਇੱਕੋ ਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਪੰਜੇ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਪ੍ਰਤਿਨਿਧ ਸਨ। ਗ਼ਾਲਬਨ ਉਥੋਂ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਆਗੂ ਸਿੱਖ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। ਜੇ ਹੋਰ ਸਿਰ ਮੰਗੇ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਅਵੱਸ਼ ਹੋਰ ਵੀ ਨਿਤਰਦੇ। ਕੁਝ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੀਸ ਮੰਗਿਆ ਤਾਂ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਮੁਰਦਨੀ ਛਾ ਗਈ। ਇਹ ਗਲ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ। ਕੁਝ ਮਸੰਦ ਲੋਕ ਜ਼ਰੂਰ ਭੱਜੇ ਹੋਣਗੇ ਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁੱਜਰੀ ਜੀ ਪਾਸ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਲੈ ਕੇ ਵੀ ਗਏ ਹੋਣਗੇ। ਪਰ ਦੀਵਾਨ ਤਾਂ ਉਂਞ ਦਾ ਉਂਞ ਬਣਿਆ ਰਿਹਾ। ਅਗਲੇ ਹੀ ਦਿਨ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਪਾਨ ਕਰਨਾ ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਤਸਦੀਕ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਕ ਬਹਾਦਰ ਕੌਮ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਜੋ ਜੋ ਵਿਉਂਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵਰਤੋਂ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦੀਆਂ, ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਤੀਖਣ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਸੋਝੀ ਦੀਆਂ ਸੂਚਕ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਉਂਤਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਸੀ ਖੰਡੇ ਦੇ ਪਾਹੁਲ ਦੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀਖਿਆ-ਸੰਸਕਾਰ ਦੌਰਾਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਾਸੋਂ ਚਰਨ-ਪਾਹੁਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਚਰਨ-ਪਾਹੁਲ ਦੀ ਥਾਂ ਖੰਡੇਦ ਦੇ ਪਾਹੁਲ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਜਾਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਹ ਪਾਹੁਲ ਹੁਣ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਪਾਸੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਪਾਸੋਂ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਆਪ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਾਪਤ

ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਦੇ ਕੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦਾ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੈਵੀਕਰਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਭਾਈਚਾਰੇ ਅੰਦਰ ਉਚੱਤਮ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਧੀ ਸੀ।

ਇੱਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ, ਨਵੀਂ ਬਰਾਦਰੀ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਹਰ ਸਦੱਸ ਨੂੰ ਮੁੜ ਜਨਮਿਆ (ਵਚਗਜਕ ਲਚਗਅ) ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ 'ਕਿਰਤਨਾਸ਼, ਕੁਲਨਾਸ਼, ਧਰਮਨਾਸ਼, ਕਰਮਨਾਸ਼' ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਿਤਾ ਉਸ ਦਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇਵਾਂ। ਉਹ ਨਵੇਂ ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਨਵਾਂ ਪੁੱਤਰ ਹੋਂਦਾ ਸੀ। ਵਾਸੀ ਉਹ ਆਨੰਦਪੁਰ ਦਾ ਹੋਂਦਾ ਸੀ।

ਮੁੜ ਜਨਮੇ (ਦ੍ਵਿਜਾ) ਅੱਗੇ ਵੀ ਹੋਂਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਉਹ ਕੇਵਲ ਤਿੰਨਾਂ ਜਾਤੀਆਂ- ਬ੍ਰਾਹਮਣ, ਖੱਤਰੀ ਤੇ ਵੈਸ਼ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਸਰੀਰਕ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ, ਮਨੂ ਸਿਮਰਤੀ ਅਨੁਸਾਰ, "ਬੀਜ ਤੇ ਕੁੱਖ ਦੀਆਂ ਗ਼ਲਾਜ਼ਤਾਂ ਸਾਫ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਵੇਦ ਮੰਤ੍ਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ ਇਕ ਅਧਿਆਤਮਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।"[6] ਸ਼ੂਦਰਾਂ ਨੂੰ 'ਏਕਾ ਜਾਤੀ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਦ੍ਵਿਜਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਨਾਲ ਹੋਰ ਕੋਈ ਦ੍ਵਿਜਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਅੱਗੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਕੇਵਲ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਸਨ ਤੇ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਕੇਵਲ ਖਤਰੀਆਂ ਦਾ। ਪਰ ਨਵੇਂ ਪਾਹੁਲ ਵਿਚ ਬਾਣੀ ਤੇ ਖੰਡੇ ਦੇ ਸੁਮੇਲ ਕਾਰਣ ਹਰ ਕੋਈ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਤੇ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਮ-ਰਸੀਏ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਐਸੀ ਕੌਮ ਖੜੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜੋ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਸੁਤੰਤ੍ਰਤਾ ਦੀ ਪੁਨਰ-ਸਥਾਪਤੀ ਕਰ ਸਕੇ। ਉਹ ਸੁਤੰਤ੍ਰਤਾ ਜੋ ਧਰਮ ਪਾਲਨ ਲਈ ਅਤਿ ਲੋੜੀਂਦੀ ਸੀ, ਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਪਿਤਾ ਦਾ ਬਲੀਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਸੁਤੰਤ੍ਰਤਾ ਤੇ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦਾ ਦਾਮਨ-ਚੋਲੀ ਦਾ ਸਾਥ ਹੈ। ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਚੁਕੀ ਸੀ:

"ਸੂਰਾ ਸੋ ਪਹਿਚਾਨੀਐ
ਜੁ ਲਰੈ ਦੀਨ ਕੇ ਹੇਤ॥
ਪੁਰਜਾ ਪੁਰਜਾ ਕਟਿ ਮਰੈ
ਕਬਹੂ ਨ ਛਾਡੈ ਖੇਤੁ॥"
(ਮਾਰੂ ਕਬੀਰ ੧੧੦੫:੫)

ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਟਕਸਾਲ ਵਿਚ ਐਸੇ ਸੂਰਬੀਰ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਜੁੱਧ ਦਾ ਚਾਓ ਬਣਿਆ ਰਹੇ ਤੇ ਜੋ ਦੀਨਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਲਈ ਪੁਰਜਾ ਪੁਰਜਾ ਕੱਟੇ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋਣ। ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਜੋਧਿਆਂ ਦੀਆਂ ਵਾਰਾਂ ਤਾਂ ਗਾਈਆਂ ਜਾਣ ਲਗ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਹੁਣ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤਿਆਂ ਤੇ ਅਵਤਾਰਾਂ ਆਦਿ ਦੀ ਬੀਰਤਾ ਦੀਆਂ ਪੌਰਾਣਿਕ ਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਲੋਕ ਭਾਸ਼ਾ ਅੰਦਰ ਬੀਰ ਰਸੀ ਵਿਚ ਉਲਥਾਉਣਾ ਆਰੰਭ ਦਿੱਤਾ। ਮਨੋਰਥ ਇਹਨਾਂ ਉਲਥਿਆਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਦੱਸਦੇ ਹਨ:

"ਦਸਮ ਕਥਾ ਭਾਗੌਤ ਕੀ
ਭਾਖਾ ਕਰੀ ਬਨਾਇ।
ਅਵਰ ਬਾਸਨਾ ਨਾਂਹਿ ਪ੍ਰਭ,
ਧਰਮ ਜੁੱਧ ਕੇ ਚਾਇ।"
(ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਤਾਰ ੨੪੯੧)

ਨਵੀਂ ਬਰਾਦਰੀ ਦੇ ਸਦੱਸਾਂ ਦੇ ਮੁਖ ਤੇ ਨਾਮ ਹੋਣਾ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ ਤੇ ਗਾਤ੍ਰੇ ਵਿਚ ਕਿਰਪਾਨ ਦਾ ਹੋਣਾ ਵੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਸੀ:

"ਧੰਨਿ ਜੀਉ ਤਿਹ ਕੋ ਜਗ ਮੈ
ਮੁਖ ਤੇ ਹਰਿ ਚਿਤ ਮੈ ਜੁੱਧੁ ਬੀਚਾਰੈ।"
(ਕ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਤਾਰ ੨੪੯੨:੧)

ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਕੌਮ ਦੇ ਨਿਰਮਾਣ ਲਈ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਿਰੰਤਰ ਜਤਨਸ਼ੀਲ ਸਨ ਜੋ ਲੋਕਤਾਂਤ੍ਰਿਕ ਵੀ ਹੋਵੇ ਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ ਵੀ।

ਅਰਵਿੰਦ ਘੋਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ "ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਿਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਐਸੀ ਦਿਸ਼ਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਹ ਧਰਮ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੀ ਲੋਕਤਾਂਤ੍ਰਿਕ ਸੰਸਥਾ ਬਣ ਗਿਆ।"[7] ਲੋਕਤਾਂਤ੍ਰਿਕ ਚੇਤਨਾ ਦੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੌਲਤਿ ਮੁਸ਼ਤਰਿਕਾ (common wealth) ਅੰਦਰ ਐਸੀ ਰੂਹ ਫੂਕੀ ਕਿ ਊਚ ਨੀਚ ਦਾ ਭੇਦ ਮਿਟਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸੇ ਹੀਲੇ ਇਕ ਨਿੱਕੀ ਜਹੀ, ਪਰ ਸੰਗਠਿਤ ਤੇ ਆਦਰਸ਼-ਜੁਗਤ, ਜਥੇਬੰਦੀ ਨੇ ਸਮੁੱਚੀ ਕੌਮ ਲਈ ਜੱਦੋਜਹਦ ਕੀਤੀ ਤੇ ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਘੋਲ ਕੀਤਾ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਅਰਨਡਲਡ ਟੋਇਨਬੀ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸ ਵਿਉਂਤ ਦਾ ਕਾਰਨਾਮਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਲੈਨਿਨ ਤੋਂ ਦੋ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਰ ਵਿਖਾਇਆ।[8]

ਬਲਵਾਨ ਜੋਧਾ, ਨਿਪੁੰਨ ਜਰਨੈਲ:

ਗੁਰੂ ਜੀ ਧਰਮਵੀਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਕੌਮ ਖੜੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਅੱਗੇ ਐਸੀ ਬੀਰਤਾ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਮਿਸਾਲ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਸ਼ਿਕਾਰ ਤੇ ਲਿਜਾਂਦੇ ਤੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖਾਲਦੇ ਸਨ। ਸ਼ਿਕਾਰ ਵੀ ਸ਼ੇਰ, ਬਾਘ ਤੇ ਰਿੱਛ ਆਦਿ ਦਾ ਹੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਖ਼ਤਰੇ ਵਿਚ ਪਾਉਣ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖਾਲਦੇ ਸਨ ਤੇ ਬਚਾਓ ਦੀਆਂ ਵੰਨਗੀਆਂ ਦੀ ਤਰਬੀਅਤ ਦੇਂਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ 'ਆਜਾਨ ਬਾਹੁ' (ਜਾਪੁ ਸਾਹਿਬ-ਪੰਨਾ 88) ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਗੋਡਿਆਂ ਤੀਕ ਅਪੜਦੇ ਸਨ। ਤੀਰ ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦੇ ਉਹ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਵੱਡੇ ਅਭਿਆਸੀ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਕਦੇ ਚੁਕਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਤੀਰ ਚਲਾਂਦਿਆਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਭੁਜਾਂ ਬਿਜਲੀ ਦੀ ਸਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਚਲਦੀਆਂ ਸਨ।

ਇਕ ਦਿਨ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਆਪਣੇ ਕੁਝ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਡੇਹਰਾਦੂਨ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡ ਰਹੇ ਸਨ। ਓਸੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਹੀ ਦੋ ਪਹਾੜੀ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਬਲੀਆ ਚੰਦ ਤੇ ਆਲਮ ਚੰਦ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਸਮੇਤ ਫਿਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਓਥੇ

ਹੋਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪਾਪ ਜਾਗ ਉਠਿਆ । ਸੋਚਣ ਲਗੇ ਕਿ ਜੇਕਰ ਅਸੀ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਈਏ ਜਾਂ ਪਕੜ ਲਈਏ ਤਾਂ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਪਾਸੋਂ ਇਨਾਮ ਦੇ ਹੱਕਦਾਰ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਸੋ ਉਹਨਾਂ ਆਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕੁਝ ਸਾਥੀ ਜੋ ਅੱਗੇ ਅੱਗੇ ਤੁਰੇ ਹੋਏ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਉੱਪਰ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਟੁੱਟ ਪਏ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਦੋ ਜਣੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਦੌੜ ਕੇ ਪਹੁੰਚੇ ਤੇ ਵਾਰਤਾ ਦੱਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਕ ਟਿੱਬੇ ਤੇ ਚੜ੍ਹਕੇ ਖਲੋ ਗਏ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਪਹਾੜੀ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਤੇ ਬਿਜਲੀ ਵਾਂਗੂੰ ਤੀਰ ਚਲਾਏ। ਕਈ ਮਾਰੇ ਗਏ, ਰਹਿੰਦੇ ਭੱਜ ਗਏ। ਤਦ ਇਕ ਸਿਖ ਨੇ ਬਲੀਆ ਚੰਦ ਦੀ ਬਾਂਹ ਵੱਢ ਸੁਟੀ ਤੇ ਉਹ ਕਟੀ ਹੋਈ ਬਾਂਹ ਲੈ ਕੇ ਭੱਜ ਗਿਆ। ਦੂਜੇ ਇਕ ਨੇ ਆਲਮ ਚੰਦ ਦਾ ਸਿਰ ਹੀ ਧੜ ਤੋਂ ਵੱਖ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਮੁਗ਼ਲ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸ਼ਹਿ ਤੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਸ ਪਾਸ ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਬੜੀ ਵਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਆਏ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਆਪ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਹਰ ਵਾਰ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਪਰਤਦੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਘਲੀਆਂ ਜਾਣ ਲਗੀਆਂ। ਉਹ ਵੀ ਹਾਰ ਖਾ ਜਾਂਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ। ਅੰਤ ਦਸ ਲੱਖ ਫ਼ੌਜ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਤੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਰਲਵੀਂ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਇਉਂ ਕਈ ਵਾਰ ਲੜਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ ਭੰਗਾਣੀ ਦੀ ਸੀ ਜੋ ਸੰਮਤ 1746 ਵਿਚ ਹੋਈ ਤੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਵੱਡੀ ਜੰਗ ਸੰਮਤ 1761 ਵਿਚ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਝੂਠੀਆਂ ਕਸਮਾਂ ਖਾ ਕੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਤੇ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਆਨੰਦਪੁਰ ਖ਼ਾਲੀ ਕਰਵਾ ਲਿਆ।

ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਜੁੱਧ ਵਿਚ ਫ਼ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਭੀਮ ਚੰਦ ਦੋ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਮਹਾਰਾਜ ਤੇ ਅਕਾਰਣ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਆਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਆਪ ਦੱਸਦੇ ਹਨ:

"ਫ਼ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਕੋਪਾ ਤਬ ਰਾਜਾ।
ਲੋਹ ਪਰਾ ਹਮ ਸੋ ਬਿਨ ਕਾਜਾ।"

(ਬਚਿੱਤਰ ਨਾਟਕ ੮:੩)

ਪਰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਹਾਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਦ ਇਹਨਾਂ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਮਨੋਬਲ ਇਤਨਾ ਢੱਠ ਗਿਆ ਕਿ ਕੁਝ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਸੁਝਾਵ ਰਖਿਆ ਕਿ 'ਜੇ ਆਪ ਇਜਾਜ਼ਤ ਦਿਓ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਆਨੰਦਪੁਰ ਤੋਂ ਭੰਗਾਣੀ ਤਕ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਫ਼ਤਹ ਕਰ ਕੇ ਇਕ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈਏ।

ਤਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਮੈਂ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਤੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਫੁਲਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਇਆ ਹਾਂ ਕੋਈ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਲਈ ਨਹੀਂ।" ਕੋਈ ਜ਼ਾਤੀ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰਨਾ ਨਾ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਸੀ, ਨਾ ਜਤਨ।

ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਜੁੱਧ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਚਿੱਤਰ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਬੜੀ ਪ੍ਰਬੀਨਤਾ ਨਾਲ ਖਿਖਿਆ ਹੈ:

"ਖੁਲੈ ਖਾਨ ਖੂਨੀ ਖੁਰਾਸਾਨ ਖੱਗੀ।
ਪਰੀ ਸਸਤ੍ਰ ਧਾਰੰ ਉਠੀ ਝਾਲ ਅੱਗੀ।
ਭਈ ਤੀਰ ਭੀਰੰ ਨਮਾਣੰ ਰੜੱਕੇ।
ਗਿਰੇ ਬਾਜ ਤਾਕੀ ਲਗੇ ਧੀਰ ਧੱਕੇ। -੧੭
ਬਜੀ ਭੇਰ ਭੁੰਕਾਰ, ਧੁੱਕੇ ਨੱਗਾਰੇ।
ਦੁ ਹੂੰ ਓਰ ਤੇ ਬੀਰ ਬੰਕੇ ਬਕਾਰੇ।
ਕਰੇ ਬਾਹੁ ਆਘਾਤ ਸਸਤ੍ਰ ਪ੍ਰਹਾਰੰ।
ਡੇਕੀ ਡਾਕਣੀ, ਚਾਂਵਡੀ ਚੀਤਕਾਰੰ।" - ੧੮

ਰਾਜੇ ਹਰੀ ਚੰਦ ਤੇ ਕਰੋੜ ਰਾਏ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਫ਼ੈਸਲਾਕੁਨ ਮੁਠਭੇੜ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਇਉਂ ਕਰਦੇ ਹਨ:

"ਹਰੀ ਚੰਦ ਕੋਪੇ ਕਮਾਣੰ ਸੰਭਾਰੰ।
ਪ੍ਰਥਮ ਬਾਜੀਯੰ, ਤਾਣ ਬਾਣੰ ਪ੍ਰਹਾਰੰ।
ਦੁਤੀਯ ਤਾਕ ਕੈ, ਤੀਰ ਮੋ ਕੋ ਚਲਾਯੰ।
ਰਖਿਓ ਦਈਵ ਮੈ, ਕਨਨਿ ਛ੍ਵੈ ਕੇ ਸਿਧਾਯੰ। -੨੯
ਤ੍ਰਿਤੀਯ ਬਾਣ ਮਾਰਯੋ, ਸੁ ਪੇਟੀ ਮਝਾਰੰ।
ਬਿਧਿਅੰ ਚਿਲਕਤੰ ਦੁਆਲ ਪਾਰੰਪਧਾਰੰ।

ਚੁਭੀ ਚਿੰਚ ਚਰਮੰ, ਕਛੂ ਘਾਓ ਨ ਆਯੰ।
ਕਲੰ ਕੇਵਲੰ ਜਾਨ ਦਾਸੰ ਬਚਾਯੰ। -੩੦
ਜਬੈ ਬਾਣ ਲਾਗਯੋ। ਤਬੈ ਰੋਸ ਜਾਗਯੋ।
ਕਰੰ ਲੈ ਕਮਾਣੰ। ਹਨੰ ਬਾਣ ਤਾਣੰ। -੩੧
ਸਬੈ ਬੀਰ ਧਾਏ। ਸਰੋਘੰ ਚਲਾਏ।
ਤਬੈ ਤਾਕਿ ਬਾਣੰ। ਹਨਯੋ ਏਕ ਜੁਆਣੰ। -੩੨
ਹਰੀ ਚੰਦ ਮਾਰੇ। ਸੁ ਜੋਧਾ ਲਤਾਰੇ।
ਸੁ ਕਾਰੋੜ ਰਾਯੰ। ਵਹੈ ਕਾਲ ਘਾਯੰ। -੩੩
ਰਣੰ ਤਿਆਗ ਭਾਗੇ। ਸਬੈ ਤ੍ਰਾਸ ਪਾਗੇ।
ਭਈ ਜੀਤ ਮੇਰੀ। ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਾਲ ਕੇਰੀ।" ੮:੩੪

ਇਸ ਵਾਰਤਾ ਤੋਂ ਕੁਝ ਮਹੱਤਵਪੂਰਣ ਤੱਥ ਤੇ ਨੀਤੀਆਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੋਈਆਂ ਹਨ:-

ਪਹਿਲੀ ਇਹ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੜੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਤੀਰਅੰਦਾਜ਼ ਸਨ।

ਦੂਜਾ ਇਹ ਕਿ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਤੇ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਦੋ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਜਦੋਂ ਅਗਲਾ ਕਰ ਚੁਕੇ ਤਦ ਜਵਾਬ ਦੇਂਦੇ ਸਨ।

ਤੀਜਾ ਇਹ ਕਿ ਉਹ ਨਿਰਪੱਖ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀ ਵੀ ਦਾਦ ਦੇਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਆਖ਼ਰੀ ਇਹ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਜਿੱਤਣ ਨੂੰ ਕੇਵਲ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਗਰਦਾਨਦੇ ਸਨ।

ਇਸ ਜੁੱਧ ਮਗਰੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਹਾੜੀ ਰਜਵਾੜਿਆਂ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਉੱਮਤ ਦੇ ਬਚਾਓ ਲਈ ਪੰਜ ਕਿਲੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਕੁਝ ਕੁਝ ਵਿੱਥ ਤੇ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਏ। ਇਹ ਕਿਲੇ ਸਨ: ਆਨੰਦਗੜ੍ਹ, ਲੋਹਗੜ੍ਹ, ਫਤੇਗੜ੍ਹ, ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਤੇ ਹੋਲਗੜ੍ਹ। ਇਥੇ ਫੌਜਾਂ ਤਾਇਨਾਤ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਮੁਕਰਰ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਹਥਿਆਰ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਤੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਵਿਖੇ ਮੌਜੂਦਗੀ ਤੋਂ ਹੌਸਲਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਵੀ ਸਰਕਾਰੀ ਖਰਾਜ ਦੇਣਾ ਛੋੜ ਦਿਤਾ। ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਸੁਲਾਹ ਵੀ ਕਰ ਲਈ।

ਤਦ ਜੰਮੂ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੇ ਜਰਨੈਲ ਅਲਿਫ਼ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਆਕੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਣ ਲਈ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜਿਆ। ਤਦੋਂ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਅਲਿਫ਼ ਖ਼ਾਨ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਘਲਿਆ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨਾਲ ਕਰ ਲਵੇ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਉਸ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨ ਲੈਣਗੇ। ਕੁਝ ਤਾਂ ਆਪ ਉਸਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਵੀ ਤੁਰ ਪਏ। ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਸਹਾਇਤਾ ਮੰਗੀ। ਤਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜੱਥਾ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਮਦਦ ਨੂੰ ਗਏ। ਨਾਦੌਨ ਦੇ ਮੁਕਾਮ ਤੇ ਘਮਸਾਨ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਛੇਤੀ ਹੀ ਕਰਤਾਰ ਨੇ ਜੰਗ ਮੁਕਾ ਕੇ ਫਤਹ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਭੀਮ ਚੰਦ ਨੂੰ ਦਿਵਾ ਦਿਤੀ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਦੀ ਇਸ ਹਾਰ ਤੋਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋਕੇ ਦਿਲਾਵਰ ਖ਼ਾਨ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਖਦੇੜ ਦਿੱਤਾ- ਐਸਾ, ਕਿ-

ਨਰਾਜ ਛੰਦ:

"ਨਿਲੱਜ ਖ਼ਾਨ ਭਜਿਓ। ਕਿਨੀ ਨ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਸਜਿਓ।
ਸੁ ਤਿਆਗ ਖੇਤਿ ਕੋ ਚਲੇ। ਸੁਬੀਰ ਬੀਰ ਹਾਂ ਭਲੇ।੧।
ਚਲੇ ਤੁਰੇ ਤੁਰਾਇਜੈ ਸਕੇ ਨ ਸਸਤ੍ਰ ਉਠਾਇ ਕੈ।
ਨ ਲੈ ਹਥਿਆਰ ਯੱਜਹੀ। ਨਿਹਾਰਿ ਨਾਰਿ ਲਜ ਹੀ।"

ਦੋਹਿਰਾ:

"ਬਰਵਾ ਗਾਉਂ ਉਜਾਰ ਕੈ ਕਰੇ ਮੁਕਾਮ ਭਲਾਨ।
ਪ੍ਰਭ ਬਲ ਹਮੈ ਨ ਛੁਇ ਸਕੈ ਭਾਜਤ ਭਏ ਨਿਦਾਨ।੯
ਭਵ-ਬਲ ਈਹਾਂ ਨ ਪਰ ਸਕੈ ਬਰਵਾ ਹਨਾ ਰਿਸਾਇ।
ਸਾਲਿਨ ਰਸ ਜਿਮ ਬਾਨੀਯੋ ਰੋਰਨ ਖਾਤ ਬਨਾਇ।"੧੦

ਇਥੇ ਭਾਜ ਖਾ ਕੇ ਭੱਜੇ ਜਾਂਦੇ ਦਿਲਾਵਰ ਖ਼ਾਨ ਤੇ ਉਸਦੇ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਦੀ ਹਾਲਤ ਦਾ ਵਰਣਨ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟ ਕੇ ਇਉਂ ਭੱਜੇ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਾਇਰਤਾ ਵੇਖ ਕੇ ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਰਮ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਫਿਰ ਜਦ ਉਹ ਹਾਰ ਕੇ ਭੱਜੇ ਜਾਂਦੇ ਰਾਹ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਉਜਾੜਦੇ ਗਏ ਤਾਂ

ਕਿਆ ਤਸ਼ਬੀਹ ਦੇ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਖਿੱਲੀ ਉਡਾਈ; ਉਹ ਤੇ ਇੰਜ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਸ਼ਾਕਾਹਾਰੀ ਬਾਣੀਆਂ ਮਾਸ ਦੀ ਤਰੀ ਦਾ ਸੁਆਦ ਲੈਣ ਲਈ ਪੱਥਰ-ਗੀਟੇ ਰਿੰਨ੍ਹ ਕੇ ਖਾਣ ਲਗਾ ਹੋਵੇ।

ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਬਹਾਲ ਕਰਨ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਦੋ ਕਮਾਂਡਰ ਪੈਧਾਂ ਖਾਨ ਤੇ ਦੀਨ ਬੇਗ ਪੰਜ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਫ਼ੌਜੀ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜੇ ਕਿ ਉਹ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਰੱਲ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਆਉਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਦੇ ਦਿਤੇ। ਜੱਥੇ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੇ, ਜੱਥੇਦਾਰ ਮੁਕੱਰਰ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਹਥਿਆਰ ਵੰਡ ਦਿਤੇ ਗਏ ਤੇ ਹੁਕਮ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੇ ਆਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜੋ ਨਾਲਾ ਹੈ ਉਥੇ ਜੰਗ ਕੀਤਾ ਜਾਏ।

ਜੰਗ ਹੋਇਆ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜੇ ਉਸ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਭਗਦੜ ਮਚਾ ਦਿਤੀ। ਤਦ ਜਰਨੈਲ ਪੈਂਦਾ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, "ਭੱਜੋ ਨਹੀਂ ਬੁਜ਼ਦਿਲੋ! ਇਹ ਜੰਗ ਨਹੀਂ ਜਹਾਦ ਹੈ। ਅਸਾਂ ਕਾਫ਼ਰਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨਾ ਹੈ।" ਤਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤੀਰਾਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਸਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਫ਼ੌਜ ਫਿਰ ਭੱਜ ਪਈ। ਪੈਂਦਾ ਖਾਨ ਘੋੜੇ ਨੂੰ ਅੱਡੀ ਲਾ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਖਲੋਤਾ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, "ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਮਰਵਾਂਦੇ ਹੋ? ਆਓ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਕਰੋ ਸਾਡੀ ਹਾਰ ਜਿੱਤ ਤੋਂ ਜੰਗ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋਵੇਗਾ।" ਗੁਰੂ ਜੀ ਗੱਜ ਕੇ ਬੋਲੇ, "ਮੈਂ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਮੈਂ ਹਥਿਆਰ ਓਦੋਂ ਚੁੱਕਦਾ ਹਾਂ ਜਦੋਂ ਅਗਲਾ ਹਮਲਾ ਕਰੇ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਜ਼ੁਲਮ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦਾ ਦਾਅਵੇਦਾਰ ਹਾਂ। ਤੂੰ ਪਹਿਲ ਕਰ ਲੈ, ਮਤੇ ਤੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਹਸਰਤ ਰਹਿ ਜਾਏ ਕਿ ਤੂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਤੇ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਪੈਂਦਾ ਖਾਨ ਨੇ ਤੀਰ ਚਲਾਇਆ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਤੀਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਿਰ ਪਾਸੋਂ ਦੀ ਸਨਸਨਾਂਦਾ ਲੰਘ ਗਿਆ। ਤਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਲਲਕਾਰ ਕੇ ਕਿਹਾ, "ਪੈਂਦਾ! ਇਕ ਤੀਰ ਹੋਰ ਚਲਾ ਲੈ ਮਤੇ ਤੇਰੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹਸਰਤ ਰਹਿ ਜਾਏ।ਮੈਂ ਅਜੇ ਵੀ

ਤੇਰੇ ਤੀਰ ਦਾ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ।" ਪੈਂਦੇ ਦੀ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਫ਼ੌਜ ਸਾਹਮਣੇ ਤੌਹੀਨ ਹੋਈ ਤਾਂ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਦੂਜਾ ਤੀਰ ਚਲਾਇਆ। ਉਹ ਵੀ ਚੁੱਕ ਗਿਆ। ਤਦ ਪੈਂਦਾ ਖਾਨ ਸ਼ਰਮਿੰਦਾ ਹੋ ਕੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਲੱਗਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਲਲਕਾਰਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, "ਪੈਂਦਾ ਖਾਨ ਹੁਣ ਭੱਜ ਨਹੀਂ। ਤੂੰ ਦੋ ਤੀਰ ਚਲਾਏ ਹਨ। ਮੈਂ ਕੇਵਲ ਇਕੋ ਚਲਾਵਾਂਗਾ। ਆ ਤੈਨੂੰ ਸਿਖਾਵਾਂ ਤੀਰ ਕਿਵੇਂ ਚਲਾਈਦਾ ਹੈ।" ਪੈਂਦਾ ਖਾਨ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤਕ ਜ਼ੱਰਾਬਕਤਰ ਨਾਲ ਢਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕੇਵਲ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨ ਨੰਗੇ ਸਨ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਤੀਰ ਚਲਾਇਆ ਤੇ ਕਿਹਾ "ਕਰੋ ਯਾਦ ਕਲਮਾ ਲਖੋ ਕਾਲ ਅੰਤਾ।" ਤਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਤੀਰ ਪੈਂਦਾ ਖਾਨ ਦੇ ਸਿਰ ਅੰਦਰ ਲੰਘ ਗਿਆ। ਪੈਦਾ ਘੋੜੇ ਤੋਂ ਡਿੱਗ ਪਿਆ, ਤੇ ਫਿਰ ਕਦੇ ਨਾ ਉਠਿਆ।

ਇਸ ਹਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਅਗਲੇ ਚਾਰ ਵਰ੍ਹੇ (ਸੰਮਤ 1757 ਤੋਂ 1761 ਤਕ) ਆਨੰਦਪੁਰ ਉਤੇ ਛੁਟਪੁਟ ਹਮਲੇ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਪਰ 1704 ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਮੁਲਖਈਆ ਮੁਗਲ ਤੇ ਪਹਾੜੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦਾ ਆਨੰਦਪੁਰ ਤੇ ਆ ਚੜ੍ਹਿਆ। ਤਦੋਂ ਆਨੰਦਪੁਰ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਹੀ ਸੂਰਬੀਰ ਸਨ। ਟਿੱਡੀ ਦਲ ਵਾਂਗ ਚੜ੍ਹ ਆਏ ਮੁਲਖਈਏ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਲੋਹਾ ਲਿਆ। ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਦੀ ਘਮਾਸਾਨ ਜੰਗ ਵਿਚ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦਾ ਇਤਨਾ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸ਼ਾਹੀ ਜਰਨੈਲ ਘਬਰਾ ਗਏ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਵੀ ਇਵੇਂ ਹੋਇਆ। ਦੁਸ਼ਮਨ ਦਾ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਦਿਨ ਢਲਣ ਤੇ ਕੁਝ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕੀਤੀ: ਭਾਈ ਕਨ੍ਹਈਆ ਰਣਭੂਮੀ ਵਿਚ ਫੱਟੜ ਪਏ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਪਿਆਲਦਾ ਰਿਹਾ, ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਾਣੀ ਪਿਆਲਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।" ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਕਨ੍ਹਈਏ ਵਲ ਨਿਗਾਹ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਹ ਬੋਲੇ, "ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਝੂਠ ਨਹੀਂ; ਪਰ ਮੈਂ ਓਥੇ ਸਿੱਖ ਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਦੀ ਕੋਈ ਪਛਾਣ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ, ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਹਰ ਪਿਆਸਾ ਮੁਖ ਆਪਦਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ

ਪਾਣੀ ਪਿਆਏ ਬਿਨਾਂ ਰਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ।" ਇਸ ਉੱਤਰ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਤਿਅੰਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਏ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਭਾਈ ਕਨ੍ਹਈਏ ਨੇ ਸਾਡੇ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਠੀਕ ਸਮਝਿਆ ਹੈ।" ਇਹ ਦਯਾਵੀਰਤਾ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਸੀ ਨਾਲੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਨਾਲੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਦੀ।

ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਤੋਂ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਘਬਰਾ ਗਈਆਂ। ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਗਈਆਂ ਤੇ ਦੂਰੋਂ ਆਨੰਦਪੁਰ ਦਾ ਮੁਹਾਸਰਾ ਘੱਤ ਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ, "ਹੁਣ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਨਹੀਂ ਲੜਨਾ, ਜੋ ਕੋਈ ਨੇੜੇ ਆਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖਦੇੜ ਦੇਣਾ।"

ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਤੱਕ ਉਹ ਮੁਹਾਸਰਾ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਆਖ਼ਰ ਮੁਗ਼ਲ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨੇ ਕੁਰਾਨ ਦੀਆਂ, ਤੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਗਊ ਦੀ ਕਸਮ ਖਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਨੰਦਪੁਰ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦੇਣ ਤਾਂ ਉਹ ਮੁਹਾਸਰਾ ਉਠਾ ਲੈਣਗੇ। ਤਦ ਭੁਖ ਦੇ ਦੁੱਖੋਂ ਆਤੁਰ ਹੋਏ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਜਬੂਰ ਕਰਨ ਤੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਇਕ ਵਿਉਂਤ ਅਨੁਸਾਰ ਆਨੰਦਪੁਰ ਛੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਝੂਠੀਆਂ ਕਸਮਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਪਿੱਛੋਂ ਦੀ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਪਰਿਵਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਵਿਛੜ ਗਿਆ। ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਚਮਕੌਰ ਵਲ ਨੂੰ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਤਦ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ 17 ਵਰ੍ਹੇ ਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ 14 ਵਰ੍ਹੇ ਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਚਾਲੀ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਸਨ। ਇਹ ਸਭ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਜਾ ਬੈਠੇ। ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਟਿੱਡੀ ਦਲ ਨੇ ਉਥੇ ਵੀ ਜਾ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਦੋਵੇਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਵੀ ਤੇ ਪੰਜਾਂ ਪਿਆਰਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਭਾ: ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮੁਹਕਮ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉਥੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਤੀਰਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਤੇ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਤਦ ਪੰਜ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਛੋੜ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਲਈ ਇਹ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਤਦ ਰਾਤੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਤੀਰਾਂ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਨ ਦੀਆਂ ਮਸਾਲਾਂ ਬੁਝਾਂਦੇ ਓਥੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਦੇ ਜੰਗਲ ਵਲ ਨੂੰ ਨਿਕਲ ਗਏ।

ਇਹ ਸਨ ਕੁਝ ਮਿਸਾਲਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਵੀਰਤਾ, ਦਇਆ-ਵੀਰਤਾ ਤੇ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਤੇ ਉੱਤਮ ਜੁੱਧ-ਨੀਤੀ ਦੀਆਂ। ਸਿੱਖ ਮਰਦਾਂ ਵਿਚ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਤੇ ਨਿੱਜੀ ਮਿਸਾਲਾਂ ਨੇ ਮਰਦਊ ਜਗਾਇਆ ਹੀ, ਸਿੱਖ ਬੀਬੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਮਾਲ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਸਿਖਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਕ ਕਾਫ਼ਲਾ ਮਾਝੇ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਆਨੰਦਪੁਰ ਨੂੰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਬੀਬੀ ਦੀਪ ਕੌਰ ਵੀ ਇਸ ਕਾਫ਼ਲੇ ਸੀ। ਇਸ ਖ਼ਿਆਲ ਨਾਲ ਕਿ ਬਲੀ ਕਾਫ਼ਲਾ ਪਿੱਛੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਰੱਤਾ ਅੱਗੇ ਵਧ ਗਈ। ਕੁਝ ਅੱਗੇ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਤਿੰਨ ਆਦਮੀ ਖੜੇ ਵੇਖੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨੀਅਤ ਉਸ ਨੂੰ ਠੀਕ ਨਾ ਲੱਗੀ। ਉਸ ਨੇ ਪਿੱਛੇ ਵਲ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਕਾਫ਼ਲਾ ਉਸ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਆਇਆ। ਬੜੀ ਬਿਪਤਾ ਦਾ ਵਕਤ ਸੀ। ਉਹ ਇਕੱਲੀ ਔਰਤ ਤੇ ਅੱਗੇ ਤਿੰਨ ਮਰਦ। ਉਸ ਨੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕੀਤਾ। ਤਦ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਫੁਰਨਾ ਫੁਰਿਆ। ਬਿਜਲੀ ਜੇਹੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸੋਨੇ ਦਾ ਕੜਾ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟ ਦਿਤਾ। ਸੋਨੇ ਦੇ ਲਾਲਚ ਤੋਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਕੜਾ ਚੁੱਕਣ ਲਈ ਹੇਠਾਂ ਝੁਕਿਆ। ਤੁਰੰਤ ਦੀਪ ਕੌਰ ਨੇ ਕਿਰਪਾਨ ਕੱਢ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਲਾਹ ਦਿੱਤਾ। ਦੂਜੇ ਦੋਵੇਂ ਉੱਚੀ ਸਾਰੀ ਚੀਕੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਕੱਢ ਸਕਦੇ, ਦੀਪ ਕੌਰ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਇਕ ਦੀ ਛਾਤੀ ਵਿਚ ਕਿਰਪਾਨ ਘੋਪ ਦਿੱਤੀ। ਤੀਜੇ ਨੇ ਵਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਦੀਪ ਕੌਰ ਨੇ ਵਾਰ ਰੋਕ ਕੇ ਐਸਾ ਧੱਕਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਹੇਠਾਂ ਜਾ ਪਿਆ। ਦੀਪ ਕੌਰ ਸ਼ੇਰਨੀ ਵਾਂਗ ਉਸ ਦੀ ਛਾਤੀ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਬੈਠੀ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਗਿੱਚੀ ਤੇ ਕਿਰਪਾਨ ਰੱਖ ਕੇ ਬੋਲੀ, "ਗਿੱਦੜ ਦੀ ਔਲਾਦ! ਤੂੰ ਕਦੇ ਸ਼ੇਰਨੀ ਨਹੀ ਵੇਖੀ ਹੋਣੀ।" ਫਿਰ ਕਿਰਪਾਨ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਗਰਦਨ ਦੇ ਪਾਰ ਲੰਘਾ ਦਿਤਾ। ਤਦ ਨੂੰ ਕਾਫ਼ਲੇ ਵਾਲੇ ਵੀ ਆ ਗਏ।

ਆਨੰਦਪੁਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਇਹ ਵਾਰਤਾ ਉਹਨਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸੁਣਾਈ ਤੇ ਪੁੱਛਿਆ, "ਸੱਚੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਇਹ ਨੌਜਵਾਨ ਔਰਤ ਪਰਾਏ ਮਰਦ ਦੀ ਛਾਤੀ ਉਪਰ ਚੜ੍ਹ ਬੈਠੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਇਸ ਦਾ ਧਰਮ ਤਾਂ ਭ੍ਰਸ਼ਟ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ?" ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ, "ਅੱਜ ਤੋਂ ਇਹ ਮੇਰੀ ਬੇਟੀ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਕਉਣ ਹੋਵੇਗਾ? ਇਸ ਨੇ ਪਾਪ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ, ਪਾਪੀ ਅੱਗੇ ਝੁਕੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਨੇ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕੀਤੀ ਹੈ।"

ਇੰਜ ਦੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਉਮੱਤ ਅੰਦਰ ਜਗਾ ਦਿਤੀ ਸੀ।

ਧੀਰਜ ਸਿਰੜ ਤੇ ਸਹਿਨਸ਼ਕਤੀ:

ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਛੱਡ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਦੇ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਤਨ ਤਨਹਾ ਤੁਰਦੇ ਗਏ। ਇਤਨੇ ਥਕ ਗਏ ਕਿ ਪੈਰ ਪੁਟਣੇ ਮੁਸ਼ਕਲ ਹੋ ਗਏ। ਤੁਰ ਤੁਰ ਕੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਛਾਲੇ ਪੈ ਗਏ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੰਗਰ ਕਿਸੇ ਵਾਸਤੇ ਕਦੇ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ, ਅੱਜ ਉਹ ਆਪ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਦੇ ਭੁੱਖੇ ਸਨ। ਕਿੰਨੀਆਂ ਰਾਤਾਂ ਤੋਂ ਉਹ ਸੁੱਤੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਬਰਫ਼ਾਨੀ ਹਵਾ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਯਖ ਹੋਈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਅੱਕ ਦੇ ਕੁਝ ਪੱਤੇ ਖਾ ਲਏ। ਇਕ ਢਮ ਦਾ ਸਿਰਹਾਣਾ ਕਰ ਲੇਟ ਗਏ। ਨੰਗੀ ਕਿਰਪਾਨ ਉਹਨਾਂ ਪਾਸ ਸੀ ਤੇ ਕਿਰਪਾਨ ਦੀ ਮੁੱਠ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਹੱਥ ਸੀ। ਝੱਟ ਕੁ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨੀਂਦਰ ਆ ਗਈ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਸੁੱਤਿਆਂ ਲੰਘ ਗਿਆ। ਜਾਗੇ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਉੱਠਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਬੇਵੱਸੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਇਕ ਗੀਤ ਹੀ ਗਾਇਆ। ਗੀਤ ਦੇ ਬੋਲ ਸਨ:

"ਮਿਤਰ ਪਿਆਰੇ ਨੂੰ
ਹਾਲ ਮੁਰੀਦਾਂ ਦਾ ਕਹਿਣਾ।
ਤੁਧ ਬਿਨ ਰੋਗ ਰਜਾਈਆਂ ਦਾ
ਓਢਣ ਨਾਗ ਨਿਵਾਸਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣਾ।
ਸੂਲ ਸੁਰਾਹੀ ਖੰਜਰ ਪਿਆਲਾ
ਬਿੰਗ ਕਸਾਈਆਂ ਦੇ ਸਹਿਣਾ।
ਯਾਰੜੇ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਸਥਰ ਚੰਗਾ
ਭੱਠ ਖੇੜਿਆਂ ਦਾ ਰਹਿਣਾ।"

ਐਸੀ ਬੇਸਰੋਸਾਮਾਨੀ, ਤਨਹਾਈ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਲਾਚਾਰਗੀ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਵੀ ਯਾਰੜੇ ਦੇ ਸੱਥਰ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਸਿਰੜ ਤੋਂ ਕਿਸ ਦਾ ਸਦਕੇ ਜਾਣ ਨੂੰ ਜੀਅ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ?

ਗ਼ਨੀਖ਼ਾਨ ਤੇ ਨਬੀ ਖ਼ਾਨ ਦੋ ਪਠਾਣਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਛਾਣ ਲਿਆ। ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਹਿਲੋਂ ਦੇ ਇਹਸਾਨਮੰਦ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਲਕੀ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਪਾਲਕੀ ਉਠਾ ਲਈ ਤੇ ਇਹ ਦੱਸਦਿਆਂ ਕਿ ਉਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਉੱਚ ਦੇ ਪੀਰ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਰਾਏ ਕਲ੍ਹੇ ਪਾਸ ਜੱਟ-ਪੁਰੇ ਪੁਚਾ ਦਿਤਾ। ਉਥੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ। ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਕੇ ਰਾਏ ਕਲ੍ਹੇ ਦੀਆਂ ਚੀਕਾਂ ਨਿਕਲ ਆਈਆਂ। ਪਰ ਬੜੇ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਢਾਰਸ ਦੇ ਕੇ ਕੋਲ ਬਿਠਾ ਲਿਆ। ਤਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੋ ਲਕੀਰਾਂ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਵਾਹੀਆਂ। ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮਿਟਾ ਦਿਤਾ, ਤੇ ਕਿਹਾ, "ਜਦ ਇਹ ਲਕੀਰਾਂ ਖਿੱਚੀਆਂ ਸਨ ਤਾਂ ਕੋਈ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਈ। ਹੁਣ ਮਿਟ ਗਈਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਕੋਈ ਦੁਖ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਹਰ ਹਾਲ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਤੇ ਰਾਜ਼ੀ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਬਣਦਾ ਹੈ।"

ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਵੇਲੇ ਦੇ ਹਾਲਾਤ ਵੀ ਬੜੇ ਹੀ ਵਿਚਿੱਤ੍ਰ ਹਨ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਆਖਰੀ ਵਕਤ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਗੁਰਿਆਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿਤੀ। ਫਿਰ ਆਪਣੀ ਚਿਤਾ ਆਪ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ਤੇ ਆਪ ਉਸ ਉਪਰ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋ ਗਏ। ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਆਖ਼ਰੀ ਵਕਤ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਸੰਗਤਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੁਰਲਾ ਉੱਠੀਆਂ ਕਿ ਧਰਤੀ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਵੀ ਫੱਟਣ ਲੱਗਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਮੁਸਕ੍ਰਾਏ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲਗੇ, "ਰੁਦਨ ਕਰਨਾ ਵਾਜਬ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਬੋਲੋ: ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫ਼ਤਹ।" ਫਿਰ ਸਭ ਨੂੰ ਵਿਦਾ ਕੀਤਾ; ਕੇਵਲ ਇਕ ਸਿੰਘ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਰਹਿਣ ਦਿਤਾ। ਫਿਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲਗੇ, "ਵੇਖਣਾ ਮੇਰਾ ਲੰਗਰ ਕਦੇ ਬੰਦ ਨਾ ਹੋਵੇ।"

ਤਦ ਆਪ ਚਿਤਾ ਤੇ ਬੈਠੇ ਬੈਠੇ ਹੀ ਅੰਤਰ ਧਿਆਨ ਹੋ ਗਏ। ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਲਪਟਾਂ ਵਿਚ ਅੰਤਰਧਿਆਨ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਵਿਚ ਮਗਨ ਰਹੇ। ਇਉਂ ਜਗਤ ਦਾ ਤਮਾਸ਼ਾ ਵੇਖ ਕੇ ਜਿਸ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਆਏ ਸਨ ਉਸੇ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਉਸ ਪਾਸ ਪਰਤ ਗਏ।

ਐਸੇ ਕਮਾਲ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਕਿਹੜਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣ ਲੱਭ ਕੇ ਲਿਆਵੇ। ਇਹ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਸਭ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਣਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਦਾ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਹੈ।

ਪ੍ਰਬੀਨ ਨੀਤੀਵਾਨਤਾ:

ਜਦੋਂ ਜੱਟਪੁਰੇ ਤੋਂ ਬਾਦ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀਨਾ ਪੁੱਜੇ ਤਾਂ ਓਥੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਆਓ ਭਗਤ ਕੀਤੀ। ਦੀਨੇ ਤੋਂ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਇਕ ਚਿੱਠੀ ਫ਼ਾਰਸੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਲਿਖੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ 'ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ' ਦਾ ਨਾਮ ਦਿੱਤਾ। ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ "ਵਿਜੈ ਪੱਤ੍ਰ"। ਇਸ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਨੈਤਿਕ ਹਾਰ ਤੇ ਆਪਣੀ ਨੈਤਿਕ ਫ਼ਤਹ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਪੱਤ੍ਰ ਸੱਚ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਬੀਨ ਨੀਤੀਵਾਨਤਾ ਦਾ ਕਮਾਲ ਦਸਤਾਵੇਜ਼ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਵਾਇਆ ਕਿ ਉਸਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨੇ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਕਸਮ ਖਾਧੀ ਤੇ ਖ਼ੁਦ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਲਿਖਤੀ ਹਲਫ਼ ਭੇਜਿਆ ਕਿ "ਆਨੰਦਪੁਰ ਛੋੜ ਕੇ ਕਿਤੇ ਚਲੇ ਜਾਓ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ" ਪਰ ਸਾਡਾ ਕਿਲਾ ਛੋੜਦਿਆਂ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਵਾਅਦਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ।

"ਕਸੇ ਕੌਲੇ ਕੁਰਆਂ ਕੁਨਦ ਏਤਬਾਰ।
ਹਮਾਂ ਰੋਜ਼ ਆਖ਼ਰ ਜ਼ਾਰੋ ਖ਼ਾਰ।" -੧੫

ਜੋ ਵੀ ਤੇਰੇ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਕਸਮ ਤੇ ਕੀਤੇ ਵਾਅਦੇ ਉਪਰ ਏਤਬਾਰ ਕਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅੰਤ ਜ਼ਾਰ ਤੇ ਖ਼ੁਆਰ ਹੋਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

"ਹਰਾਂ ਕਸ ਕਿ ਕੌਲੇ ਕੁਰਾਂ ਆਯਦਸ਼।
ਨਜ਼ੋ ਕੁਸ਼ਤਨੋ ਬਸਤਨੇ ਆਯਦਸ਼।" ੧-੨੫

ਜੋ ਕੋਈ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਕਸਮ ਤੇ ਇਤਬਾਰ ਕਰ ਕੇ ਆ ਜਾਏ, ਉਸਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਜਾਂ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਨਾ ਕਦੋਂ ਬਣਦਾ ਹੈ?

"ਹਰਾਂ ਕਸ ਕਿ ਈਮਾਂ ਪਰਸਤੀ ਕੁਨਦਸ਼।
ਨਪੈਮਾਂ ਖ਼ੁਦਸ਼ ਪੇਸ਼ੋ ਪਸਤੀ ਕੁਨਦ।" ੧-੪੭

ਜੋ ਵੀ ਇਨਸਾਨ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਇਕਰਾਰ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹੋਂਦਾ।

ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿਵੇਂ ਉਸ ਦੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨੇ ਕਸਮਾਂ ਵਾਅਦੇ ਤੋੜ ਕੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ:

"ਕਿ ਪੈਮਾਂ ਸ਼ਿਕਨ ਬੇਦਰੰਗ ਆਮਦੰਦ।
ਮਿਯਾਂ ਤੇਗ਼ੋ ਤੀਰੋ ਤੁਫੰਗ ਆਮਨੰਦ।" -੨੦

ਵਾਹਦਾ ਤੋੜਨ ਵਾਲੇ ਤੇਰੇ ਜਰਨੈਲ ਸ਼ਰਮ ਹਯਾ ਛੋੜ ਕੇ ਤਲਵਾਰਾਂ ਤੀਰਾਂ ਤੇ ਬੰਦੂਕਾਂ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਤੇ ਟੁੱਟ ਪਏ।

ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦ ਸਾਰੇ ਹੀਲੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਏ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਤਲਵਾਰ ਚੁਕਣੀ ਹਲਾਲ ਸੀ;

"ਚੁ ਕਾਰ ਅਜ਼ ਹਮਹ ਹੀਲਤੇ ਦਰ ਗੁਜ਼ਸ਼ਤ।
ਹਲਾਲਸਤ ਬੁਰਕਨ ਬਸ਼ਮਸ਼ੀਰ ਦਸਤ।" ੧-੨੨

ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਮੈਦਾਨੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਉਸਦੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦੀ ਕਾਇਰਤਾ ਦਾ ਨਮੂਨਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ;

"ਹਰਾਂ ਕਸ ਜ਼ਿ ਦੀਵਾਰ ਆਮਦ ਬਰੂੰ।
ਬਖ਼ੁਰਦਨ ਯਕੇ ਤੀਰ ਸ਼ੁਦ ਗ਼ਰਕੇ ਖ਼ੂੰ।" -੨੭

ਤੇਰਾ ਜੋ ਵੀ ਸਿਪਾਹੀ ਸਾਡੇ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹਲੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆਇਆ, ਅਸਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕੋ ਤੀਰ ਨਾਲ ਲਹੂ ਵਿਚ ਲਥ ਪਥ ਕਰ ਦਿਤਾ।

"ਚੋ ਦੀਦਮ ਕਿ ਨਾਹਰ ਬਿਆਮਦ ਬਜੰਗ।
ਚਸ਼ੀਦਨ ਯਕੋ ਤੀਰ ਮਨ ਬੇਦਰੰਗ।" -੨੯

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਤੇਰਾ ਜਰਨੈਲ ਨਾਹਰ ਖ਼ਾਨ ਜੰਗ ਲਈ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਤੀਰ ਦਾ ਸੁਆਦ ਚਖਾ ਦਿੱਤਾ।

"ਬਸੇ ਬਾਨਾ ਬਾਰੀਦੋ ਤੀਰੋ ਤੁਫੰਗ।
ਜ਼ਮੀਂ ਗਸ਼ਤ ਹਮਚੂ ਗੁਲਿ ਲਾਲਾ ਰੰਗ।" -੩੭

ਗੋਲੀਆਂ ਤੇ ਤੀਰਾਂ ਦੇ ਚਲਣ ਨਾਲ ਖ਼ੂਨ ਏਨਾ ਡੁਲ੍ਹਿਆ ਕਿ ਧਰਤੀ ਗੁਲਾਬ ਵਾਂਙੂ ਲਾਲ ਹੋ ਗਈ।

"ਕਿ ਆਂ ਖ਼੍ਵਾਜ਼ਾ ਮਰਦੂ ਦੇ ਰੁਸਵਾਓ ਖ਼੍ਵਾਰ।
ਨਾ ਆਮਦ ਬਮੈਦਾਂ ਬਾ ਮਰਦਾਨਾਵਾਰ।" ੧-੩੪

ਤੇ ਉਹ ਜ਼ਲੀਲ ਤੇ ਬੇਇਜ਼ਤ ਖ਼ਵਾਜ਼ਾ.....ਉਸ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਹੋਈ ਕਿ ਉਹ ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਙੂ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਤਰੇ।

ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਘਿਰੇ 40 ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦੋ ਲੱਖ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦਾ ਹਾਲ ਦੱਸਦੇ ਹਨ:

"ਚਿਰ ਕਾਰੇ ਕੁਨਦ ਚਿਹਲ ਨਰ।
ਕਿ ਦਹ ਲਕ ਬਿਆਯਦ ਬਰੋ ਬੇਖ਼ਬਰ।" ੧-੧੯

ਚਾਲੀ ਸੂਰਬੀਰ ਭੁੱਖੇ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਦਸ ਲੱਖ ਮੁਲਖਈਆ ਅਚਾਨਕ ਚੜ੍ਹ ਪਿਆ।

"ਹਮ ਆਖਰ ਚਿਰ ਮਰਦੇ ਕੁਨਦ ਕਾਰਿਜ਼ਾਰ।
ਕਿ ਬਦ ਚਿਹਲ ਤਨ ਆਯਦਸ਼ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ।" ੧-੪੧

ਪਰ ਆਖ਼ਰ ਚਾਲੀ ਸੂਰਮੇ ਉਸ ਅਨਗਿਣਤ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਕਦੋਂ ਤੱਕ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਜੋ ਉਹਨਾਂ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਆਈ ਸੀ?

ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਆਪਣੇ ਸਹੀ ਸਲਾਮਤ ਨਿਕਲ ਆਉਣ ਦੀ ਸੂਚਨਾ ਦੇਂਦੇ ਹਨ:

"ਨ ਪੇਚੀਦਾ ਮੂਏ ਨ ਰੰਜੀਦਾ ਤਨ।
ਕਿ ਬੇਰੂੰ ਖ਼ੁਦ ਆਵੁਰਦ ਦੁਸ਼ਮਨ ਸ਼ਿਕਨ" ੧-੪੪

ਮੈਨੂੰ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਦੇ ਘੇਰੇ 'ਚੋਂ 'ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦੇਣ ਵਾਲੇ' ਨੇ ਇਉਂ ਕਢ ਲਿਆ ਕਿ ਮੇਰਾ ਵਾਲ ਵੀ ਵਿੰਗਾ ਨਾ ਹੋਇਆ; ਨਾ ਮੇਰੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਦੁੱਖ ਪਹੁੰਚਿਆ।

ਫਿਰ ਉਸ ਨੂੰ ਆਕੇ ਮਿਲਣ ਦਾ ਨਿਮੰਤ੍ਰਣ ਦੇਂਦੇ ਹਨ:

"ਕਿ ਤਸ਼ਰੀਫ਼ ਦਰ ਕਸਬਹ ਕਾਂਗੜ ਕੁਨਦ।
ਵਜ਼ਾਂਪਸ ਮੁਲਾਕਾਤ ਬਾਹਮ ਸ਼ਵਦ" ੧-੫੮

ਕਿ ਆਉ ਕਾਂਗੜ ਕਸਬੇ ਵਿਚ ਤਸ਼ਰੀਫ ਲੈ ਆਓ। ਫੇਰ ਉਥੇ ਪਰਸਪਰ ਮੁਲਾਕਾਤ ਹੋਵੇ।

"ਨ ਜ਼ੱਰਾ ਦਰੀਂ ਰਾਹਿ ਖ਼ਤਰਾ ਤੁਰਾਸਤ।
ਹਮਹ ਕੌਮੇ ਬੈਰਾੜ ਹੁਕਮੇ ਮਰਾਸਤ" ੧-੫੯

- (ਉਸਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਿਵਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ) ਇਸ ਰਾਹ ਵਿਚ ਤੈਨੂੰ ਕੋਈ ਖ਼ਤਰਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿਉਂਕਿ ਬੈਰਾੜਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਕੌਮ ਮੇਰੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਹੈ।

"ਬਿਆ ਤਾ ਸੁਖ਼ਨ ਖ਼ੁਦ ਜ਼ੁਬਾਨੀ ਕੁਨੇਮ।
ਬਰੂਏ ਸ਼ੁਮਾ ਮੇਹਰਬਾਨੀ ਕੁਨੇਮ।"

- ਆ ਕੇ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਬੈਠ ਕੇ ਜ਼ਬਾਨੀ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਾਂ ਤੇ ਤੇਰੇ ਉਪਰ (ਤੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ) ਮਿਹਰਬਾਨੀ ਕਰਾਂ।

ਇਸ ਪੱਤ੍ਰ (ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮੇ) ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਨੀਤੀਵਾਨਤਾ, ਸਿਆਣਪ, ਨਿਡਰਤ, ਸਾਫਗੋਈ, ਆਤਮਵਿਸ਼੍ਵਾਸ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਸਪਸ਼ਟ ਸਬੂਤ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਇਸ ਪੱਤਰ ਦਾ ਸ਼ੁਮਾ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਨੀਤੀ-ਦਸਤਾਵੇਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਸੁਖ਼ਨਵਰ, ਇਲਮ ਦੋਸਤ, ਆਲਮ-ਨਵਾਜ਼:

ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਕਿਤਨੀਆਂ ਹੀ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਤੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ: ਬ੍ਰਜੀ, ਮਾਗਧੀ, ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ, ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ, ਫ਼ਾਰਸੀ, ਅਰਬੀ ਤੇ ਪੰਜਾਬੀ- ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਆਪ ਦੇ ਕਾਵਿ ਅੰਦਰ ਹੋਈ ਹੈ।

ਬ੍ਰਹਮ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਤਾਂ ਆਪ ਪਰਮ ਗਿਆਤਾ ਹੈ ਹੀ ਸਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਾਰਕ ਵਿਦਿਆਵਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਉਹਨਾਂ 'ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਬੋਧ' ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਦੇ ਉਹ ਆਪ ਜਾਣਕਾਰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਂਦੇ ਹਨ

ਉਹ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:

1. ਵੇਦਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ: ਸਾਮ (273:1) ਜਜੁਰ (273:2) ਅਥਰਵ (273:3) ਤੇ ਰਿਗ (273:4) ਇਹਨਾਂ ਚਾਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ।
2. ਦਰਸ਼ਨ : ਮੀਮਾਂਸਾ (27), ਨਿਆਇ (277:1), ਤਰਕ (277:) ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ।
3. ਵਿਆਕਰਣ: ਸਾਰੁਸਤੀਐਂ (278) ਤੇ ਸਿੱਧਕਾ ਅਥਵਾ ਸਿੱਧਾਂਤ ਕੌਮੁਦੀ (278:2)
4. ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ: ਪਾਰਸੀ (281:4) ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ (276:2) ਤਰੇਕੀ (281:3) ਨਾਗਭਾਸ਼ਾ (276:1) ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤ (283:1) ਆਦਿ
5. ਅੱਖਰੀ ਵਿਦਿਆ (ਲਿਪੀ) ਅੱਛਰ ਵਿਦਿਆ (283:3)
6. ਸਾਹਿਤ: ਬਾਂਕ ਵਿਦਿਆ (280:3) ਬਾਕ ਵਿਦਿਆ (280:4)
7. ਕਤੇਬ: ਇਸਲਾਮੀ ਧਰਮ ਪੁਸਤਕਾਂ (283)
8. ਪੁਰਾਣ (283:2)
9. ਤੰਤ੍ਰ ਵਿਦਿਆ: ਸਾਭਵੀ (281:2)
10. ਨੀਤੀ ਧਰਮ: (274:1)
11. ਸੰਗੀਤ: ਸੂਰਗਿਆਨ ਅਥਵਾ ਨਾਦ ਭੇਦੰ (283:1) ਸੰਗੀਤ (276:3)
12. ਨ੍ਰਿਤ: ਅਕਾਲਊ (118)
13. ਸ਼ਸਤ੍ਰ-ਅਸਤ੍ਰ: ਸ਼ਸਤ੍ਰ (279:5) ਅਸਤ੍ਰ (279:4) ਖੜਗ (280:2) ਗਦਾ (280:1) ਕੱਚ (281:4) ਢਾਲ (282:3) ਪਿੜਾਨੀ (275:4)
14. ਕੋਕ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ (275:1)
15. ਜੱਛ ਗੰਧਰਬ (276:4)
16. ਅਵਤਾਰ: 274:1) (+ਚੌਬੀਸ ਅਵਤਾਰ)
17. ਹਕੀਮੀ: ਜਾਮਨੀ (281:3)
18. ਖਗੋਲ: ਬਯੋਮ (274:3)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਬੜੀ ਬਲਵਾਨ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਵਾਲੇ ਕਵੀ ਸਨ। ਅਸਾਂ ਕੁਝ ਮਿਸਾਲਾਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਉਪਰ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਾਵਿ-ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦਾ ਝਲਕਾਰਾ ਤਾਂ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਰ ਉਹ ਸਚਮੁਚ ਇਕ ਝਲਕਾਰਾ ਮਾਤ੍ਰ ਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਕੇਵਲ ਕਵੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਯੁਗ ਕਵੀ ਸਨ। ਦਿਲ ਪਰਚਾਵਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਾਵਿ ਦਾ ਮਕਸਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਤਾਂ ਕੌਮ ਉਸਾਰੀ ਤੇ ਇਨਸਾਨ ਉਸਾਰੀ ਸੀ। ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਆਪ ਦੇ ਕਾਵਿ ਅੰਦਰ ਸਾਰੇ ਰਸ ਮੌਜੂਦ ਹਨ। ਪਰ ਬੀਰ ਰਸੀ ਕਾਵਿ ਤਾਂ ਆਪ ਦਾ ਅਦੁੱਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਛੰਦ ਅਜਿਹਾ ਚੁਣਦੇ ਹਨ ਤੇ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਐਸਾ ਰੂਪ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉੱਚਾ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਇਉਂ ਲਗਣ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸੱਚ ਮੁਚ ਇਥੇ ਹੀ ਜੰਗ ਹੋ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਇਕ ਨਮੂਨਾ ਲਉ:

"ਤਾਗੜਦੀ ਤੀਰੰ, ਬਾਗੜਦੀ ਬਾਣੰ।
ਕਾਗੜਦੀ ਕਾਤੀ, ਕਟਾਰੀ ਕ੍ਰਿਪਾਣੰ।
ਸਾਗੜਦੀ ਸੂਰੇ ਕਾਗੜਦੀ ਕੋਪੰ।
ਪਾਗੜਦੀ ਪਰਮੰ, ਰਨਮ ਪਾਵ ਓਪੰ।
...
ਤਤ ਤਤ ਤੇਰੰ। ਬਬ ਬਬ ਬੇਰੰ।
ਢਡ ਢਡ ਢਾਲੰ। ਜਜ ਜਜ ਜ੍ਵਾਲੰ।
ਤਤ ਤਤ ਤਾਜੀ। ਕਕ ਕਕ ਕਾਜੀ।
ਮਮ ਮਮ ਮਾਰੇ।। ਤਤ ਤਤ ਤਾਰੇ।
...
ਜੁੱਟੇ ਬੀਰੰ। ਛੁੱਟੇ ਤੀਰੰ।
ਢੁੱਕੇ ਢਾਲੰ। ਕ੍ਰੁੱਧੇ ਕਾਲੰ।
ਢੱਕੇ ਢੋਲੰ। ਬੱਕੇ ਬੋਲੰ।
ਕੱਛੇ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰੰ। ਅੱਛੇ ਅਸਤ੍ਰੰ।
...

ਰੱਤੇ ਨੈਨੰ। ਮੱਤੇ ਬੈਨੰ।
ਲੁੱਝੇ ਸੂਰੰ। ਸੁੱਝੇ ਹੂਰੰ।
ਲੱਗੇ ਤੀਰੰ। ਭੱਗੇ ਬੀਰੰ।
ਰੋਸੰ ਰੁੱਝੇ। ਅਸਤ੍ਰੰ ਜੁੱਝੇ।"

ਇਹਨਾਂ ਬੋਲਾਂ ਤੋਂ ਇੰਜ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਆਪਣੀ ਪਵਿੱਤਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਭਰੀ ਪਰ ਗਰਜਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਜੰਗ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਬੋਲ ਧੁਨੀ-ਚਿਤ੍ਰ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਦ੍ਰਿਸ਼-ਚਿਤ੍ਰ ਵੀ। ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸਚਮੁਚ ਇਉਂ ਲਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਘਮਸਾਨ ਜੰਗ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰੇ ਖਲੋਤਾ ਜੰਗ ਦਾ ਚਮਤਕਾਰ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਬਾਣੀ 1428 ਪੰਨਿਆਂ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ, ਜਿਸ ਨੂੰ 'ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ' ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਸਾਂਭੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਹ ਕਾਰਜ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਤੇ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਦੇਰ ਇਹ ਵਿਵਾਦ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਇਕਤ੍ਰਿਤ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਖ਼ਿਆਲ ਵਿਚ ਬਹੁਤੀ ਗਵਾਹੀ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਸ਼ੱਕ ਨੂੰ ਸੱਚ ਸਿੱਧ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਭਾਵੇਂ ਬੀਰ ਰਸੀ ਕਾਵਿ ਇਸ ਅੰਦਰ ਕਮਾਲ ਦਾ ਹੈ ਇਸ ਦਾ ਮੁੱਖ ਵਿਸ਼ਾ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਤੇ ਪਰਮ ਪਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੈ।

ਵਸਤੂ ਤਾਂ ਇਸ ਦੀ ਉੱਦਾਤ ਹੈ ਹੀ, ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਸ ਵਿਚਲੇ ਕਾਵਿ ਦੀ ਬਹੁ ਪ੍ਰਕਾਰੀ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਵਿਚ ਵੀ ਹੈ। ਛੰਦ-ਵਿਧਾਨ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਛੰਦਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਹੈ। 106 ਛੰਦ ਇਸ ਅੰਦਰ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਹਨ, 44 ਮੌਲਕ ਜਾਂ ਪਰਿਵਰਤਿਤ ਛੰਦ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਡੇਢ ਸੌ ਛੰਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲਗਭਗ ਇਕ ਸੌ ਵਰਣਕ ਛੰਦ ਹਨ, ਰਹਿੰਦੇ ਮਾਤ੍ਰਿਕ ਹਨ। ਕੁਲ ਬੰਦ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ 18000 ਹਨ।

ਛੰਦਾਂ ਵਾਂਙੂ ਅੰਲਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵੀ ਬੇਹੱਦ ਵੰਨਗੀ ਤੇ ਵਿਵਿਧਤਾ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਅਲੰਕਾਰ ਤਾਂ ਕਰੀਬਨ ਹਰ ਪੰਕਤੀ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਹੀ ਗਿਆਤ ਸ਼ਬਦ-ਅਲੰਕਾਰ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਹਨ ਭਾਵੇਂ ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਅਨੁਪ੍ਰਾਸ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਹੈ। ਅਰਥ-ਅਲੰਕਾਰ ਤੇ

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਭੇਦ ਵੀ ਕੋਈ 60 ਦੇ ਕਰੀਬ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਾਦ੍ਰਿਸ਼ਟਾ ਮੂਲਕ ਅਲੰਕਾਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹਨ।

ਆਪ ਕਵੀ ਤੇ ਇਲਮ-ਦੋਸਤ ਹੋਣ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਆਲਮ-ਨਿਵਾਜ਼ ਵੀ ਸਨ। ਆਪ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ 52 ਕਵੀ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕਈ ਉਹ ਸਨ ਜੋ ਮੁਗ਼ਲ ਦਰਬਾਰ ਛੋੜ ਕੇ ਆਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਕਵੀਆਂ ਪਾਸੋਂ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਐਸੀਆਂ ਹੀ ਕਵਿਤਾਵਾਂ ਲਿਖਵਾਈਆਂ ਜੋ ਜੁਰਅਤ, ਦਲੇਰੀ, ਆਤਮਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਜਗਾਉਣ। ਇਹਨਾਂ ਸਭਨਾਂ ਦੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਵੱਡਆਕਾਰੀ ਗ੍ਰੰਥ 'ਵਿਦਿਆ ਧਰ' ਵਿਚ ਸੰਕਲਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਇਹ ਗ੍ਰੰਥ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਨੰਦਪੁਰ ਛੋੜ ਕੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ।

ਇਹਨਾਂ ਕਵੀਆਂ ਦੇ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਰਜ਼ਮੀਨ ਤੇ, ਜਮਨਾ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਕਵੀ ਦਰਬਾਰ ਲਗਦੇ ਸਨ ਤੇ ਕਵੀ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਸਰੋਪਾ ਤੇ ਇਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਦਵਾਨ ਬਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਤਦੇ ਉਹਨਾਂ ਨਿਰਮਲਿਆਂ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਰਹਿ ਕੇ ਬਨਾਰਸ ਵਿਚ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ।

ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਇਲਮ ਦੋਸਤੀ ਤੇ ਆਲਮ ਪਰਵਰੀ ਵੀ ਬੇਮਿਸਾਲ ਹੈ।

ਅੰਤਿਕਾ:

ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਉਮਰ ਕੇਵਲ ਨੌਂ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ ਜਦ ਉਹਨਾਂ ਗੁਰਤਾ ਸੰਭਾਲੀ। ਪਿਤਾਹੀਣ ਇਸ ਬਾਲਕ ਦੀ ਤਾਂ ਅਜੇ ਵਿਦਿਆ ਵੀ ਅਧੂਰੀ ਸੀ। ਕਦੋਂ ਇਹਨਾਂ ਵਿਦਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ, ਕਦੋਂ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਵਿਦਿਆ ਸਿੱਖੀ, ਇਸ ਦਾ ਤਾਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਉਣਾ ਹੀ ਕਠਿਨ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਥਾਪੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੇਵਲ 33 ਵਰ੍ਹੇ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਰਹੇ ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਬਹੁਤਾ ਭਾਗ ਤਾਂ ਅਚਿੰਤੇ ਪਏ ਜੁੱਧਾਂ ਵਿਚ

ਗੁਜ਼ਰਿਆ। ਟਿੱਕ ਕੇ ਇਕ ਥਾਂ ਤੇ ਬੈਠਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਏਨੀ ਮਿਕਦਾਰ ਵਿਚ ਏਨੀ ਉੱਚ ਕੋਟੀ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਉਹਨਾਂ ਕਦੋਂ ਲਿਖੀ? ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਤਾਂ ਸਿਰ ਚਕਰਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਉਹਨਾਂ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਾਲੀ ਇਕ ਐਸੀ ਕੌਮ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਨੇ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜੰਜ਼ੀਰਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ।

ਕੀ ਸਿਮਰਨ, ਕੀ ਸੂਰਬੀਰਤਾ, ਕੀ ਸਾਹਿਤ, ਕੀ ਸਦਾਚਾਰ, ਕੀ ਨੈਤਿਕ ਕੀਮਤਾਂ, ਕੀ ਕੌਮ ਉਸਾਰੀ, ਕੀ ਸਿਆਸਤ ਤੇ ਕੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਰੀ ਜਿਸ ਪੱਖੋਂ ਵੇਖੋ ਕਮਾਲ ਦੀ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਸਾਰੇ ਪੱਖ ਪ੍ਰਮਾਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ, ਆਤਮ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਅਨਿਖੜਵੇਂ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਐਸੇ ਕਮਾਲ ਦਾ ਵਿਅਕਤੀਤਵ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਾ ਅੱਜ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।

ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਸੈਨੇਕਾ ਦੇ ਬੋਲ ਯਾਦ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ: "ਜਦ ਵੀ ਕੋਈ ਮਹਾਨ, ਸਦਗੁਣੀ ਤੇ ਸੱਚੀ ਆਤਮਾ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਦੈਵੀ ਤੇਜ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਐਸੀ ਮਿਹਰਾਮਤ ਕਿਸੇ ਫ਼ਕੀਰ ਤੇ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਕਿਸੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਤੇ ਵੀ। ਐਸੀ ਆਤਮਾ ਆਕਾਸ਼ ਤੋਂ ਹੀ ਉਤਰਦੀ ਤੇ ਆਕਾਸ਼ ਵਲ ਹੀ ਪਰਤ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਤਾਂ ਧਰਤੀ ਉਤੇ ਇਕ ਅਰਸ਼ੀ ਪੁਰਬ ਵਾਂਙੂ ਵਿਚਰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਨਿਰਮਲ ਮਨ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਭੀੜਾ ਅੰਦਰ ਵੀ ਪਰਮ ਆਨੰਦ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ।" ਇਹ ਬੋਲ ਮੇਰੇ ਇਸ ਬਾਦਸ਼ਾਹ-ਦਰਵੇਸ਼ ਤੇ ਪੂਰੇ ਉਤਰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਜਗਤ-ਤਮਾਸ਼ਾ ਵੇਖਣ ਆਇਆ ਤੇ ਦੇਖਦਿਆ ਦੇਖਦਿਆ ਪਰਤ ਵੀ ਗਿਆ।

ਸਚਮੁੱਚ ਕੋਈ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨਹੀਂ ਜੋ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਅਪਾਰ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾ ਰਹਿ ਸਕਿਆ ਹੋਵੇ। ਆਓ ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਵੀ ਇਸ ਵੱਡ ਮਿਹਰਬਾਨ ਮੁਕਤੀਦਾਤੇ ਦੀ ਬੇਮਿਸਾਲ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਨੂੰ ਅਨੰਤ ਧੰਨਵਾਦ ਵਿਚ ਭਿੱਜਾ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕਰੀਏ।

1. Sayyed Mohammad Laif: History fo the Panjab. Calcutta, 1890
2. Vivekanand's Works. Vol Vi. p-469
3. Indu Bhushan Banerjee: Evolution of the Khalsa part II. 1962. p. 156-157
4. ਦੌਲਤ ਰਾਏ: ਸਹਿਬੇ ਕਮਾਲ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਗੁਰਮਤਿ ਚੈਰੀਟੇਬਲ ਟ੍ਰਸਟ 1957 ਪੰਨਾ 23
5. ਰਣਬੀਰ: ਹੇਮਕੁੰਟ ਕਾ ਮੁਸਾਫ਼ਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਫਾਊਡੇਸ਼ਨ। 1971, ਪੰਨਾ 71
6. ਮਨੂ ਸਿਮਰਿਤੀ-ਭਾਗ ਦੂਜਾ, ਪੰਨਾ 66
7. Arvindo Ghosh: Foundation fo indian Culture.p.132
8. Arnold Toynbee: A study of History Vol-VIII, p.343